

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΑΡΤ. ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΗ
Α.Μ.: 1012201703020

Θέμα: « Η Οργάνωση της Δικαιοσύνης στο Νέο Ελληνικό Κράτος
κατά την Καποδιστριακή και Οθωνική περίοδο»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ευγενία Γιαννούλη
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
-----------------------	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
-----------------------	---

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αναδρομή στο Δίκαιο του Ελληνικού χώρου.....	10
--	----

1.1 Το Δίκαιο ως στοιχείο πολιτισμού.....	10
---	----

1.2 Χρονικό πλαίσιο του Ελληνικού Δικαίου.....	10
--	----

1.3 Δίκαιο Αρχαϊκών Χρόνων.....	13
---------------------------------	----

1.4 Δίκαιο Κλασσικών Χρόνων.....	15
----------------------------------	----

1.5 Το Δίκαιο των Ελληνιστικών χρόνων.....	21
--	----

1.6 Το Ρωμαϊκό Δίκαιο.....	23
----------------------------	----

1.7 Το Βυζαντινό Δίκαιο.....	26
------------------------------	----

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το Δίκαιο στη Τουρκοκρατία.....	30
---------------------------------	----

2.1 Πολιτειακή και Διοικητική συγκρότηση του Οθωμανικού κράτους.....	30
--	----

2.2 Δικαστική λειτουργία του κράτους.....	32
---	----

2.3 Δικαστικοί θεσμοί των υπόδουλων Ελλήνων. Εκκλησιαστικά Δικαστήρια.....	34
--	----

2.4 Ο Αφορισμός.....	37
----------------------	----

2.5 Κοινότητες και Κοινοτικά Δικαστήρια.....	40
--	----

2.6 Το ιδιωτικό δίκαιο στη τουρκοκρατούμενη Ελλάδα.....	43
---	----

2.7 Το Ποινικό Δίκαιο.....	47
----------------------------	----

Γ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Δικαιοσύνη στα Επαναστατικά Χρόνια.....	49
---	----

3.1 Δικαιϊκή πρόβλεψη των Τοπικών Πολιτευμάτων.....	49
---	----

3.2 Οι ρυθμίσεις περί δικαιοσύνης της Α΄ Εθνικής Συνέλευσης.....	51
3.3 Οι ρυθμίσεις περί δικαιοσύνης της Β΄ Εθνικής Συνέλευσης.....	53
3.4 Οι ρυθμίσεις περί δικαιοσύνης της Γ΄ Εθνικής Συνέλευσης.....	56

Δ΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Καποδιστριακή Περίοδος.....	60
4.1 Νομοθετικές πρωτοβουλίες πρώτης περιόδου.....	60
4.2 Η Δ΄ Εθνική Συνέλευση.....	65
4.3 Τα νομοθετήματα της Δεύτερης Περιόδου.....	68
4.4 Η Ε΄ Εθνική Συνέλευση.....	81

Ε΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Οθωνική Περίοδος.....	85
5.1 Το νομοθετικό Έργο της Αντιβασιλείας.....	85
5.2 Οι προσπάθειες για σύνταξη Αστικού Κώδικα.....	99
5.3 Η Ίδρυση της Νομικής Σχολής.....	100
5.4 Η Διαμάχη των θεωρητικών του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου.....	101
5.5 Νομοθετικές πρωτοβουλίες στο τομέα του δικαίου την περίοδο της απόλυτης και συνταγματικής Μοναρχίας.....	104

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	109
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	115
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	123

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η δυνατότητα που μου δόθηκε να παρακολουθήσω το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία νέες θεωρήσεις και προοπτικές», είχε ως αποτέλεσμα μέσα από την συγγραφή εργασιών, να έρθω σε πρώτη επαφή με την συστηματική έρευνα και επισκόπηση των βιβλιογραφικών πηγών, ώστε να οδηγηθώ στην σύνθεση και σύνδεση των υπό ψηλάφηση γνωστικών στοιχείων για την παρουσίαση, ανάλυση και ανάδειξη του επιλεγόμενου κάθε φορά θέματος.

Τώρα που επέστη ο καιρός να δοκιμαστώ σε μια, μεγαλύτερων διαστάσεων, έρευνα, καταγραφή και σύνθεση, για να ανατομήσω το εκλεγμένο θέμα που αφορά ένα ιστορικό γεγονός ,ή μια ιστορική περίοδο, έρχονται στο νου τα λεχθέντα υπό του Νίκου Σβορώνου, ότι αν το παρόν βοηθά στην κατανόηση του παρελθόντος, το παρελθόν βοηθά στην εξήγηση του παρόντος. Αλλά ακόμα και αν το παρόν είναι φορτωμένο με το παρελθόν, κατά τον Leibniz, κυοφορείται ταυτόχρονα και το μέλλον. Αυτή είναι η σημαντικότητα της Μνήμης. Η Ιστορία ως Επιστήμη του Χρόνου, λειτουργεί ως μέσο για να καταγράψει και στη συνέχεια να ερμηνεύσει το παρελθόν. Ο ιστορικός, λοιπόν, αναζητά ιστορικές πραγματικότητες και όχι φιλοσοφικές ,ή κοινωνιολογικές γενικεύσεις. Είναι ικανός να εξηγεί την ποικιλία που παρουσιάζει η ζωή με τις ιδιαιτερότητες της μέσα στο σύνολο των κοσμοθεωριών. Η δε ιστοριογραφία διαδραματίζει ένα ρυθμιστικό και καταλυτικό ρόλο, εφόσον έχει τη δυνατότητα να ελέγχει κριτικά και να μεταρσιώνει εντέλει την προσωπική ανάμνηση σε δίκαιη μνήμη.

Το θέμα της ανά χείρας εργασίας δεν αποτέλεσε τυχαία επιλογή, αλλά συναρτήθηκε με τις μορφωτικές και επαγγελματικές μου ιδιότητες. Οι νομικές μου σπουδές και η επαγγελματική ενασχόληση μου με την δικηγορία, αλλά και η υπηρεσία μου στην Εισαγγελία, συνέτειναν στην επιλογή του θέματος. Όπως είχα αναφέρει και στην έκθεση των λόγων για τους οποίους επέλεξα την συμμετοχή μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, υπηρέτησα τον χώρο της δικαιοσύνης για 20 συναπτά έτη ως μαχόμενος δικηγόρος περνώντας ένα μεγάλο μέρος του χρόνου μου στο ιστορικό κτίριο του Δικαστικού Μεγάρου Πατρών. Επίσης στο χειρισμό υποθέσεων και στη μελέτη που αυτές απαιτούσαν, όταν διέτρεχα τα νομικά κείμενα για να προετοιμάσω τους αγώγιμους ισχυρισμούς, έννοιες από το λόγιο νομικό παρελθόν του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, όπως λ.χ η εξ' αμνημονεύτου αρχαιότητα (*Vetustas*),

ως τρόπος πρόσληψης κοινόχρηστου χαρακτήρα στο πράγμα, μου υπενθύμιζαν την αδιατάρακτη πορεία του δικαίου μέσα στο χρόνο.

Κάνοντας τις παραπάνω σκέψεις επιθύμησα, όλη αυτή η επιστημονική και επαγγελματική μου διαδρομή, μαζί με την αγάπη μου για την ιστορική γνώση, να «μπολιαστούν» για να αποτελέσουν την πηγή έμπνευσης του θέματος που πραγματεύεται η διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης. Ήθελα στο πρώτο βήμα μου στο πεδίο της ιστορικής ανάλυσης και έρευνας να διερευνήσω την δημιουργία και εξέλιξη του ιστορικού πλαισίου του σπουδαίου θεσμού της δικαιοσύνης στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος.

Η εργασία αυτή υπό τον τίτλο «Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΟ ΝΕΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΗ ΚΑΙ ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ», έχει ως στόχο και φιλοδοξία να παρουσιάσει, τόσο το περίγραμμα, όσο και μια στοιχειώδη ανάλυση της γέννησης των δικαιοσύνης και δικαστικών μηχανισμών του νέου Ελληνικού κρατιδίου, ιδιαίτερα στις δυο πρώτες κρίσιμες και παραγμένες περιόδους της ύπαρξής του, την διακυβέρνηση υπό τον Ιωάννη Καποδίστρια και της Βασιλείας του Όθωνα, ίδια δε, της επιρροής της Βαυαρικής Αντιβασιλείας στην διαμόρφωση των νομικών θεσμών.

Θέλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου στον υπεύθυνο του μεταπτυχιακού προγράμματος και επιβλέποντα την παρούσα εργασία, Καθηγητή κ.Θανάση Χρήστου για την κατανόηση, το αμέριστο ενδιαφέρον και την ευγένεια που αντιμετώπισε τη συμμετοχή μου στο πρόγραμμα και τον φιλόφρονα λόγο που πάντοτε μου απηύθυνε. Ακόμα θέλω να ευχαριστήσω τους Συνεπιβλέποντες το παρόν πόνημα και Διδάσκοντες στο μεταπτυχιακό μας πρόγραμμα για την προσήνεια και το ενδιαφέρον τους.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον πρώην Γραμματέα της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδος και Ιονίου και εξαιρετικό φίλο κ.Τάσο Αποστολόπουλο για την προτροπή του να παρακολουθήσω το συγκεκριμένο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών, την φιλοξενία και εν γένει βοήθεια που μου παρείχε, κατά την παραμονή μου στη Καλαμάτα.

Μεγάλη υποχρέωση και εκ βαθέων ευχαριστίες οφείλω στο ιστορικό και καλό φίλο κ.Κώστα Λεπενιώτη, που έθεσε υπόψη μου το ψηφιοποιημένο αρχείο της

Επετηρίδας της Ιστορίας του Δικαίου, της Ακαδημίας Αθηνών, το οποίο αποτέλεσε πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την εργασία αυτή.

Έτι, θέλω να ευχαριστήσω τον πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Πατρών κ.Αθανάσιο Ζούπα, καθώς και όλα τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, για την διάθεση από τη πλούσια βιβλιοθήκη του συλλόγου, σπάνιων και παλαιών εκδόσεων, για τις ανάγκες της εργασίας μου.

Τέλος αξίζουν ευχαριστίες στο πρώην Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης, συνάδελφο και καλό φίλο κ.Μαρίνο Σκανδάμη, Διδάκτορα Νομικής, για την ευγενική παραχώρηση, από την προσωπική του βιβλιοθήκη, εξειδικευμένων με το θέμα και σημαντικών εκδόσεων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το δίκαιο ως πολιτισμικός δείκτης έχει πρωτεύουσα σημασία στη ζωή των οργανωμένων κοινωνιών, διότι ρυθμίζει την εξωτερική ανθρώπινη συμπεριφορά σε όλους τους τομείς που εκδηλώνεται, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό, με σκοπό την εξασφάλιση της κοινωνικής συμβίωσης.

Η ιστορία του δικαίου είναι η διαχρονική εξέταση των δικαιοσύνης θεσμών που ίσχυσαν από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Υπό τον ορισμό αυτό, το αντικείμενο της εργασίας αυτής προσιδιάζει να αναφέρεται σ' αυτό το γνωστικό πεδίο, διότι πραγματεύεται την παρουσίαση της τιτάνιας πραγματικά προσπάθειας να συγκροτηθεί το δικαστικό και δικαιοσύνη σύστημα στο κράτος των Ελλήνων που προέκυψε μετά την Επανάσταση του 1821.

Το κύριο θέμα της εργασίας απασχολεί η οργάνωση της δικαιοσύνης στις δυο πρώτους περιόδους ύπαρξης του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους: της Ελληνικής Πολιτείας υπό την διοίκηση του Ιωάννη Καποδίστρια και του Βασιλείου της Ελλάδος, υπό το στέμμα του Όθωνα Α και των Βαυαρών Αντιβασιλέων του.

Η επιλογή μου ήταν να παραθέσω ευσύνοπτα τα βασικότερα νομοθετήματα που αφορούσαν την συγκρότηση των δικαστικών μηχανισμών και την θέσπιση του εφαρμοστέου ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου για την απονομή της δικαιοσύνης στο Ελληνικό κράτος τις δυο εξεταζόμενες περιόδους.

Για να γίνει εύληπτη και κατανοητή αυτή η παράθεση, θεωρήθηκε αναγκαία η προοιμιακή αναφορά στο νομικό υπόβαθρο, στο οποίο στήθηκε η προσπάθεια για την οργάνωση της δικαιοσύνης, δηλαδή την προηγηθείσα περίοδο της Επανάστασης και την δικαιοδοτική πολιτική των Εθνικών Συνελεύσεων και των Τοπικών Πολιτευμάτων, καθώς και την παρουσίαση του δικαίου που ίσχυσε κατά την προγενέστερη ακόμα εποχή της Τουρκοκρατίας.

Σε όλα τα κεφάλαια αυτού του πονήματος προκρίθηκε μεθοδολογικά η επιγραμματική περιγραφή του νομικού πλαισίου κάθε εξεταζόμενης χρονικής περιόδου, που αφορούσε αμιγώς την δικαιοδοτική πολιτική, αποφεύγοντας όσο το δυνατόν την παράθεση των ιστορικών λεπτομερειών των γεγονότων που οδήγησαν στην λήψη των αποφάσεων και την σύνταξη των νομοθετημάτων, κυρίως στις δυο περιόδους που επικεντρώνεται η διατριβή. Ο λόγος είναι ότι, στη βιβλιογραφία που καλύπτει την επίμαχη περίοδο για το συγκεκριμένο αντικείμενο υπάρχει εκτενής

αναφορά στα γεγονότα, το παρασκήνιο των επιλογών, τις συγκρούσεις που γέννησαν το νέο δικαιοδοτικό πλαίσιο, που η μεταφορά τους στο παρόν πόνημα θα ήταν ιερόσυλη και ανοικονόμητη ενέργεια.

Εξίσου πλούσια είναι η σχολιογραφία των ερευνητών αυτής της περιόδου σχετικά με τις θέσεις και τις αντιθέσεις των πρωταγωνιστών που διαμόρφωσαν το δίκαιο του νέου Ελληνικού Κράτους και για τον ίδιο λόγο, όπως αναπτύχθηκε ανωτέρω, περιόρισα στο ελάχιστο τα σχόλια επί του παρουσιαζόμενου νομοθετικού έργου στο κυρίως κείμενο και μόνο στον επίλογο εκφράζω το συμπέρασμό μου για την σκοπιμότητα, την χρησιμότητα και τελικώς την αποτελεσματικότητα των νομοθετικών πρωτοβουλιών από τους φορείς άσκησης της νομοθετικής εξουσίας στις εξεταζόμενες περιόδους.

Η κύρια πηγή των πληροφοριών για την σύνταξη της παρούσας, εκτός από τα κείμενα των ψηφισμάτων και διαταγμάτων, καθώς και των νόμων που δημοσιεύτηκαν από τις Εφημερίδες Κυβερνήσεως των δυο περιόδων, που είναι διαθέσιμες στις βιβλιοθήκες και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, ήταν η Επετηρίδα της Ιστορίας του Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, η οποία συστηματοποίησε και κωδικοποίησε όλο το αρχαικό υλικό που σχετίζονταν με το Ελληνικό δίκαιο του 19^{ου} αιώνα και κατά τους προηγούμενους αιώνες. Με πρωτεργάτη τον Νικόλαο Πανταζόπουλο, αλλά και τους Μενέλαο Τούρτογλου, Ιάκωβο Βισβίτζη κ.α, φώτισε ιδιαίτερα την περίοδο του επικρατούντος δικαίου στην Τουρκοκρατία, αλλά και κατά τα Επαναστατικά χρόνια, όπως και την Καποδιστριακή περίοδο, αλλά και την περίοδο της Βαυαρικής Αντιβασιλείας, που με πρωτεργάτη τον Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ, υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη στην παραγωγή της δικαιοδοτικής πολιτικής.

Θεώρησα αναγκαίο στο ξεκίνημα της διατριβής, να δούμε εν συνόψει τα δίκαια των αρχαίων χρόνων, για να αντιληφθούμε την σύνδεση τους με το κατοπινό δίκαιο και την επήρεια που άσκησαν σ' αυτό. Για την κατανόηση τους χρησιμοποίησα στην περιγραφή σύγχρονους νομικούς όρους που δεν υπήρχαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο¹.

---

¹ Χρησιμοποιούμε την σύγχρονη πενταμερή διάκριση του αστικού δικαίου (οικογενειακό, εμπράγματο, κληρονομικό, ενοχικό, γενικές αρχές), εν αντιθέσει με την τριμερή που εισήγαγε ο νομομαθής Γάιος στο Ρωμαϊκό δίκαιο (δίκαιο προσώπων, πραγμάτων και αγωγών-ενοχών).

Ακολούθως ρίξαμε φώς στη διαμόρφωση του δικαίου την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Επιμελώς και σκοπίμως επιδιώξαμε μόνο την αναφορά στο Τουρκικό δίκαιο και στους νομικούς θεσμούς που ανέπτυξαν οι Έλληνες μέσα στην Οθωμανική έννομη τάξη, παραβλέποντας την επίδραση του Ενετικού δικαίου, καθώς και των περιοχών που τελούσαν υπό μη Οθωμανική κυριαρχία (όπως τα Επτάνησα), περιορίζοντας την παρουσίαση της εξέλιξης της δικαιοσύνης μέσα στο γεωγραφικό χώρο που αποτέλεσε την επικράτεια του νέου Ελληνικού κράτους και όχι περιοχές που ενσωματώθηκαν μεταγενέστερα (όπως τα Ιόνια νησιά, ή τη Θεσσαλία) γι' αυτό και δεν γίνεται αναφορά και στους θεσμούς τους (π.χ ο Αστικός Κώδικας της Ιόνιας Πολιτείας). Αυτό έγινε διότι τα θέματα αυτά, έστω και επιγραμματικά, δεν θα μπορούσαν να εκτεθούν στα πλαίσια του περιορισμένου χώρου της διατριβής αυτής, λόγω της πληθώρας των νομικών κειμένων της εξεταζόμενης περιόδου και της, κατά την προσωπική μου άποψη (που μπορεί να είναι και εσφαλμένη), μικρής επίδρασης που άσκησαν στο δικαιοδοτικό πλαίσιο της Καποδιστριακής και Οθωνικής περιόδου.

Ομοίως και δεν γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στους δικαιοικούς θεσμούς σε περιοχές που ανέπτυξαν μια αυτόνομη και ιδιόρρυθμη πορεία και οργάνωση, για διάφορους ιστορικοπολιτικούς λόγους, όπως η Μάνη, το Σούλι και τα νησιά του Αιγαίου, παρόλο που στο θέμα της εφαρμογής του εθιμικού δικαίου, που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της δικαιοσύνης στο νέο Ελληνικό κράτος και ταλάνισε τους νομοθέτες της εποχής, είχαν μια ξεχωριστή θέση. Και αυτό διότι στην κύρια ανάλυση που επιχειρούμε στην Καποδιστριακή περίοδο και στα χρόνια της Οθωνικής Βασιλείας, υποσημειώνεται η δυσκολία στην συγκρότηση και εφαρμογή του πλαισίου της δικαιοσύνης που προκάλεσαν οι αντιδράσεις των φορέων αυτών των περιοχών (Μάνη) και οι ιδιορρυθμίες του μηχανισμού απόδοσης του δικαίου τους.

Η παρουσίαση της δικαιοσύνης των Επαναστατικών Συνελεύσεων, σε σχέση με το προϋφιστάμενο δικαιοδοτικό καθεστώς που εκθέσαμε, είναι πιο συντετμημένη, παρόλη την πληθώρα των στοιχείων που συνοδεύουν την περίοδο αυτή, διότι η προσπάθεια αποκατάστασης του Ελληνικού δικαίου, δια της καταργήσεως του Τουρκικού, της εναρμόνισης της αντίθεσης, επίσημου και εθιμικού δικαίου και της συμπλήρωσης του με ξένα δικαιοικά πρότυπα (όπως το Γαλλικό), που επιχειρήθηκε υπό το πολυαρχικό σύστημα που καθόρισαν τα Ελληνικά συντάγματα της περιόδου αυτής και δεν τελεσφόρησε, αποτελεί την εισαγωγή στα γεγονότα που εξετάσαμε ως

κυρίως θέμα στα δυο τελευταία κεφάλαια, για την οργάνωση της δικαιοσύνης, υπό ενιαία διοίκηση πλέον και χωρίς τις πολεμικές συγκρούσεις, αλλά με τις ίδιες προβληματικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν όλα τα προηγούμενα χρόνια από τις ιδιαιτερότητες που συνεπάγονταν η παράλληλη εφαρμογή των διαφορετικών δικαίων.

Όπως και στα πρώτα, έτσι και στα δυο τελευταία κεφάλαια που αποτελούν το κυρίως θέμα της διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσης παραθέσαμε συμπυκνωμένα χωρίς σχολιασμό και γεγονотικές επεξηγήσεις το νομοθετικό έργο του Καποδίστρια και της Μοναρχίας και Αντιβασιλείας του Όθωνα, στη συγκρότηση της δικαστικής λειτουργίας και την εφαρμογή του πλαισίου απονομής της δικαιοσύνης, χωρίς αναφορές σε παράλληλες δράσεις και συγγενείς, με την δικαιοσύνη, ασκούμενες πολιτικές (όπως η διεύθυνση του Εκκλησιαστικού ζητήματος επί Όθωνα ,ή του περιεχόμενου των Συνταγμάτων, ή το νομοθετικό έργο σε άλλους τομείς).

Ακόμα και στο θέμα της δικαιοσύνης περιοριστήκαμε στην έκθεση των θεμελιακών νομοθετημάτων για την ίδρυση των δικαστηρίων και τη σύνταξη κωδίκων και δεν προχωρήσαμε στο σύνολο της νομοθετικής παραγωγής για την οργάνωση της δικαιοσύνης, κάνοντας μια παρέκβαση στο μοτίβο αυτό, μόνο για να αναφερθούμε στην ίδρυση και λειτουργία της Νομικής Σχολής και της διαμάχης των νομομαθών για το εφαρμοζόμενο αστικό δίκαιο που ταλάνισε δυο αιώνες την Ελληνική έννομη τάξη.

Η εργασία αυτή (με όλες τις αστοχίες και πλημμέλειες που ασφαλώς έχει), φιλοδοξεί να συμβάλει απειροελάχιστα στην κατεύθυνση μιας επιγραμματικής έκθεσης των νομικών προβλέψεων της απονομής της δικαιοσύνης των ετών 1828-1862.

Α΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αναδρομή στο Δίκαιο του Ελληνικού Χώρου

1.1 Το Δίκαιο ως στοιχείο πολιτισμού

Πολιτισμός ορίζεται το σύνολο των πνευματικών εκδηλώσεων και δράσεων ενός λαού σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Ειδικότερα στην έννοια του πολιτισμού απαντάται το σύμπλεγμα των υλικών και πνευματικών εκδηλώσεων ενός λαού. Τα κυριότερα στοιχεία του θεωρούνται η επιστήμη, η γλώσσα, η θρησκεία, η τέχνη, τα ήθη και έθιμα, ο τρόπος ζωής και βέβαια το δίκαιο.

Το Δίκαιο ως ένα εκ των σπουδαιότερων πολιτισμικών στοιχείων αποτελεί αυτοτελή παράγοντα ως σύνολο δεοντολογικών υποχρεωτικών κανόνων, καθώς και συνδεδετικό και διαμορφωτικό φορέα των επί μέρους παραγόντων του πολιτισμού.

Ως δίκαιο λοιπόν θεωρείται το σύνολο των τιθέμενων, υπό της ανθρώπινης κοινωνίας, υποχρεωτικών κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν την οργάνωση του κράτους και τις σχέσεις των πολιτών με αυτό και μεταξύ τους.²

1.2 Χρονικό πλαίσιο του Ελληνικού Δικαίου

Η Ιστορία του Ελληνικού δικαίου δεν ξεκινά τον αιώνα του Περικλή, ούτε τελειώνει το 1453 με τη άλωση της Κωνσταντινούπολης. Από την επιστήμη γίνεται δεκτή η υποδιαίρεση της ιστορίας του δικαίου στις ακόλουθες περιόδους:

1. Μινωικοί (2000-1450 π.χ) και Μυκηναϊκοί χρόνοι (1600-1200 π.χ). Οι μαρτυρίες για τους νομικούς θεσμούς των Μινωϊκών και Μυκηναϊκών χρόνων αντλούνται από τις πινακίδες σε γραμμική γραφή και κυρίως από τα Ομηρικά έπη.

2. Αρχαϊκοί χρόνοι (8^{ος}-6^{ος} π.χ αιώνας). Πληροφορίες για το νομικό πλαίσιο της εποχής λαμβάνουμε, όπως ανωτέρω είπαμε, δηλαδή τις επιγραφές και Ομηρικά έπη, όπως και τα έργα του Ησίοδου και τους Λυρικούς ποιητές .

3. Κλασσικοί χρόνοι³ (5^{ος}-4^{ος} αιώνας π.χ). Κατά τους κλασσικούς χρόνους οι πηγές για την γνώση του δικαίου της εποχής πολλαπλασιάζονται χάρη στη πληθώρα

---

² Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Ιστορία Ελληνικού Δικαίου*, πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1974, σελ.2.

των ιστορικών, των φιλοσόφων και των ρητόρων που έζησαν και έγραψαν στην κλασσική Αθήνα.

4.Ελληνιστικοί χρόνοι (301-212 π.χ).Οι πολιτικές μεταβολές των Ελληνιστικών χρόνων έγιναν περισσότερο αισθητές στο χώρο του δημοσίου δικαίου και λιγότερο στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου. Στις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, οι πολιτειακές μεταβολές και οι κοινωνικές ανακατατάξεις της εποχής οδήγησαν στην προσέγγιση διατάξεων που προέρχονταν από διαφορετικές πόλεις και είχαν ενδεχομένως διαφορετικό περιεχόμενο. Πηγές γνώσης του Ελληνιστικού δικαίου αποτελούν, εκτός από τις φιλολογικές μαρτυρίες και τις επιγραφές, οι πολυάριθμοι Ελληνικοί πάπυροι που έχουν βρεθεί και εξακολουθούν να βρίσκονται στην Αίγυπτο.⁴

5.Ρωμαϊκοί χρόνοι. Ενώ η διείδυση των Ρωμαίων στον Ελλαδικό χώρο άρχισε από τους Ελληνιστικούς χρόνους, οι επιδράσεις του Ρωμαϊκού δικαίου στο Ελληνικό εμφανίστηκαν μεταγενέστερα. Το Ρωμαϊκό δίκαιο γνώρισε τέσσερις περιόδους, οι οποίες συμπίπτουν με την ιστορική εξέλιξη του Ρωμαϊκού πολιτεύματος:

α. Αρχαϊκοί χρόνοι .Η περίοδος του Αρχαϊκού Ρωμαϊκού δικαίου ξεκινά με την ίδρυση της Ρώμης και λήγει το 202 π.χ μετά το τέλος του 2^{ου} Καρχηδονιακού πολέμου. Το πολίτευμα της περιόδου αυτής υπήρξε μοναρχικό και μετά την εκδίωξη των Ετρούσκων Βασιλέων της Ρώμης, δημοκρατικό.

β. Προκλασικοί χρόνοι. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με τους δυο τελευταίους αιώνες της Ρωμαϊκής δημοκρατίας. Το στάδιο αυτό υπήρξε καθοριστικό για την μετέπειτα διαμόρφωση του Ρωμαϊκού δικαίου.

γ. Κλασσικοί χρόνοι⁵ (τέλη 1^{ου} αιώνα π.χ έως μέσα 3^{ου} μ.χ αιώνα).Η πρώτη περίοδος της αυτοκρατορίας θεωρείται η περίοδος του κλασσικού Ρωμαϊκού δικαίου.

---

³ Οι σημαντικοί μελετητές της ιστορίας του ελληνικού δικαίου, όπως ο Νικόλαος Πανταζόπουλος, ορίζουν την χρονολογική της διαίρεση σε πέντε μεγάλες περιόδους εκκινώντας από την κλασσική εποχή, βλ.Ν.Πανταζόπουλου, *Ιστορία του δικαίου*, ό.π, σελ.3.

⁴ Σπ.Τρωϊανού-Ι.Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, *Ιστορία Δικαίου: από την αρχαία στην Νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα- Κομοτηνή 2002, σελ.27.

⁵ Η αλλαγή, η οποία συντελείται κατά την περίοδο αυτήν, συνίσταται στο ότι τη θέση των ελληνιστικών μοναρχών καταλαμβάνει ο Ρωμαίος αυτοκράτορας βλ Παπαγιάννη Ελευθερίας, *Ιστορία Δικαίου από την αρχαιότητα στο σύγχρονο ελληνικό κράτος*, Αθήνα 2015, σελ.11.

Κυρίως μέσω της ερμηνείας των κειμένων διατάξεων από τους νομικούς της εποχής και μέσω της νομολογίας, αναπτύσσεται η νομική επιστήμη.

δ. Μετακλασικοί χρόνοι (τέλη 3^{ου} αιώνα έως 533-534 μ.χ). Κατά την δεύτερη φάση της αυτοκρατορικής περιόδου επέρχονται σημαντικές μεταβολές στο δικαιοϊκό χώρο, λόγω και της επικράτησης του Χριστιανισμού. Το ιδιωτικό δίκαιο ειδικότερα υφίσταται ποικίλες επιδράσεις που αλλοιώνουν τον «κλασικό» του χαρακτήρα, ώστε ορισμένοι ιστορικοί του Ρωμαϊκού δικαίου να αποκαλούν «εκχυδαϊσμένο» το δίκαιο της περιόδου αυτής. Η μετακλασική περίοδος του Ρωμαϊκού δικαίου λήγει με την Ιουστινιάνεια κωδικοποίηση⁶ το 533-534 μ.χ.

6. Βυζαντινοί χρόνοι. Σύμφωνα με την κρατούσα γνώμη η ιστορική έρευνα των Βυζαντινών νομικών κειμένων για να είναι συστηματική πρέπει να καλύψει όλη την φιλολογική παραγωγή ανάμεσα στον Διοκλητιανό και την κατάλυση του Βυζαντινού κράτους. Το καταληκτικό όριο του Βυζαντινού δικαίου θεωρείται το 1453.

7. Μεταβυζαντινοί χρόνοι. Η χρονική αφετηρία του μεταβυζαντινού δικαίου δεν είναι ενιαία, αλλά εξαρτάται από το χρόνο απόσπασης κάθε εδαφικής περιοχής από την Βυζαντινή κυριαρχία. Το ίδιο ισχύει και για το ύστερο όριο του μεταβυζαντινού δικαίου που εξαρτάται από το χρόνο κατά τον οποίο συντελέστηκε ο τερματισμός της ξενικής κυριαρχίας. Έτσι για τις περιοχές που περιέλαβε το Ελληνικό κράτος, το όριο μπορεί να τεθεί στην έναρξη, ή τη λήξη του απελευθερωτικού αγώνα, ή ακόμα και στο έτος 1835, οπότε ορίστηκε το δίκαιο που θα διέπει στο μέλλον τις αστικές σχέσεις μέχρι την σύνταξη του αστικού κώδικα.

8. Νεώτεροι χρόνοι. Η έναρξη της τελευταίας περιόδου στην ιστορία του Ελληνικού δικαίου εξαρτάται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση από την λήξη, σύμφωνα με τα παραπάνω, της μεταβυζαντινής περιόδου. Για το Ελληνικό κράτος η περίοδος αυτή αρχίζει με την επανάσταση του 1821 γιατί εξ αρχής αντιμετωπίστηκε στις διάφορες Εθνικές και Τοπικές Συνελεύσεις το θέμα του εφαρμοστέου δικαίου στις επαναστατημένες περιοχές.

---

⁶ Corpus iuris civilis. Περιλαμβάνει τον πανδέκτη (digesta) (έργα ρωμαίων νομικών) και τον κώδικα (codex) (διατάξεις Ρωμαίων αυτοκρατόρων), εισηγήσεις και τις περίφημες νεαρές.

1.3 Δίκαιο Αρχαϊκών Χρόνων

Στη κορυφή της πολιτικής και κοινωνικής πυραμίδας στα Βασίλεια των Μυκηναϊκών κυρίως χρόνων βρίσκεται ο *Άναξ*, αρχηγός του στρατού, ανώτατη δικαστική αρχή και ρυθμιστής κάθε εμπορικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας. Ανώτατος στρατιωτικός αξιωματούχος είναι ο *Lawageta*,⁷ αξίωμα που αντιστοιχεί στο πολέμαρχο των κλασικών χρόνων.

Παράλληλα αναπτύσσονται και μικρότερα κέντρα, εξαρτώμενα από την κεντρική εξουσία, καθώς και τοπικά συμβούλια (Γερουσίες) και τοπικοί άρχοντες (Βασιλείς).

Το ουσιαστικό και δικονομικό δίκαιο της εποχής διαμορφώνεται γύρω από τις έννοιες της ανταλλαγής και της εξαγοράς. Το δίκαιο είναι ακόμα άγραφο και τόσο οι περιουσιακές σχέσεις, όσο και οι προσωπικές έχουν ανταλλακτικό χαρακτήρα και διέπονται από το στοιχείο της αμοιβαιότητας .

Οι όροι δίκαιο, με την έννοια της έννομης τάξης και νόμος απουσιάζουν από τα Ομηρικά έπη που αποτελούν ενδεικτική ιστορική πηγή της εποχής. Αντίθετα συναντούμε συχνά τους όρους *Θέμις* και *Δίκη*. Ο όρος *Θέμις* που χρησιμοποιείται ήδη από τους Μυκηναϊκούς χρόνους, εκτός από την ομώνυμη θεότητα, υποδηλώνει τη σταθερότητα που αντιδιαστέλλεται στη βία ,ή ακόμα τις θεϊκές αποφάσεις και τους χρησμούς.

Η λέξη *Δίκη* ετυμολογείται από το ρήμα *δείκνυμι*. Προτού αποκτήσει την έννοια του δικαστικού αγώνα και του ένδικου μέσου, ο όρος σήμαινε τη δικαιοσύνη και τη δικαστική απόφαση.

Η λέξη *νόμος* αποκτά την έννοια του γραπτού και επιτακτικού κανόνα δικαίου από τον 5^ο αιώνα και εξής. Αρχαιότεροι συναφείς όροι είναι ο *θεσμός* ,ή *θέσμιον*. Η έννοια του νόμου (η λέξη προέρχεται από το ρήμα *νέμω*) πρωτοεμφανίζεται στο έργο του Ησίοδου. Έχει θεία προέλευση και η συμμόρφωση προς το περιεχόμενο του νόμου διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα.

---

⁷Μεταξύ των αξιωματούχων, που περιστοιχίζουν τον άνακτα ξεχωρίζουν ο *ra-wa-ke-ta* (λααγέτας), ίσως κάποιος μορφής στρατιωτικός αρχηγός, με σημαντικό όμως ρόλο και στον θρησκευτικό τομέα, και ο *pa-si-re-u* (πρόδρομος του ομηρικού βασιλέως), βλ. Παπαγιάννη Ελευθερία, ό.π, σελ.13.

Οι πρώτοι μεγάλοι νομοθέτες, όπως ο Ζάλευκος και ο Χαρώνδας που έζησαν τον 7^ο π.χ αιώνα,⁸ σε μια εποχή που η έννοια του νόμου δεν είχε περιέλθει αποκλειστικά στην ανθρώπινη αρμοδιότητα, γεγονός που θα συμβεί στα τέλη του 6^{ου} και τις αρχές του 5^{ου} αιώνα, οπότε και παύει να χρησιμοποιείται ο προγενέστερος όρος *θεσμός*.

Κατά τον 7^ο αιώνα π.χ η ανάγκη καταγραφής του ισχύοντος άγραφου δικαίου εμφανίζεται επιτακτική και εφεξής εφικτή. Σε πολλές περιοχές του Ελλαδικού κόσμου ανατίθεται σε πρόσωπα κοινής εμπιστοσύνης (Αισυμνήτες⁹ και νομοθέτες) η σύνταξη νόμων.

Με εξαίρεση τον Σόλωνα και εν μέρει τους νομοθέτες της Κάτω Ιταλίας Ζάλευκο και Χαρώνδα ελάχιστα γνωρίζουμε τους βίους και το έργο των νομοθετών. Στο νομοθετικό έργο του Ζαλεύκου, όπως έχει διασωθεί από μεταγενέστερους συγγραφείς, διαφαίνεται η προσπάθεια του νομοθέτη να αποτρέψει κάθε μελλοντική μεταβολή τόσο στο πεδίο του δημοσίου δικαίου, όσο και στο χώρο των ιδιωτικών έννομων σχέσεων. Ο Χαρώνδας περιέλαβε στο νομοθετικό του έργο διατάξεις κοινωνικού περιεχομένου και κράτησε εχθρική στάση απέναντι στις πιστωτικές δικαιοπραξίες, στις οποίες δεν παρείχε ένδικη προστασία.

Αναφορικά με τον Λυκούργο, για τον βίο και το έργο του οποίου οι πληροφορίες είναι περιορισμένες, ο Πλούταρχος μας πληροφορεί για την «Μεγάλη Ρήτρα», η οποία ορίζει τα πολιτειακά όργανα της Σπάρτης: την *Γερουσία*, τους *Αρχαγέτας* και την *Απέλλα*. Η μεγάλη Ρήτρα ρυθμίζει κατά ασαφή τρόπο την νομοθετική και τη δικαστική εξουσία, κατανέμοντας τις, μεταξύ Γερουσίας και λαϊκής συνέλευσης.

Από το νομοθετικό έργο του Δράκοντος έχει διασωθεί ο «*φονικός νόμος*». Παρόλο που έμεινε γνωστός κυρίως για την σκληρότητα των κυρώσεων που επέβαλε, ο Δράκων καθιέρωσε την ισότητα απέναντι στη ποινική μεταχείριση και έλαβε υπόψη για τον υπολογισμό της ποινής την υποκειμενική διάθεση του δράστη.

---

⁸Οι δυο παραπάνω νομοθέτες έζησαν και νομοθέτησαν στη Κάτω Ιταλία, στους Επιζεφύριους Λοκρούς ο Ζάλευκος και στην Κατάνη της Σικελίας ο Χαρώνδας, Βλ. Σπ.Τρωϊανού-Ι.Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, *Ιστορία Δικαίου: από την αρχαία στην νεώτερη Ελλάδα*, σελ.40.

⁹ Σημαντική προσωπικότητα αναμφισβήτητου κύρους, η οποία σε περιόδους μεγάλης κοινωνικής κρίσεως εκλέγονταν από την πόλη για κάποιο διάστημα με δικαιώματα ανώτατου άρχοντα και απεριόριστες εξουσίες με σκοπό την αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας.

Περισσότερες πληροφορίες έχουν διασωθεί για το νομοθετικό έργο του Σόλωνα. Προκειμένου να περιορίσει τα προνόμια και τη εξουσία των αριστοκρατικών γενών, ο Σόλων υποδιαιρεί το σώμα των πολιτών σε τέσσερις τάξεις βάσει τιμοκρατικών κριτηρίων και προβαίνει σε μεταρρυθμίσεις του κληρονομικού και εμπραγμάτου δικαίου. Ο Σόλων απελευθέρωσε τις μικρές ιδιοκτησίες από τα εμπράγματα βάρη και απαγόρευσε το δανεισμό με παροχή ασφάλειας, το ίδιο το πρόσωπο του οφειλέτη, πρακτική ιδιαίτερα διαδεδομένη στον αρχαίο κόσμο που οδηγούσε σε εκδουλισμό μεγάλου αριθμού πολιτών.

Αξίζει μνεία στον «κώδικα» της Γόρτυνος,¹⁰ το εκτενέστερο και πληρέστερο αρχαίο ελληνικό νομοθέτημα που έχει διασωθεί.¹¹ Για τα δεδομένα της εποχής ο νόμος της Γόρτυνας είναι κώδικας. Εκτός από τις νέες διατάξεις, ο κώδικας ενσωματώνει παλαιότερο γραπτό δίκαιο, καθώς και ακόμα αρχαιότερα στοιχεία της προφορικής παράδοσης. Αξιοπερίεργο είναι ότι ο κώδικας δεν ρυθμίζει την ανθρωποκτονία, γεγονός που ενδεχομένως εξηγείται από το ότι διατηρήθηκαν παλαιότερες διατάξεις σχετικές με αυτό το αδίκημα. Οι πρώτες διατάξεις του κώδικα αναφέρονται στην διεκδίκηση της κυριότητας ενός δούλου, ή προσώπου του οποίου αμφισβητείται η ελευθερία. Ακολουθούν διατάξεις για αδικήματα κατά των ηθών, όπως η αποπλάνηση, η ασέλγεια και η μοιχεία, διατάξεις οικογενειακού δικαίου, διατάξεις κληρονομικού, εμπραγμάτου, ενοχικού δικαίου κ.ο.κ.

1.4 Δίκαιο Κλασσικών Χρόνων

Η κυριαρχική θέση του νόμου στις έννομες τάξεις της ελληνικής αρχαιότητας συμπίπτει με την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Οι αρχές που διέπουν το πολίτευμα της δημοκρατικής Αθήνας είναι η ισονομία και η ελευθερία. Απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση κάθε νομοθετικής, εκτελεστικής, ή δικαστικής εξουσίας είναι η ιδιότητα του πολίτη.

Το συμβούλιο των *Αρεοπαγιτών* προέρχεται μάλλον από τους συμβούλους των αρχαϊκών βασιλέων και ήταν αρμόδιο για την φύλαξη των νόμων και τον έλεγχο των αρχόντων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Στα μέσα όμως του 5^{ου} αιώνα

¹⁰ Προέρχεται από την κρητική πόλη Γόρτυνα .

¹¹ Αν και αρχαιότερος σωζόμενος ελληνικός νόμος θεωρείται ο χαραγμένος σε πέτρα που βρέθηκε στη Δρήρο κοντά στη Νεάπολη Λασιθίου βλ.Αθ.Παπαχρυσοστόμου, *Η πορεία προς την Αθηναϊκή Δημοκρατία .Η μαρτυρία των αρχαίων πηγών*, Αθήνα 2014, σελ.65.

με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη μεγάλο μέρος από τις αρμοδιότητες του *Αρείου Πάγου*¹² περιέρχονται στη *Βουλή*, την *Ηλιαία* και την *Εκκλησία του Δήμου*. Ο Άρειος Πάγος εξακολουθεί να είναι αρμόδιος για την εκδίκαση υποθέσεων ανθρωποκτονιών εκ προθέσεως, εμπρησμού, καθώς και για ορισμένες υποθέσεις θρησκευτικού χαρακτήρα.

Στις δημοκρατικές πόλεις των κλασσικών χρόνων η Βουλή θεωρείται ότι συνιστά μικρογραφία της πόλεως. Ο θεσμός της Βουλής προέρχεται μάλλον από τους γέροντες της περιόδου της Βασιλείας, οι οποίοι αποτελούσαν συμβουλευτικό όργανο των Βασιλέων, αποτελούμενο από εκπροσώπους ισχυρών γενών.

Ενώ στα ολιγαρχικά καθεστώτα των πόλεων των κλασσικών χρόνων οι πολιτικές εξουσίες των λαϊκών συνελεύσεων είναι περιορισμένες στις δημοκρατικές πόλεις οι αρμοδιότητες της Εκκλησίας του Δήμου είναι σημαντικές και εκτεταμένες. Η λαϊκή συνέλευση αποφασίζει για την κήρυξη πολέμου και τη σύναψη ειρήνης, την κατάρτιση διεθνών συμβάσεων, ασκεί νομοθετική εξουσία σε συνεργασία με τη Βουλή, απονέμει την ιδιότητα του πολίτη σε ξένους, επιβάλλει τη ποινή της εξορίας, καταδικάζει σε θάνατο, αποφασίζει τη δήμευση περιουσίας, είναι αρμόδια για την εκλογή και τη λογοδοσία των αρχόντων, καθώς και για την συλλογή των φόρων και των δασμών. Η Εκκλησία του Δήμου συνέρχεται σε τέσσερις τακτικές συνεδριάσεις κατά την διάρκεια κάθε πρυτανείας, συνεπώς σαράντα φορές ετησίως.

Στους κλασσικούς χρόνους, παρά την λειτουργία συντεταγμένων δικαιοδοτικών οργάνων και παρά την αναγωγή του νόμου σε αποκλειστικό ρυθμιστή της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η διαιτητική επίλυση των διαφορών, η οποία ανάγεται στα Ομηρικά χρόνια, εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη. Το Αττικό δίκαιο γνωρίζει δυο είδη διαιτησίας την δημόσια και τη ιδιωτική. Πεδίο άσκησης της διαιτησίας, σύμφωνα με τις διατάξεις του Αθηναϊκού νόμου είναι οι ιδιωτικές έννομες σχέσεις .

Στις δημοκρατικές πόλεις η απονομή της δικαιοσύνης είναι έργο των λαϊκών δικαστών. Κάθε πολίτης που έχει συμπληρώσει τη νόμιμη ηλικία και δεν έχει

---

¹² Ο Άρειος Πάγος ήταν το αρχαιότερο και το πιο σεβάσιμο δικαστήριο στην Αθήνα. Στα αρχαϊκά χρόνια είχε απεριόριστες αρμοδιότητες για την εκδίκαση πολλών και διαφορετικών ειδών αξιώσεων και αδικημάτων. Μετά το 462/1 π.Χ. η αρμοδιότητά του περιορίστηκε στην εκδίκαση υποθέσεων ανθρωποκτονίας με πρόθεση, σωματικής βλάβης με θανατηφόρο πρόθεση, δηλητηρίασης, εμπρησμού, και καταστροφής ιερών ελαιόδεντρων, βλ.Ε.Παπαγιάννη, ό.π, σελ.63.

καταδικαστεί σε στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων καλείται να ασκήσει δικαστικά καθήκοντα. Με την δημιουργία λαϊκών δικαστηρίων, όπως η Ηλιαία¹³ στην Αθήνα, περιορίζονται οι δικαστικές αρμοδιότητες άλλων οργάνων, όπως του Αρείου πάγου ή της Βουλής. Οι σημαντικότερες υποθέσεις περιέρχονται στην αρμοδιότητα των λαϊκών δικαστών. Κλήρωση των δικαστών και εκδίκαση της υπόθεσης πραγματοποιούνται την ίδια μέρα, έτσι ώστε να περιοριστεί ο κίνδυνος δωροδοκίας. Κατά τους χρόνους ακμής της, η Ηλιαία λειτουργεί τόσο ως πρωτοβάθμιο δικαστήριο, όσο και ως διοικητικό και «συνταγματικό», τρόπο τινά, δικαστήριο.

Παράλληλα με τα δικαστήρια που συνεδριάζουν στο άστυ, στην Αττική λειτουργούσαν από τα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.χ μονομελή δικαστήρια *οι δικασταί κατά δήμους*.

Σκοπός τόσο του διαιτητικού όσο και κυρίως του δικαστικού αγώνα της αρχαιότητας είναι η έκδοση μιας απόφασης η οποία συνιστά για τον αιτούντα τίτλο εκτελεστό, με βάση τον οποίο μπορεί να προβεί σε αυτοδύναμη ικανοποίηση της απαίτησής του.

Τα «φονικά» Δικαστήρια της Αθήνας ξεκινούσαν από τον Άρειο Πάγο, ο οποίος παρά την μείωση των αρμοδιοτήτων του εξακολουθούσε να εκδικάζει υποθέσεις ανθρωποκτονιών εκ προθέσεως και πρόκλησης σωματικής βλάβης από πρόθεση, καθώς και τα εγκλήματα του εμπρησμού και της χορήγησης δηλητηριώδους ουσίας, εφόσον ο δράστης ενήργησε με ανθρωποκτόνο πρόθεση και το θύμα είχε την ιδιότητα του πολίτη.

Στο «Παλλάδιον¹⁴», το οποίο συνεδριάζε εκτός των τειχών της πόλεως (κοντά στο ναό του Ολυμπίου Διός), εκδικάζονταν οι υποθέσεις ακούσιου φόνου Αθηναίου πολίτη, καθώς και η εκούσια ανθρωποκτονία με θύμα μέτοικο, ξένο, ή δούλο.

Στο «Δελφίνιο¹⁵», το οποίο ήταν επίσης ποινικό δικαστήριο εκδικάζονταν οι περιπτώσεις δίκαιου φόνου. Σύμφωνα με το σχετικό νόμο η θανάτωση ενός προσώπου δεν επισύρει κυρώσεις εάν διαπράχθηκε: α) κατά την διάρκεια αθλητικών

¹³Το κοινωνικό προφίλ των Αθηναίων, που στελέχωναν τις δικαστικές συνθέσεις της Ηλιαίας, έχει γίνει αντικείμενο διακωμώδησης και λαιμοδείας κυρίως από τον Αριστοφάνη.

¹⁴Το δικαστήριο αυτό συνεδριάζε στο ναό της Αθηνάς Παλλάδος κοντά στο λόφο του Αρδηττού.

¹⁵Βρισκόταν στην περιοχή του Ολυμπίου και στεγαζόταν στο ναό του Απόλλωνα Δελφίνιου και της Άρτεμης Δελφινίας.

αγώνων και χωρίς τη βούληση του δράστη, β) μετά από επίθεση του θύματος (άμυνα), γ)σε πολεμικές συνθήκες ,εάν ο δράστης πέρασε το θύμα για εχθρό, δ) ο φόνος του εραστή της συζύγου ,μητέρας, αδελφής, θυγατέρας, ή παλλακίδας του δράστη που θα συλλάβει τους μοιχούς επ' αυτοφώρω.

Άλλο ποινικό δικαστήριο, το «Πρυτανείο» έχει αρμοδιότητα για την εκδίκαση ανθρωποκτονίας από άγνωστο δράστη, καθώς και τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο θάνατος προκαλείται από ζώο, ή από πτώση αντικειμένου. Τέλος ελάχιστες πληροφορίες αντλούμε για το «εν Φρεαττοί¹⁶», έτερο ποινικό δικαστήριο των Αθηναίων, το οποίο λειτουργούσε στο Πειραιά κοντά στη θάλασσα και δίκαιε άτομα στα οποία είχε ήδη επιβληθεί η ποινή της εξορίας για ακούσιο φόνο και καλούνταν να δικαστούν για ανθρωποκτονία από πρόθεση.

Στο ιδιωτικό δίκαιο των αρχαίων πόλεων πλήρης ικανότητα δικαίου αναγνωρίζεται μόνο στους άρρενες και ενήλικες πολίτες. Οι μέτοικοι και οι γυναίκες καθώς και οι πολίτες σε βάρος των οποίων έχει επιβληθεί η ποινή της μερικής ατιμίας, έχουν δικαϊκή ικανότητα μόνο στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η οποία όμως ασκείται, όσον αφορά τους πρώτους μέσω ενός πολίτη που έχει την ιδιότητα του *προστάτη*, όσο δε αφορά τις γυναίκες μέσω ενός επιτρόπου του *κυρίου*.

Στο οικογενειακό δίκαιο οι εσωτερικές σχέσεις κάθε οίκου ρυθμίζονται από τους σχετικούς νόμους και ψηφίσματα της πόλεως και όχι από ένα ιδιαίτερο θρησκευτικό ,ή οικογενειακού χαρακτήρα δίκαιο. Οι διατάξεις του οικογενειακού και του κληρονομικού δικαίου ορίζουν μεταξύ άλλων και την εξουσία του αρχηγού¹⁷ πάνω στα υπόλοιπα μέλη του οίκου. Ως κώλυμα του γάμου η συγγένεια λαμβάνονταν πάντοτε υπόψη σε έκταση που ποικίλλει κατά ιστορική περίοδο και κατά τόπο. Στο αττικό δίκαιο των κλασσικών χρόνων απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ συγγενών κατ' ευθεία γραμμή απεριόριστα. Μεταξύ εκ πλαγίου συγγενών απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ αμφιθαλών αδελφών και μεταξύ ετεροθαλών ομομήτριων αδελφών. Αντίθετα είναι δυνατός ο γάμος μεταξύ ετεροθαλών ομοπάτριων αδελφών (το αντίθετο συνέβαινε στη Σπάρτη), εξ υιοθεσίας αδελφών, καθώς και συγγενών που συνδέονται με συγγένεια τρίτου βαθμού και πέρα (θείος, ανίψια).

¹⁶ Λειτουργούσε συγκεκριμένα στη περιοχή της Ζέας-Φρεατύδας.

¹⁷ Ο άρρεν ενήλικος έχει την δυνατότητα δημιουργίας δικού του οίκου ανεξάρτητου με τον πατρικό, με τον οποίο διατηρούν δεσμούς που πηγάζουν από τη κοινή θρησκευτική λατρεία, βλ. Τρωϊανός Σπυρίδων-Βελισσαροπούλου-Καρακώστα Ιωάννα, *Ιστορία Δικαίου: από την αρχαία στην νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα- Κομοτηνή 2002.

Κατά τους κλασσικούς χρόνους στο αττικό δίκαιο η σύναψη έγκυρου γάμου προϋποθέτει την διενέργεια δυο τυπικών πράξεων της *εγγύης* και της *έκδοσης*. *Εγγύη* είναι η ανταλλαγή αμοιβαίων υποσχέσεων μεταξύ του κυρίου της γυναίκας και του μέλλοντος συζύγου της, με τις οποίες ο ένας αναλαμβάνει την υποχρέωση να παραδώσει τη γυναίκα και ο άλλος να την κρατήσει ως σύζυγο. Η ανταλλαγή υποσχέσεων δεν αρκεί όμως για την σύναψη έγκυρου γάμου. Απαιτείται και δεύτερη δικαιοπραξία, με εμπράγματο χαρακτήρα η έκδοση, που συνίσταται στη παράδοση της γυναίκας στο σύζυγο προκειμένου να αρχίσει η συμβίωση. Η συνοίκηση αυτή δεν αρκεί για την νομιμότητα του γάμου. Απαιτείται να έχει προηγηθεί η εγγύη, χωρίς την οποία η σχέση χαρακτηρίζεται ως παλλακεία.

Χωρίς να υπάρχει νομική υποχρέωση τα κοινωνικά ήθη της εποχής επέβαλαν την σύσταση προικός¹⁸ από τον κύριο της γυναίκας. Η προίκα αποτελεί το μερίδιο της γυναίκας πάνω στη πατρώνια περιουσία, δεδομένου ότι σύμφωνα με τις διατάξεις του κληρονομικού δικαίου η ακίνητη περιουσία περιέρχεται κατά κανόνα στους άρρενες κληρονόμους. Μετά τη λύση του γάμου λόγω θανάτου της συζύγου η προίκα επιστρέφεται στους κληρονόμους της, ενώ σε περίπτωση διαζυγίου επιστρέφεται στον συστήσαντα την προίκα, ή στην ίδια.

Ο γάμος λύεται αυτοδικαίως με το θάνατο ενός από τους συζύγους, ή με διαζύγιο. Αν την πρωτοβουλία του διαζυγίου λάβει ο σύζυγος γίνεται λόγος περί *αποπέμψεως* της συζύγου, ενώ σε αντίθετη περίπτωση εγκατάλειψης από τη σύζυγο, η σχετική πράξη ονομάζεται *απόλειψις*. Στο αττικό δίκαιο αναγνωρίζεται στο πατέρα της συζύγου το δικαίωμα *αφαιρέσεως*, η άσκηση του οποίου οδηγεί στην απομάκρυνση της γυναίκας από τη συζυγική κατοικία και κατά συνέπεια στη διακοπή της απαραίτητης για το γάμο συμβίωσης.

Ο αρχηγός του οίκου ασκεί τη πατρική εξουσία πάνω στα γεννηθέντα από έγκυρο γάμο τέκνα, στα υιοθετημένα, καθώς και στα νομιμοποιημένα τέκνα και έχει υποχρέωση ανατροφής και εκπαίδευσης αυτών. Μεταξύ των προϋποθέσεων για την κατάρτιση υιοθεσίας είναι η ιδιότητα του πολίτη στο πρόσωπο υιοθετούντος και υιοθετούμενου. Ειδικότερα ο υιοθετών πρέπει να έχει συμπληρώσει τη νόμιμη ηλικία και να μην έχει νόμιμους κατιόντες.

¹⁸Η κατοχή και χρήση της προίκας περιερχόταν στην νύφη μέχρι τον θάνατο του προικοδότη, οπότε και αποκτούσε πλήρη κυριότητα επ' αυτής, βλ. Ε. Παπαγιάννη, ό.π., σελ. 55.

Πρέπει να γίνει ειδική μνεία και στο θεσμό της *επικλήρου*.¹⁹ Επίκληρος ονομάζεται η θυγατέρα που μη έχοντας αδελφούς υποχρεώνεται μετά το θάνατο του πατέρα της να παντρευτεί τον πλησιέστερο συγγενή της από πατρική πλευρά, ο οποίος θα κληρονομούσε τον αποβιώσαντα, αν ήταν άτεκνος. Σκοπός του θεσμού είναι η συνέχιση του οίκου μέσω του άρρενος κατιόντος, που θα αποκτήσει μετά το γάμο της η επίκληρος.

Στο κληρονομικό δίκαιο μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα σε περίπτωση που δεν υπάρχουν άρρενες κατιόντες, ή εξ αρρενογονίας συγγενείς καλούνται οι θήλειες. Η προτίμηση των ανδρών κληρονόμων σε σχέση με τις γυναίκες και η προτίμηση των κατιόντων σε σχέση με τους εκ πλαγίου συγγενείς χαρακτηρίζουν το αττικό κληρονομικό δίκαιο των κλασικών χρόνων. Στο Σόλωνα αποδίδεται και νόμος περί διαθηκών. Εξουσία σύνταξης διαθήκης, αναγνωρίζεται μόνο σε περίπτωση που ο διαθέτης δεν έχει γνήσιους άρρενες κατιόντες τους οποίους δεν δικαιούται να αποκλείσει από την κληρονομική διαδοχή, εκτός και τους έχει ήδη αποκηρύξει. Η επαγωγή της κληρονομιάς στους κατιόντες επέρχεται αυτοδικαίως μετά το θάνατο του κληρονομούμενου. Αντίθετα οι λοιποί συγγενείς οφείλουν να καταθέσουν στον επώνυμο άρχοντα σχετική αίτηση την λεγόμενη *λήξι*.

Στο εμπράγματο δίκαιο, ο όρος *έγγειος* ισοδυναμεί προς τα ακίνητα, ενώ ο όρος *έπιπλα* υποδηλώνει ορισμένα κινητά πράγματα. Η *φανερά ουσία* ισοδυναμεί με την ακίνητη περιουσία και στην *αφανή ουσία* περιλαμβάνονται οι απαιτήσεις, ήτοι τα ενοχικά δικαιώματα, αλλά και εμπράγματα δικαιώματα επί κινητών. *Πατρώα* είναι τα περιουσιακά αγαθά που περιήλθαν στο δικαιούχο με κληρονομική διαδοχή, ενώ *επίκτητα* θεωρούνται τα περιεχόμενα στη κυριότητα του δικαιούχου λόγω προσωπικής συναλλακτικής του δραστηριότητας. Χαρακτηριστικό στοιχείο της κυριότητας αποτελεί η εξουσία διάθεσης του πράγματος από τον δικαιούχο είτε εν ζωή, είτε αιτία θανάτου. Οι εξουσίες του κυρίου ακινήτου υπόκεινται σε περιορισμούς, είτε υπέρ του δημοσίου συμφέροντος, είτε υπέρ ιδιωτικών συμφερόντων. Παρόλο όμως που διέκριναν μεταξύ κυριότητας και νομής, οι Έλληνες δεν ενδιαφέρθηκαν να διατυπώσουν ιδιαίτερους νομικούς κανόνες.

¹⁹ *Πατρώχος* στο Σπαρτιάτικο Δίκαιο και *πατροιώκος* στο δίκαιο της Γόρτυνας, βλ. Τρωϊανού-Σπ.-Βελισσαροπούλου-Καρακώστα Ι., *Ιστορία Δικαίου: από την αρχαία στην νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα- Κομοτηνή 2002, σελ.76.

Μεταξύ των κατά φύσιν τρόπων κτήσης της κυριότητας περιλαμβάνεται η κατάληψη αδέσποτου πράγματος, καθώς και η κτήση κυριότητος επάνω στη λεία πολέμου. Οι συνηθέστερες αιτίες μεταβίβασης της κυριότητας υπήρξαν κατά την αρχαιότητα η δωρεά (εν ζωή ,ή αιτία θανάτου), η ανταλλαγή και η αγοραπωλησία. Το αττικό δίκαιο δέχθηκε τη παραγραφή της σχετικής αξίωσης του κυρίου του πράγματος, επιδιώκοντας με τον τρόπο αυτό να περιορίσει την καταχρηστική άσκηση των ενδίκων βοηθημάτων και τη στρεψοδικία.²⁰ Από τις παλιότερες και πλέον διαδεδομένες στο αρχαίο κόσμο μορφές εμπράγματης ασφάλειας υπήρξαν το ενέχυρο και η *πράσις επί λύσει*.²¹ Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο γνώριζε ακόμα το θεσμό της νόμιμης υποθήκης που ονομάζεται *αποτίμημα*.

Στο ενοχικό δίκαιο στις αρχαίες πόλεις ίσχυε υποχρέωση παροχής και δυνατότητα εξαναγκασμού του οφειλέτη να καταβάλει, μόνο αν λόγω της σχέσης μεταξύ δυο προσώπων μεταβλήθηκε επί τα χείρω η κατάσταση των περιουσιακών του στοιχείων του ενός και από τη μεταβολή αυτή το άλλο μέρος αποκόμισε κάποιο ηθικό, ή υλικό όφελος. Κατά την Ελληνική αρχαιότητα οι συμβάσεις καταρτίζονται ατύπως.

1.5 Το δίκαιο των Ελληνιστικών χρόνων

Το πολίτευμα των Ελληνιστικών βασιλείων είναι η απόλυτη μοναρχία. Με τη εδραίωση των μοναρχιών, η ανεξαρτησία των λαϊκών δικαστών κλονίζεται ανεπανόρθωτα, όπως και η εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στους συμπολίτες που καλούνται να εφαρμόσουν το νόμο. Οι Ελληνιστικές πόλεις προσφεύγουν σε πολλές περιπτώσεις στη μετάκληση ξένων πολιτών τρίτης πόλεως, στους οποίους αναθέτουν την εκδίκαση ορισμένης υπόθεσης. Η πρακτική αυτή οδήγησε στη δημιουργία «περιοδεούντων» δικαστών. Στις μοναρχίες όπου προϋπήρχαν Ελληνικές πόλεις, τα λαϊκά δικαστήρια δεν καταργήθηκαν αμέσως, αλλά εξακολούθησαν να λειτουργούν για ένα διάστημα, στο οποίο είχαν να ανταγωνιστούν τις δικαιοδοτικές εξουσίες των μοναρχών στην ανοχή των οποίων επαφίετο η λειτουργία λαϊκών δικαστηρίων.

Η πλειονότητα των δικαίων που παρατηρείται στο εσωτερικό των Ελληνιστικών μοναρχιών προκάλεσε την ιεράρχηση των κανόνων δικαίου, έννοια

²⁰ Η χρήση ψευδών λόγων και επιχειρημάτων που αποσκοπεί στη παραπλάνηση.

²¹ Η *πράσις επί λύσει* συνίσταται στη μεταβίβαση στο δανειστή της κυριότητας του πράγματος μέσω της οποίας εξασφαλίζεται η απαίτηση από το δάνειο.

άγνωστη στις ελληνικές πόλεις ,όπου μοναδική πηγή του δικαίου ήταν ο νόμος. Σύμφωνα με αυτή την ιεράρχηση²² στη κορυφή της πυραμίδας βρίσκονταν οι διατάξεις των μοναρχών, τις οποίες οφείλουν κυρίως να εφαρμόζουν τα δικαστήρια. Στην Ελληνιστική Αίγυπτο οι διαφορές των ελλήνων κρίνονται από τα δικαστήρια, οι διαφορές μεταξύ Αιγυπτίων ανατίθενται σε εγχώριους δικαστές, τους *λαοκρίτας*, ενώ για τις μικτές διαφορές έχει προβλεφθεί ειδικό δικαστήριο το *κοινοδικίον* το οποίο λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα .

Στο τομέα του ιδιωτικού δικαίου οι διατάξεις που εφαρμόζουν στις διάφορες περιοχές του Ελληνιστικού κόσμου καταλήγουν να έχουν εθιμικό χαρακτήρα, ακόμα και στις περιπτώσεις που οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι αποκαλούν τις διατάξεις αυτές νόμους. Στο οικογενειακό δίκαιο εξακολουθεί ακόμα και στους Ρωμαϊκούς χρόνους να απαιτείται η κοινή προέλευση των συζύγων, οι περιπτώσεις όμως απονομής του δικαιώματος της επιγαμίας σε ξένους αυξάνουν σημαντικά. Το στοιχείο που προσδίδει στον Ελληνιστικό γάμο ιδιαίτερη φυσιογνωμία είναι η συμβίωση. Τα συμβόλαια περιλαμβάνουν λεπτομερείς διατάξεις για την *φερνή* (προίκα). Στο ελληνιστικό δίκαιο ο σύζυγος εξακολουθεί να έχει το δικαίωμα μονομερούς λύσης του γάμου, μέσω της αποπομπής της συζύγου, η δε σύζυγος το δικαίωμα *απαλλαγής*. Συγχρόνως είναι δυνατό το συναινετικό διαζύγιο. Αυτό πραγματοποιείται με τη διακοπή της συμβίωσης των συζύγων. Η πατρική εξουσία²³ του Ελληνικού δικαίου εξακολουθεί και στα Ελληνιστικά χρόνια. Ειδικότερα στους άρρενες κατιόντες η πατρική εξουσία παύει με τη ενηλικίωση τους. Η υιοθεσία είναι πλέον δυνατή ακόμα και αν υπάρχουν γνήσιοι κατιόντες.

Στο κληρονομικό δίκαιο στην εξ' αδιαθέτου διαδοχή καλούνται στη πρώτη τάξη οι κατιόντες του αποβιώσαντος. Οι θυγατέρες καλούνται εφόσον δεν έλαβαν προίκα, η οποία εξακολουθεί να αποτελεί το μερίδιο τους στη πατρική περιουσία. Οι διαθήκες καταρτίζονται εγγράφως. Ικανότητα σύνταξης διαθήκης αναγνωρίζεται στους άρρενες ενήλικους. Για τη επαγωγή της κληρονομιάς απαιτείται η υποβολή σχετικής αίτησης στις αρμόδιες αρχές από το δικαιούχο, προκειμένου να αναγνωρισθεί η ιδιότητα του ως κληρονόμου.

Στο εμπράγματο δίκαιο η κυριότητα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων ανήκει στο Μονάρχη. Ατομική ιδιοκτησία αναγνωρίζεται μόνο προκειμένου περί οικιών και

²² Θεσπίστηκε στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων.

²³ Ο πατέρας αυτής της περιόδου ονομάζεται κύριος, ή επίτροπος.

των περιβόλων τους (κήποι, αμπέλια). Τρόποι κτήσεως κυριότητας είναι η κληρονομική διαδοχή, η έναντι αντιπαροχής μεταβίβαση της, μέσω κατάληψης στο πλαίσιο πολέμου και μέσω παραχώρησης από δημόσια αρχή. Αναγνωρίζεται αποσβεστική προθεσμία σε βάρος του κυρίου σε περίπτωση που τρίτος νομέας ακινήτου εξουσιάζει το πράγμα για διάστημα που κυμαίνεται από ένα μέχρι τρία έτη επί τη βάση ενός δικαίου, δηλαδή νόμιμου τίτλου.²⁴ Ειδικότερη μορφή εμπράγματης ασφάλειας που χρησιμοποιείται ιδιαίτερα στην ελληνιστική Αίγυπτο είναι το *υπάλλαγμα*. Καταρτίζεται με την παράδοση από τον οφειλέτη στο δανειστή των τίτλων που πιστοποιούν την κυριότητα του οφειλέτη πάνω σε συγκεκριμένο ακίνητο. Η σύσταση υποθήκης συνοδεύεται συχνά από ειδική συμφωνία των μερών με την οποία παραχωρείται στο δανειστή εμπράγματο δικαίωμα οίκησης, ή επικαρπίας επάνω στο ενυπόθηκο ακίνητο (*αντίχρησις*).

Στο ενοχικό δίκαιο η λέξη *συνάλλαγμα* εξακολουθεί να υποδηλώνει μεταξύ άλλων την ενοχική και κυρίως την συμβατική σχέση. Το έγγραφο εξακολουθεί και στο ελληνιστικό δίκαιο να μην είναι απαραίτητο για το κύρος της συμβατικής σχέσης.

1.6 Το Ρωμαϊκό Δίκαιο

Το Ρωμαϊκό δίκαιο απαρτίζεται από τρεις κατηγορίες: πρόκειται για το δίκαιο της αυτοκρατορίας, το δίκαιο των επαρχιών και τα τοπικά δίκαια των κατακτημένων λαών της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.²⁵ Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει νομοθετικές διατάξεις των λαϊκών συνελεύσεων της δημοκρατικής περιόδου, τις διατάξεις των εξουσιοδοτημένων για το σκοπό αυτό αρχόντων, τα δόγματα της συγκλήτου, τις γνωμοδοτήσεις των νομομαθών και τις αυτοκρατορικές διατάξεις. Η δεύτερη κατηγορία αποτελείται από τα νομοθετικά μέτρα που έλαβαν οι Ρωμαίοι για συγκεκριμένη επαρχία του κράτους.

Από τους σημαντικότερους νόμους της δημοκρατικής περιόδου της Ρώμης είναι ο *Δωδεκάδελτος*, ο οποίος προέκυψε από τη διαμάχη πατρικίων και πληβείων και ο *Ακουίλιος νόμος*. Ο *Δωδεκάδελτος* ήταν ένα συνοπτικό κείμενο που

²⁴ Προσομοιάζει με τη προϋπόθεση της σύγχρονης τακτικής χρησικτησίας.

²⁵ Ήδη με τις παραπάνω κατηγορίες συνυπάρχει και μια άλλη κατηγορία: το *jus gentium*. Πρόκειται για μάλλον, μη Ρωμαϊκής προέλευσης κανόνες δικαίου τους οποίους αποδέχονται και εφαρμόζουν και οι ίδιοι, βλ. Σπ. Τρωϊανού-Ι. Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, *Ιστορία Δικαίου: από την αρχαία στην νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σελ.40.

περιλάμβανε δικονομικές διατάξεις καθώς και διατάξεις του οικογενειακού, εμπραγμάτου, ενοχικού και κληρονομικού δικαίου. Ο Ακουΐλιος νόμος αποτέλεσε το πυρήνα του δικαίου των αδικοπραξιών.

Στη Ρώμη εφαρμόστηκε, λόγω της ολιγονομίας που επικρατούσε στο ιδιωτικό δίκαιο, το λεγόμενο *νομολογιακό δίκαιο*, το οποίο αποτελείται από αποφάσεις ένδικης προστασίας που εξέδιδαν οι *πραίτορες*,²⁶ μαζί με την *formula* (δικαστικό πρόγραμμα).

Επίσης άνησε, σε συντεταγμένη πλέον μορφή η νομική επιστήμη που ξεκίνησε κατά τον 3^ο π.χ αιώνα από παλιές ιερατικές οικογένειες της Ρώμης, όπως οι Aelii Paetii και οι Mucii Scaevola. Με πρότυπο τις Αθηναϊκές ρητορικές σχολές, ιδρύονται στη Ρώμη σχολές διδασκαλίας του δικαίου στις οποίες φοίτησαν εξέχουσες μορφές του κλασσικού Ρωμαϊκού δικαίου, όπως ο Celsus και ο Nerva. Αντικείμενο των νομικών είναι η σύνταξη δικαιοπρακτικών εγγράφων, οι συμβουλές προς διαδίκους και δικαστές και οι γνωμοδοτήσεις (*responsa*). Την διασταλτικότητα και την αποκλίνουσα πολλές φορές προσέγγιση των Ρωμαίων νομικών έρχεται να περιορίσει ο, θεσπισθείς από τους αυτοκράτορες Θεοδόσιο Β΄ και Ουαλεντινιανό, αναφορικός νόμος (*lex citationis*).

Το δίκαιο των επαρχιών αποτελείται όπως αναφέραμε από τις διατάξεις των *επαρχων* και αφορούν την οργάνωση τους. Τα τοπικά δίκαια μεταξύ των οποίων και το Ελληνικό έχουν αξία εθίμου και από το έτος 212 μ.χ καθίσταται δυσχερής η εφαρμογή τους, σε περίπτωση που αυτά συγκρούονται με το Ρωμαϊκό δίκαιο.

Στο τομέα του ιδιωτικού δικαίου και αρχικά στο οικογενειακό, πλήρης ικανότητα δικαίου αναγνωρίζεται στους εκ γενετής και αυτεξούσιους Ρωμαίους πολίτες. Η συμβίωση, η διάρκεια και η γαμική πρόθεση αποτελεί αναγκαίο στοιχείο του γάμου και προϋποθέσεις αποτελούν, η νόμιμη ηλικία, η ιδιότητα του πολίτη και η συγκατάθεση του εξουσιαστή αν οι μελλόνυμφοι είναι υπεξούσιοι. Η συγγένεια κατά ευθεία γραμμή και εκ πλαγίου μέχρι δεύτερου βαθμού συνιστά κώλυμα γάμου, καθώς και η ύπαρξη προηγούμενου γάμου, ο οποίος δεν έχει λυθεί με θάνατο ενός των συζύγων, ή διαζύγιο. Τηρείται η υποχρέωση σύστασης προίκας και οι σύζυγοι κληρονομούνται από τους εξ αίματος συγγενείς. Η λύση του γάμου επέρχεται με το θάνατο ενός των συζύγων και με διαζύγιο. Επικρατεί η λεγόμενη *patria potesta*

²⁶ Δικαστές που δίκασαν διαφορές Ρωμαίων με ξένους.

(πατρική εξουσία) απέναντι στους κατιόντες που σχεδόν εξομοιώνονται με σχέση κυρίου και δούλου. Και ο αρχηγός της οικογένειας²⁷ είναι και κύριος της οικογενειακής περιουσίας. Εκτός από το θεσμό της υιοθεσίας υπήρχε και η λεγόμενη *εισποίηση*, η είσοδος δηλαδή στην οικογένεια ενός αυτεξούσιου προσώπου, η οποία γινόταν με σύμπραξη της λαϊκής συνέλευσης.

Στο κληρονομικό δίκαιο επικρατεί η καθολική διαδοχή, αλλά υπήρχε η δυνατότητα στους μη υπεξούσιους κληρονόμους να νέμονται το κληρονομαίο ακίνητο. Εκτός από τους κατιόντες κληρονομεί και η υπεξούσια σύζυγος και σε περίπτωση μη κατιόντων, ο εξ αρρενογονίας πλησιέστερος συγγενής εκ πλαγίου. Προβλέφθηκαν τρία είδη διαθηκών.

Στο εμπράγματο δίκαιο εισήχθη η έννοια της νομής και της κατοχής που διαφοροποιήθηκαν από την έννοια της κυριότητας. Το Ρωμαϊκό δίκαιο αναγνωρίζει δυο είδη νομής: την δια χρησικτησίας απόκτηση κυριότητας και την νομή που δεν οδηγεί σε απόκτηση της κυριότητας. Η έννοια της κυριότητας διαμορφώθηκε ανάλογα με τις ιστορικές περιόδους της Ρώμης και συγχέεται με την νομή, εισήχθη όμως ο περιορισμός της για λόγους δημοσίου συμφέροντος, αλλά και εξυπηρέτησης των γειτονικών ακινήτων. Οι τρόποι κτήσης της κυριότητας διακρίνονται σε πρωτότυπη και παράγωγη και εισήχθη στο θεσμό της χρησικτησίας η εξαίρεση των πραγμάτων εκτός συναλλαγής. Στην εμπράγματη ασφάλεια, εκτός από ενέχυρο και υποθήκη προστίθεται και η μεταβίβαση της κυριότητας πράγματος του οφειλέτη στο δανειστή με την αίρεση της επαναμεταβίβασης σε περίπτωση εξόφλησης της απαίτησης.

Στο ενοχικό δίκαιο ο νομομαθής Γάϊος διατύπωσε το δόγμα ότι όλες οι ενοχές²⁸ πηγάζουν είτε από σύμβαση, είτε από αδικοπραξία. Η σύμβαση για το Ρωμαϊκό δίκαιο πρέπει να έχει δεσμευτικό χαρακτήρα και το στοιχείο του εξαναγκασμού των συμβαλλόμενων μερών σε παροχή και αντιπαροχή. Προβλέπονται και άτυπες και γραπτές συμβάσεις. Ενοχικές συμβάσεις, όπως το δάνειο, η παρακαταθήκη, το χρησιδάνειο, οι συναινετικές συμβάσεις και η καλή πίστη είναι από τις σημαντικότερες προσφορές των Ρωμαίων στο χώρο του δικαίου. Με τους,

²⁷ Pater familias ονομάζεται και η εξουσία που ασκεί στα υπεξούσια μέλη δεν διαφέρει πολύ από την εξουσία του κυρίου απέναντι στους δούλους, όπως αναφέρθηκε.

²⁸ Ουσιαστικά θεμελίωσε το γενικό και ειδικό μέρος του ενοχικού δικαίου.

Δωδεκάδελτο και Ακουίλιο, νόμους ρυθμίστηκε και εισήχθη η αδικοπραξία ως δεύτερο πεδίο ενοχών.

1.7 Το Βυζαντινό Δίκαιο

Ο διαχωρισμός του Ρωμαϊκού κράτους που συντελέστηκε επί Διοκλητιανού και η επίδραση του Χριστιανισμού ήταν οι βασικοί διαμορφωτικοί παράγοντες για την ανάπτυξη του Βυζαντινού δικαίου. Στο Βυζαντινό δίκαιο διακρίνουμε και τις πρώτες συστηματικές προσπάθειες κωδικοποίησης των νόμων, όπως τον Θεοδοσιανό κώδικα. Εμβληματική κωδικοποίηση είναι αυτή που επιχειρήθηκε από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό.²⁹ Στο δίκαιο αυτής της περιόδου παρατηρείται και ο εξελληνισμός της νομοθεσίας κυρίως στο ανατολικό κράτος λόγω και της σύστασης του πληθυσμού του, καθώς και η συγγραφή ορισμένων νομοθετικών κειμένων στην Ελληνική γλώσσα. Συστηματοποιούνται πλέον οι νομικές σπουδές και η διδασκαλία τους ανατίθενται στους *αντικλήσορες* (νομοδιδάσκαλοι).

Οι πηγές του Βυζαντινού δικαίου στενά συνδεδεμένες με την έννοια του Θεού αποτελούνται από το κοσμικό δίκαιο και το κανονικό δίκαιο που διαμορφώθηκε από την ενίσχυση του ρόλου της Χριστιανικής εκκλησίας .

Επί Ιουστινιανού Α΄ συντελέστηκε η κωδικοποίηση των αυτοκρατορικών διατάξεων, η οποία συμπληρώθηκε με μεταγενέστερους νόμους που είναι γνωστοί ως *νεαρές* και διατάξεις κυρίως γαμικού δικαίου. Μετά το θάνατο του Ιουστινιανού την διδασκαλία των νομικών αναλαμβάνουν οι *σχολαστικοί*. Στον εκκλησιαστικό χώρο αναδείχθηκαν οι *νομοκανόνες*, με διασημότερο τον, επί βασιλείας Ηρακλείου, δεύτερο Βυζαντινό νομοκανόνα.

Σημαντικό νομοθέτημα που με το σύντομο χαρακτήρα του κατέστη δυνατή η γρήγορη αντιγραφή και διάδοση του, αποτελεί η *εκλογή* των Ισαύρων,³⁰ με διατάξεις οικογενειακού και ποινικού δικαίου και παράρτημα που περιελάμβανε γεωργικό ,ναυτικό και στρατιωτικό νόμο.

²⁹ Από τους θεωρητικούς της ιστορίας του δικαίου η Ιουστινιάνεια νομοθεσία θεωρείται στο σύνολο της Ρωμαϊκό δίκαιο Σπ. Τρωϊανού-Ι. Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, ό.π σελ.191.

³⁰ Έργο κυρίως του αυτοκράτορα Λέοντος Γ΄ Ισαυρού και του υιού του Κωνσταντίνου Ε΄, βλ. Παπαγιάννη Ε., ό.π, σελ.121.

Η μακεδονική δυναστεία επιμελήθηκε την *ανακάθαρσιν των παλαιών νόμων* που συνίσταται στην αποκατάσταση του παλιού δικαίου με απομάκρυνση όλων των νεωτεριστικών στοιχείων που είχαν εισχωρήσει στη νομοθεσία. Το νομικό κείμενο με το οποίο ετέθη σε εφαρμογή αυτή η πρωτοβουλία ήταν η *Εισαγωγή*.

Αξίζει μνεία στο νομοθετικό έργο του Λέοντος του Σοφού, ο οποίος συνέχισε την *ανακάθαρσιν* του πατέρα του Βασιλείου. Η βασική συλλογή των νόμων που εξέδωσε ονομάστηκε *Βασιλικά*. Εξέδωσε επίσης συλλογή από 113 *νεαρές*, καθώς και τον *πρόχειρο νόμο* που αναφέρεται στην οργάνωση του κράτους και το *επαρχικόν βιβλίο* ένα κανονιστικού περιεχομένου κείμενο.

Με *νεαρά* του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου ιδρύθηκε το *διδασκαλείον των νόμων υπό το νομοφύλακα*, ως νομική σχολή. Την περίοδο των Κομνηνών υπάρχει μεγάλη άνθηση και παραγωγή στο κανονικό και Εκκλησιαστικό δίκαιο. Από την άλωση του 1204 μέχρι την κατάλυση του Βυζαντινού κράτους παρατηρείται κάθετη πτώση της νομικής επιστήμης. Το ενδιαφέρον της πολιτείας επικεντρώνεται μόνο στην εξυγίανση της δικαιοσύνης με αναδιοργάνωση των δικαστηρίων και παρατηρείται διείδυση του κανονικού δικαίου στο πολιτειακό δίκαιο.

Μνεία αξίζει σε ένα έργο εκείνης της περιόδου που θα μας απασχολήσει στα επόμενα κεφάλαια, την *Εξάβιβλο* του νομοφύλακα και κριτή (δικαστή) Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου. Αποτελείται από έξι βιβλία με παράρτημα στα οποία έχει ταξινομηθεί όλη η ύλη του αστικού δικαίου, αλλά και του ποινικού.

Στο δημόσιο δίκαιο του Βυζαντίου παρατηρούμε ότι φορέας κάθε εξουσίας είναι ο Αυτοκράτορας. Η *Σύγκλητος* με διακοσμητικό αρχικά ρόλο, εξελίχθηκε στη συνέχεια σε σημαντικό παράγοντα λειτουργίας του πολιτεύματος. Οι *Δήμοι*, οι οποίοι αρχικώς ήταν αθλητικά σωματεία που οργάνωναν ιπποδρομίες, απέκτησαν εν συνεχεία μεγάλη πολιτική δύναμη.³¹ Ο στρατός παρουσίασε πολλές διακυμάνσεις στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων της αυτοκρατορίας και βέβαια η Εκκλησία κατέστη πολιτειακός πυλώνας του Βυζαντινού κράτους.

Η συνύπαρξη Πολιτείας- Εκκλησίας στο Βυζαντινό κράτος υπήρξε ανταγωνιστική και παρουσίασε πολλές εντάσεις στην πολυετή παρουσία τους. Επεδίωξαν όμως και πέτυχαν την λεγόμενη *συναλληλία*, μιας μορφής συνεργασίας

³¹ Οι δήμοι έλαβαν τα ονόματά τους από τα χρώματα των εμβλημάτων τους, όπως βένετοι (κυανοί), πράσινοι, λευκοί, και ρούσοι (κόκκινοι). Γνωστή είναι η Στάση του Νίκα.

που απέβλεπε στην εξασφάλιση της ενότητας της Χριστιανικής πίστης από το κράτος και στην ορθοτομία της δογματικής Χριστιανικής διδασκαλίας από την Εκκλησία. Στο πεδίο αυτό έγινε ορατή η σύγκρουση των νόμων και των ιερών κανόνων, που επιχειρήθηκε να ρυθμιστεί μέσω του Ιουστινιάνειου κώδικα, οποίος απεφάνθη ότι οι ιεροί κανόνες επέχουν ισχύ νόμων³² και αυτό επέδρασε καταλυτικά στο πολιτειακό δίκαιο της αυτοκρατορίας, αφού το επηρέασε σημαντικά.

Στο ιδιωτικό δίκαιο και συγκεκριμένα στο οικογενειακό η επίδραση και επικράτηση του Χριστιανισμού επέδρασε θεμελιακά στη διαμόρφωση του. Οι προϋποθέσεις του γάμου ήταν η νόμιμη ηλικία, η συναίνεση των μελλονύμφων, η συναίνεση του εξουσιαστή, αν εις των μελλονύμφων ήταν υπεξούσιος, καθώς και η τήρηση του νόμιμου τύπου. Ο γάμος συγγενών εξ αίματος σε ευθεία γραμμή απεριόριστα και εκ πλαγίου μέχρι δεύτερο βαθμό και ανισοσκελώς (θείος ,θεία) μέχρι τετάρτου βαθμού αποτελούσε κώλυμα, όπως και στην αγχιστεία, δηλαδή τη σχέση καθενός συζύγου με τους εξ αίματος συγγενείς του ετέρου. Αξίζει να σημειωθεί ότι με την εκλογή των Ισαύρων επεκτάθηκε το κώλυμα γάμου και σε άλλους βαθμούς συγγένειας. Επίσης κώλυμα αποτελούσε, η άσκηση επιτροπείας ,η μοιχεία, η διαφορά θρησκείας, η άσκηση διοίκησης, η υιοθεσία κ.α.

Ο γάμος απαιτεί τη γαμική διάθεση ώστε να ξεχωρίζει από την παλλακεία, την κατάρτιση προικίων συμβολαίων και την ιερολογία ήδη από τον 9^ο αιώνα.³³ Η λύση του γάμου γενικά επέρχεται με το θάνατο και το διαζύγιο. Ως λόγοι διαζυγίου αναφέρονται το έγκλημα εσχάτης προδοσίας, η καταδίκη για μοιχεία, η επιβουλή της ζωής της γυναίκας, η προαγωγή (έκδοση) και επιπλέον με τις νεαρές του Ιουστινιανού, η ανικανότητα του άνδρα για συνουσία, η επιλογή του μοναχικού βίου και η μακράς διάρκειας αιχμαλωσία. Το συναινετικό διαζύγιο υπό την αντίδραση της Εκκλησίας ουσιαστικά καταργήθηκε τις περισσότερες περιόδους του Βυζαντινού βίου και επιτρέπονταν μόνο «*δια σωφροσύνην*», για επιλογή δηλαδή του μοναχικού βίου.

Στο ποινικό δίκαιο ίσχυε για βαριά αδικήματα η θανατική ποινή, ο «*μεταλλισμός*», ήτοι τα καταναγκαστικά έργα στα μεταλλεία και η εξορία. Προβλέπεται η υποδούλωση σε περιπτώσεις λιποτακτών ,ή προμήθειας εφοδίων στον

³² Νεαρά 131 κεφ.1 Ιουστινιανού, βλ. Σπ.Τρωϊανού-Ι.Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, ό.π, σελ.241.

³³ Με την νεαρά 89 των Ισαύρων, βλ. Σπ.Τρωϊανού-Ι.Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, ό.π, σελ.262.

εχθρό. Στις σωματικές ποινές περιλαμβάνεται ο ακρωτηριασμός³⁴ κυρίως στα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας και η απότμησις γεννητικού οργάνου σε περιπτώσεις κτηνοβασίας. Για τα αδικήματα κατά της αυτοκρατορικής εξουσίας συνήθης ποινή ήταν η τύφλωση. Επίσης το μαστίγωμα, το κούρεμα και η *διαπόμπευση* ως ποινές ηθικής μείωσης. Στερητικές τις ελευθερίας ποινές δεν υπήρχαν στο Βυζαντινό δίκαιο παρά μόνο ο εγκλεισμός υποδίκων. Σαν υποκατάστατο της φυλάκισης υπήρχε ο εγκλεισμός σε μοναστήρια, κυρίως των γυναικών που προωθήθηκε επί Ιουστινιανού. Προβλέπεται επίσης η δήμευση περιουσίας του καταδίκου. Παράλληλα υπήρχαν και οι Εκκλησιαστικές ποινές που επιβάλλονταν στα μέλη της Εκκλησίας από τα Εκκλησιαστικά δικαστήρια, όπως τα επιτίμια, η καθαίρεση των λειτουργών και ο αφορισμός.

Η απονομή της δικαιοσύνης στο Βυζάντιο γίνονταν από τον αυτοκράτορα που δίκασε σε δεύτερο και ενίοτε σε τρίτο βαθμό, συνεπικουρούμενος από το *Κοιαίστορα του ιερού παλατίου* (ρόλος που αντιστοιχεί στο σημερινό υπουργό δικαιοσύνης). Με την μεταφορά της πρωτεύουσας στη Κωνσταντινούπολη ανώτατη δικαστική αρχή είναι ο *ανθύπατος* και αργότερα ο *έπαρχος της πόλεως*. Υπάρχουν επίσης τα επαρχιακά δικαστικά όργανα, όπως οι *έπαρχοι* και οι *βικάριοι* (διοικητές). Συγκροτήθηκαν επίσης επισκοπικά δικαστήρια για απονομή δικαιοσύνης σε ιδιωτικές διαφορές.

Τέλος συγκροτούνται κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο ανώτατα δικαστήρια στην Κωνσταντινούπολη, όπως το *Δικαστήριο του Ιπποδρόμου* και το *δικαστήριο του Βήλου*.³⁵ Τα δικαστήρια αυτά δίκασαν αστικές και ποινικές υποθέσεις. Στην ύστερη βυζαντινή περίοδο ιδρύονται τα δικαστήρια *των καθολικών κριτών των Ρωμαίων*. Αποτελούνταν από τέσσερις δικαστές εκ των οποίων ο ένας ήταν επίσκοπος.

³⁴ Συνήθης ακρωτηριασμός η ρινοτομία για εγκλήματα κατά των ηθών.

³⁵ Ονομάστηκε έτσι λόγω του παραπετάσματος (βήλου) που διαχώριζε την αίθουσα του δικαστηρίου από τους παράπλευρους χώρους για την κάλυψη των δικαστών κατά τη διάσκεψη.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το Δίκαιο Στη Τουρκοκρατία

2.1 Πολιτειακή και Διοικητική συγκρότηση του Οθωμανικού κράτους

Οι πηγές του Οθωμανικού δικαίου ανέρχονται κατά ένα μέρος στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, αλλά κυρίως στο αρχαίο Περσικό βασίλειο.³⁶ Σύμφωνα με τις ανατολίτικες ιδέες οι κλάδοι της διοίκησης πρέπει να αντιστοιχούν στις αισθήσεις του ανθρώπου. Έτσι οι δικαστές είναι η γλώσσα, οι λειτουργοί της θρησκείας είναι τα αυτιά, οι πολεμιστές είναι τα χέρια, οι υπάλληλοι της εσωτερικής διοίκησης είναι τα μάτια, οι δε οικονομικοί υπάλληλοι και οι αστυνομικοί το χέρι του μονάρχη .

Οι πηγές της μουσουλμανικής νομοθεσίας είναι αρχικά οι θρησκευτικές που αποτελούνται από τη βάση του Κορανίου και τον ιερό νόμο της Σουννά (Σαρία), ο οποίος περιλαμβάνει, εκτός από τις Εκκλησιαστικές διατάξεις και πολιτικές. Οι δε πολιτικές είναι συνισταμένη των εθίμων (*ααντέτ*), των *κανουν*, δηλαδή των διατάξεων του σουλτάνου, που αφορούν το δημόσιο δίκαιο και του *ουρφ*, της αυθαίρετης δηλαδή θέλησης του, που μόνο τον ιερό νόμο δεν μπορεί να αλλοιώσει.

Ο χαρακτήρας του Οθωμανικού πολιτεύματος είναι εκείνος της δεσποτικής μοναρχίας.³⁷ Η Οθωμανική δεσποτεία έχει όμως και κάποια άλλη χροιά, τη θεοκρατική. Σύμφωνα με το κοράνι ο θεός δίνει την εξουσία σε όποιον θέλει και ο σουλτάνος είναι ο αντιπρόσωπος του θεού στη γη. Εκτός από αυτό, στο πρόσωπο του σουλτάνου ενώνονται ο πρώτος πολιτικός αρχηγός και ο πρώτος ιερέας.

Ο σουλτάνος, ο ανώτατος αρχηγός των μωαμεθανών, οφείλει να πιστεύει στη θρησκεία του Κορανίου, να είναι ενήλικας, υγιής στο πνεύμα, ελεύθερος και αρσενικός. Έχοντας αυτά τα χαρακτηριστικά είναι ο πρώτος χαλίφης και ιμάμης, δηλαδή ανώτατος αρχιερέας και δεν αναγνωρίζει κανένα άλλο φραγμό παρά τον ιερό νόμο. Περιβεβλημένος λοιπό το κύρος της θρησκείας ο σουλτάνος είναι συγχρόνως ζωσμένος το ξίφος που είναι το σύμβολο της εξουσίας του. Η υπακοή σ' αυτόν είναι τυφλή, δουλική, αφού όλες του οι πράξεις θεωρούνται θεϊκής καταγωγής, η θέληση του είναι νόμος και το αίσθημα που εμπνέει είναι ο τρόμος.

³⁶ Νικόλαος Μοσχοβάκης, *Το δίκαιο στην Ελλάδα την εποχή της Τουρκοκρατίας* Αθήνα 1882, σελ.18.

³⁷ Ο Αριστοτέλης στα *πολιτικά* (VI.10) όρισε άριστα τη δεσποτική μοναρχία λέγοντας ότι: «ο ανυπεύθυνος εξουσιάζει τους ομοίους του και όλους τους καλύτερους του για το συμφέρον της μοναρχίας, αλλά όχι για το συμφέρον των εξουσιαζομένων».

Αυτός λοιπόν διορίζει και απολύει όλους τους υπαλλήλους, χορηγεί βαθμούς στους στρατιωτικούς, κηρύσσει τον πόλεμο και συνομολογεί τις συνθήκες, επιβλέπει την ασφάλεια όλης της χώρας και διευθύνει την οικονομία. Το πρόσωπό του είναι ιερό και απαραβίαστο, ανεξάρτητο από τις διατάξεις του ποινικού νόμου, ή τις εγκληματικές ποινές της θείας δίκης.

Διάδοχος στην Οθωμανική αυτοκρατορία είναι ο μεγαλύτερος από όσους άρρενες της οικογένειας επέζησαν, αφού ήταν σύνηθες φαινόμενο οι δολοφονίες των αδελφών και υιών για την εξασφάλιση του θρόνου.

Βάση του Οσμανικού κράτους ήταν η τετραπλή διαίρεση των ανωτάτων αξιωμάτων της πολιτείας που αποτελούν τα *ερκανί δελβέτ*, τις επονομαζόμενες στήλες της πολιτείας.³⁸ Η πρώτη τετράδα περιλαμβάνει το *Μεγάλο Βεζύρη*, τους *καζασκέρηδες* (ανώτατους στρατιωτικούς δικαστές), τους *δεφτερδάρους* (οι λογιστές του κράτους) και τους *νισατζί* (γραμματείς της επικράτειας). Αυτοί ήταν και τα σπουδαιότερα πρόσωπα της τουρκικής κυβέρνησης. Η δεύτερη τετράδα περιελάμβανε τα ανώτατα στρατιωτικά και εκκλησιαστικά αξιώματα. Η τρίτη τα αξιώματα της εξωτερικής υπηρεσίας του *σεραγιού* (παλάτι) και η τέταρτη εκείνα της εσωτερικής υπηρεσίας, ή του χαρεμιού.

Η μόνιμη αρχηγία των υποθέσεων της πολιτείας άνηκε στο Μεγάλο Βεζύρη (ή σαντραζάμη). Ήταν κυρίως ο αντιπρόσωπος και η ορατή εικόνα του σουλτάνου. Ασκούσε στη θέση του κάθε κοσμική και πνευματική εξουσία, είχε κάθε εκτελεστική δύναμη και ήταν ουσιαστικά ο φυσικός αρχηγός όλων των κλάδων της διοίκησης. Προήδρευε του μεγάλου αυτοκρατορικού συμβουλίου που ονομάζονταν *Διβάνι*, το οποίο μόνο αυτός συγκαλούσε. Το σύμβολο της παντοδυναμίας του ήταν η σφραγίδα με το όνομα του δεσπότη (*τουγγράς*). Η κατοικία του είχε μεγάλη σπουδαιότητα που πιστοποιείται από την ονομασία *Υψηλή Πύλη*,³⁹ η οποία ήταν και ο επίσημος τόπος των συνεδριάσεων του διβανίου. Στους Οθωμανούς όταν ο Σουλτάνος σταμάτησε να απονέμει δικαιοσύνη, η Υψηλή πύλη κατέληξε να σημαίνει την έδρα του ανωτάτου συμβουλίου του κράτους, η οποία προ πολλού είχε μεταφερθεί από τα σουλτανικά ανάκτορα στην κατοικία του σαντραζάμη.

³⁸ Νικόλαου Μοσχοβάκη, ό.π, σελ.36.

³⁹ Η ονομασία αυτή έχει τις ρίζες της στα αρχαία δικαστικά έθιμα των ανατολικών λαών, όπως των Εβραίων, των οποίων οι δικαστές δικάζουν στις πύλες της πόλης, στην αρχαία Ελλάδα, όπου ο Ξενοφών αναφέρει περιστατικά «επί τας θύρας του βασιλέως», γνωστή επίσης είναι η «Χάλκη Πύλη» των αυτοκρατόρων του βυζαντίου, όπου ο Βασίλειος ο Μακεδών εγκατέστησε το ανώτατο δικαστήριο.

Στο *διβάνι* συμμετέχουν εκτός από τον μεγάλο βεζύρη και όλοι οι βεζύρηδες (υπουργοί) τριών ιππουρίδων,⁴⁰ οι καζασκέρηδες, οι δεφτερδάρηδες και οι νισαντζί. Τα καθήκοντα του συμβουλίου αυτού ήταν να συζητά για τα πιο σοβαρά προβλήματα της πολιτείας και να δέχεται τις επισκέψεις των ξένων αντιπροσωπειών.

Η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν διαιρεμένη σε 25 μεγάλες τοπαρχίες, ή *εγιαλέτια* όπως λέγονται, που τις διοικούσαν ισάριθμοι τοποτηρητές, ή *μπεηλερμπέηδες*, όπως ονομάζονταν. Από αυτές οι τρεις μεγάλες που άνηκαν στις ευρωπαϊκές κατακτήσεις ήταν το εγιαλέτι, ή βιλαέτι της Ρούμελης, της Βοσνίας Ερζεγοβίνης και των νησιών του Αιγαίου. Οι μπεηλερμπέηδες ήταν πασάδες τριών ιππουρίδων και είχαν σε αυτή τη περιφέρεια απόλυτη εξουσία. Ήταν απεριόριστα κυρίαρχοι και σαν αντιβασιλείς, όφειλαν να μεταφέρουν τις προσταγές της κεντρικής διοίκησης στους πασάδες και να επιβλέπουν για την εκτέλεση τους.

Κάθε εγιαλέτι χωρίζονταν σε σατραπείες, ή *σαντζάκια*, τα οποία διοικούσε ο *σαντζακ-μπέης*. Αυτός είχε σημαία με μια ιππουρίδα και είχε το τίτλο πασά δυο ιππουρίδων. Ο *σαντζακμπέης* είχε σε στενότερο κύκλο καθήκοντα, ανάλογα με αυτά του μπεηλέρμπεη. Ήταν ανώτατος αρχηγός των στρατιωτικών δυνάμεων και ταυτόχρονα ανώτατος διοικητικός και δικαστικός άρχοντας.

Το *σαντζάκι* χωρίζονταν σε μικρότερες επαρχίες και περιφέρειες (*σιαμέτ και τιμάρ*) τα οποία διοικούσαν οι *βοεβόδες*, ή *σούμπαση*. Καθήκον τους ήταν να επιτηρούν την είσπραξη των φόρων και άλλων δημόσιων εσόδων και να εκτελούν τις δικαστικές αποφάσεις. Ως εκτελεστικό προσωπικό, τους χορηγούσαν ένα αριθμό χωροφυλάκων του οποίους διοικούσε ο *μουλούκμπασης*.

2.2 Δικαστική λειτουργία του κράτους

Τα δικαστικά και ιερατικά κυρίως δικαιώματα στην οθωμανική αυτοκρατορία τα ασκούσε η ιδιόρρυθμη τάξη των *ουλεμάδων* (παιδευμένων) που ήταν απόρροια του θεοκρατικού χαρακτήρα της πολιτείας. Ο αρχηγός του σώματος των ουλεμάδων ήταν ο *σεϊχουλισλάμ*, ο οποίος κατέχει το ανώτερο εκκλησιαστικό αξίωμα και είναι ο αντιπρόσωπος του σουλτάνου, ως χαλίφης στην εκκλησία, όπως ο

⁴⁰Πρόκειται για βαμμένη αλογοουρά κρεμασμένη σε μια σφαίρα στολισμένη με ασημένιο μισοφέγγαρο στερεωμένη σε κοντάρι. Ουσιαστικά ήταν λάβαρο δηλωτικό του βαθμού του στρατιωτικού διοικητή και των εν γένει αξιωμάτων, Βλ. Νεοκλή Σαρρή, *Οθωμανική Πραγματικότητα*, Αθήνα 1990, σελ.358.

μεγάλος βεζύρης στη πολιτεία. Ως ανώτατος ιερέας εκτελεί ιεροτελεστίες μόνο παρουσία του σουλτάνου και ως ανώτατος ερμηνευτής του νόμου γνωμοδοτεί όταν του ζητείται με *φειφά*⁴¹ για διάφορα θέματα του δημοσίου δικαίου.

Ανώτατοι δικαστές της αυτοκρατορίας είναι οι *καζασκέρηδες*⁴² και με την ιδιότητα αυτή συμμετέχουν στο διβάνι. Οι καζασκέρηδες είναι δυο, ένας της Ρούμελης και ένας της Ανατολίας με τον πρώτο να διατηρεί προβάδισμα έναντι του δεύτερου. Οι καζασκέρηδες διορίζονταν αρχικά από το σαντραζάμη και κατόπιν από τον σείχουλισλάμη και είχαν αρμοδιότητα να διορίζουν και να παύουν τους δικαστές και να απονέμουν δικαιοσύνη σαν ακυρωτικό δικαστήριο στο διβάνι και στα δικά τους μέγαρα .

Γνωμοδοτήσεις πάνω σε νομικά θέματα πραγματοποιούσαν και οι *μουφτήδες* εκδίδοντας *φειφά* και είχαν έδρα στις μεγάλες πόλεις. Αυτοί υπάγονταν στον σείχουλισλάμη, ο οποίος ήταν και μουφτής της Κωνσταντινούπολης.

Οι *καδήδες* που εκτελούσαν χρέη δικαστή στο οθωμανικό κράτος υποδιαιρούνται σε πέντε τάξεις: α) τους έξι μεγάλους *μουλάδες* των μεγάλων τουρκικών πόλεων, β) τους μικρούς μουλάδες των δέκα πιο μικρότερων πόλεων, γ) τους μουφτήδες που ήταν παράλληλα και έφοροι των ιερών καθιδρυμάτων, δ) τους καδήδες που υπήρχαν στις επαρχίες και τέλος τους *ναϊμπ* που ήταν οι αναπληρωτές των δικαστών. Όλοι οι παραπάνω εκτός από τους μουφτήδες είχαν μεγάλη δικαιοδοσία σε όλες τις πολιτικές και ποινικές υποθέσεις και εκτελούσαν χρέη συμβολαιογράφων. Επέβλεπαν επίσης τη δημόσια τάξη.

Στα ιεροδικεία (*μεχακίμι χειριγέ*), τα τουρκικά δικαστήρια, ο καδής δικάζε αστικές και ποινικές υποθέσεις και οι αποφάσεις του ήταν ανέκκλητες. Το εφαρμοστέο δίκαιο ήταν ο ιερός νόμος του Ισλάμ και η δικαιοδοσία του απεδίδετο πάντα από τον ίδιο, είτε δικάζοντας μόνος, είτε με σύμπραξη περισσότερων προσώπων ως ιεροδικαστικά συμβούλια.⁴³

Αποδεικτικά μέσα στα τουρκικά δικαστήρια ήταν ο όρκος, η ομολογία, οι μάρτυρες, τα έγγραφα, η αυτοψία και η πραγματογνωμοσύνη. Η ποινική διαδικασία

⁴¹ Θρησκευτική γνωμοδότηση με βάση το κοράνι.

⁴² Ξεκίνησαν ως στρατοδίκες τους οποίους ίδρυσε ο μεγάλος βεζύρης του πορθητή, Τσανταρλή Χαλήλ πασάς και με τη πάροδο του χρόνου απέκτησαν γενικότερες δικαιοδοτικές αρμοδιότητες, Βλ. Νεοκλή Σαρρή, ό.π σελ.465.

⁴³ Βλ. Δημήτριου Σιάτρα, *Ελληνικά κοινοτικά Δικαστήρια κατά την Τουρκοκρατία*, Βόλος 1997, σελ.24.

κινείτο όπως και στην αστική με αίτημα του παθόντος, αλλά και με διοικητική εντολή και αυτεπαγγέλτως⁴⁴. Οι ποινές που προβλέπονταν ήταν πρόστιμο, μαστίγωση, φάλαγγα,⁴⁵ φυλάκιση, εξορία, καταναγκαστικά έργα, ο ακρωτηριασμός και η θανατική ποινή που εκτελείται με απαγχονισμό, ή καρατόμηση και ενίοτε με σταύρωση. Σε περιπτώσεις πολύ βαρέων εγκλημάτων ήταν συνήθης η εκδίκαση τους από τον *καπουδάν πασά* (αρχηγό του οθωμανικού στόλου) και μεταφορά των κατηγορουμένων να δικαστούν στην Κωνσταντινούπολη στο βασιλικό ναυαρχείο. Οι περιπτώσεις απονομής χάριτος ήταν αποκλειστικά στην αρμοδιότητα των Οθωμανών αξιωματούχων. Μεταξύ αυτών και ο *καπουδάν πασάς*.⁴⁶

2.3 Δικαστικοί θεσμοί των υπόδουλων Ελλήνων. Εκκλησιαστικά Δικαστήρια

Ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Β΄, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, λαμβάνοντας υπόψη πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους παραχώρησε σειρά προνομίων⁴⁷ στην ορθόδοξη ελληνική εκκλησία και συγκεκριμένα στο πρώτο μετά την άλωση Πατριάρχη Κωνσταντινούπολεως,⁴⁸ τα οποία διασφάλισαν την συσπείρωση των Ελλήνων περί την Εκκλησία και κατέστη αυτή μέσο διαφύλαξης της εθνικής ενότητας.

Κατά τον αυτόπτη μάρτυρα Γεώργιο Φραντζή φαίνεται ότι εκδόθηκε *βεράτιο* περί διορισμού του Γεωργίου Γεννάδιου Σχολάριου ως Πατριάρχου στις 6 Ιανουαρίου 1454. Δια του βερατίου αυτού ο Πατριάρχης και οι διάδοχοι του κατέστησαν αξιωματούχοι της αυτοκρατορίας. Το αξίωμα του Πατριάρχη αντιστοιχήθηκε με εκείνο του *πασά* τριών *ιπουριδών*, δεύτερο στην οθωμανική

⁴⁴ Αυτό συνέβαινε σε ορισμένα εγκλήματα ,όπως λ.χ περί το νόμισμα, που έθιγε την οθωμανική κρατική κυριαρχία ,ή ζωτικά συμφέροντα του τουρκικού δημοσίου, βλ Μ.Τούρτογλου, *Η ποινική Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1958, σελ.21.

⁴⁵ Ραβδισμοί στα πέλματα.

⁴⁶ Ήταν αποτελεσματική πολλές φορές η παρέμβαση των κοινοτήτων ιδιαίτερα στα νησιά για την απονομή χάριτος σε καταδικασθέντες έλληνες από τον αρχιναύαρχο *καπουδάν πασά*, Βλ.Μενέλαου Τούρτογλου, *Απονομή χάριτος κατά το Μεταβυζαντινόν Δίκαιον*, Αθήνα 1973-1974, σελ.7.

⁴⁷ Χ.Δημακοπούλου, *Η πορεία προς σύνταξιν Ελληνικού Αστικού Κώδικος* Αθήνα 2008, σελ.2-3.

⁴⁸ «Πατριάρχευε επ' ευτυχία και έχε την φιλίαν ημών, εν οis θέλεις, έχων πάντα τα σα προνόμια, ως και οι προ σου Πατριάρχαι είχαν». Λόγος που απηύθυνε ο Μωάμεθ προς τον Γεννάδιο Σχολάριο κατά την επικύρωση της εκλογής του, βλ.Ν.Παναζόπουλου, *Εκκλησία και Δίκαιον εις την Χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1963, σελ.35.

ιεραρχία για λόγους πολιτικών σκοπιμοτήτων, μετά από εκείνο του μεγάλου βεζύρη⁴⁹.

Ανώτατος λοιπόν εκκλησιαστικός και πολιτικός ηγέτης των υπόδουλων Ελλήνων αναγνωρίστηκε ο Πατριάρχης και ορίστηκε από αυτόν διαρκές συμβούλιο που ονομάστηκε σύνοδος. Η σύνοδος αυτή αποτελείτο από δώδεκα μητροπολίτες που αποκαλούνταν και *γέροντες* εκ των οποίων οι οκτώ έπρεπε να βρίσκονται συνεχώς στη Πόλη και από κάποιους επίσημους λαϊκούς, η οποία εξέλεγε τον Πατριάρχη τυπικώς.⁵⁰ Τα δικαιώματα που προέβλεπε το αρχικό βεράτιο διορισμού, όσο και τα μεταγενέστερα στον «Μίλλετ μπασή» (πατριάρχη προνομίων) ήταν πνευματικά και πολιτικά. Βάσει της εκκλησιαστικής του δύναμης μπορούσε να ασκήσει τα προνόμια του μόνο σε σχέση με την σύνοδο. Με το παραπάνω περιορισμό άνηκε σ' αυτόν η ανώτατη διεύθυνση όλων των ναών και μοναστηριών της Εκκλησίας και η επίβλεψη των οικονομικών τους πραγμάτων. Μπορούσε να προκαλέσει την αποβολή κάθε επισκόπου σε συνεννόηση με την Πύλη, που του χορηγούσε τα αναγκαία φερμάνια. Αντίθετα η Πύλη δύναται να συλλαμβάνει και να αποφασίζει γι' αυτούς τους μητροπολίτες μόνο με τη συναίνεση του Πατριάρχη, εξετάζει δε με τη δέουσα σοβαρότητα όλα τα έγγραφα του Πατριάρχη, που φέρουν τη σφραγίδα της συνόδου.

Τα πολιτικά δικαιώματα του Πατριάρχη ήταν η απόλυτη δικαιοδοσία σε γαμικές υποθέσεις, περιορισμένη δικαιοδοσία σε κλήρο και λαϊκούς και τέλος μεγάλη πολιτική δικαιοδοσία σε όλες τις αστικές υποθέσεις μεταξύ των χριστιανών.⁵¹ Του αναγνωριζόταν το καθήκον της υπακοής όλων των μελών της Ελληνικής Εκκλησίας και κάποια αστυνομική εξουσία. Ήταν απαλλαγμένος από κάθε φορολογία, ενώ ο υπόλοιπος κλήρος απαλλάσσονταν φορολογικώς μόνο για τα λεγόμενα *τυχηρά* και *κανονικά* του δικαιώματα. Όμως για χάρη των εκκλησιαστικών αναγκών ο πατριάρχης έχει δικαίωμα να φορολογεί, όχι μόνο τον κλήρο, αλλά και τους λαϊκούς, διαθέτοντας για το σκοπό αυτό αστυνομική δύναμη προκειμένου να εισπράττει τους επιβαλλόμενους φόρους και να εκτελούνται οι εν γένει αποφάσεις του.

⁴⁹ Χαρίκλειας Δημακοπούλου, *Η πορεία προς σύνταξιν Ελληνικού Αστικού Κώδικος*, Αθήνα 2008, σελ 4.

⁵⁰ Ουσιαστικά η εκλογή του πατριάρχη γινόταν με ιδιαίτερη συνεννόηση των σπουδαιότερων επισκόπων και επιφανών οικογενειών του Φαναρίου υπό την επίτευση του σουλτάνου βέβαια.

⁵¹ Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών ανάγεται στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και διαμορφώνεται κυρίως στο Βυζάντιο, Βλ.Χ.Δημακοπούλου, ό.π, σελ.6

Από τις πιο σπουδαίες λειτουργίες του Πατριάρχη και των λοιπών επισκόπων ήταν η απονομή της δικαιοσύνης. Η σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη με πρόεδρο τον οικουμενικό Πατριάρχη αποτελούσε το ανώτατο Ελληνικό δικαστήριο,⁵² που δρούσε παράλληλα με το οθωμανικό δικαστικό σύστημα και δίκασε σε τελευταίο βαθμό τις επανεξεταζόμενες πολιτικές αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων. Το δικαστήριο αυτό συγκροτούνταν από επιφανείς κληρικούς και λαϊκούς της ομογένειας.⁵³ Το συνοδικό αυτό δικαστήριο απέκτησε και σπουδαία ποινική δικαιοδοσία, την εκτέλεση της οποίας μπορούσε να επιβάλει διαθέτοντας, όπως προερρήθη δική του αστυνομική δύναμη.

Τα επισκοπικά δικαστήρια συγκροτούντο στις επαρχίες από τους επισκόπους στα οποία συνέπρατταν και οι προεστοί του λαού δικάζοντας γαμικές και κληρονομικές διαφορές και κάποια επουσιώδη πταίσματα και οι αποφάσεις τους προσβάλλονταν ενώπιον του πατριαρχικού δικαστηρίου. Οι επίσκοποι διατηρούσαν και συμβολαιογραφικά καθήκοντα (σύνταξη διαθηκών, διορισμός επιτρόπων ανηλίκων κ.ο.κ).⁵⁴

Η προσφυγή στα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν ήταν υποχρεωτική για τους υπόδουλους Έλληνες. Αντίθετα στηρίζονταν απλά στην ελεύθερη και κοινή συναίνεση των διαδίκων. Η εκκλησία λαμβάνοντας την εξεταζόμενη περίοδο, εθνικό χαρακτήρα και ορίζοντας εαυτόν ως θεματοφύλακα των δικαίων του γένους, διαμόρφωσε την άποψη στους υπόδουλους έλληνες, ότι η υποβολή στη κρίση των δικαστών του κατακτητή ήταν έγκλημα κατά της θρησκείας, έστω και αν οι διαφορές τους αφορούσαν εγκόσμια αγαθά. Η απειλή του αφορισμού, η διαφθορά των τουρκικών δικαστηρίων και η επίδραση του εθνικού και θρησκευτικού αισθήματος οδήγησαν τους ρωμιούς σε ένα *καταναγκασμό της συνείδησης*⁵⁵ που ώθησε του Έλληνες, αλλά και ενίοτε και τους Οθωμανούς στο εκκλησιαστικό δικαιοδοτικό σύστημα.

⁵² Συνεδρίαζε τακτικά δυο φορές την εβδομάδα Τετάρτη και Παρασκευή.

⁵³ Εξέχουσα θέση στο λεγόμενο λαϊκό κλήρο, είχε ο *Μέγας λογοθέτης* που διορίζονταν από τη σύνοδο με την έγκριση της Πύλης με κύρια αρμοδιότητα την προσυπογραφή των επισκοπικών διορισμών, Βλ. Νικόλαου Μοσχοβάκη, *Το δημόσιο Δίκαιο στην Ελλάδα την εποχή της Τουρκοκρατίας*, σελ.58.

⁵⁴ Οι συμβολαιογράφοι των επισκόπων λέγονταν *κατζιλιέροι* ,ή *νοτάροι* και επικύρωναν τα δημόσια έγγραφα. Αργότερα και κυρίως στα νησιά υπήχθησαν στην αρμοδιότητα των κοινοτήτων.

⁵⁵ Gustav Geib, *Παρουσίαση της κατάστασης του Δικαίου στην Ελλάδα*, Χαϊλδεβέργη 1835-Αθήνα 2008, σελ.62.

Το δίκαιο που εφαρμόζαν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ήταν η γνωστή *εξάβιβλος* του Αρμενόπουλου και το κανονικό δίκαιο της εκκλησίας, καθώς και τα *βασιλικά* των βυζαντινών αυτοκρατόρων, τα οποία στη συνέχεια εγκαταλείφθηκαν.⁵⁶ Το δίκαιο αυτό επικράτησε, διότι εκρίθη ότι ο τουρκικός ζυγός ήταν πρόσκαιρος και η παλιά βυζαντινή αυτοκρατορία κάποτε θα αναβίωνε. Τα πολλά όμως κενά του εφαρμοζόμενου γραπτού δικαίου και οι ανάγκες του λαού, καθώς και η αλλαγή των συνθηκών με το πέρασμα του χρόνου, έγιναν οι αιτίες για να δημιουργηθεί το εθιμικό δίκαιο, το οποίο με την πάροδο του καιρού συμπεριλήφθηκε στο εφαρμοστέο δίκαιο, κυρίως για να καλύψει δικονομικά κενά.

Η διαδικασία στα εκκλησιαστικά δικαστήρια είχε κατά κάποιο τρόπο διαιτητικό χαρακτήρα και ήταν απλή χωρίς αυστηρούς κανόνες. Εμφανίζονταν οι διάδικοι στα δικαστήρια σε συγκεκριμένη μέρα που είχε από πριν προσδιοριστεί. Εξέθεταν την υπόθεση τους και κατέθεταν τα αποδεικτικά τους μέσα, με κυριότερο μέσο τον όρκο, αλλά και τον αφορισμό, όπως θα δούμε παρακάτω, στις περιπτώσεις που ήταν δυσχερής η απόδειξη. Η απόφαση συνήθως εκδίδετο αμέσως. Όπως αναφέραμε λόγω της έλλειψης καταναγκασμού προσφυγής στα δικαστήρια αυτά, η εκτέλεση των αποφάσεων εξαρτάτο από την καλή θέληση του ηττηθέντος διαδίκου.⁵⁷ Για το λόγο αυτό σπάνια απαιτήθηκε, ή έγινε δυνατή η καταβολή δικαστικών εξόδων. Εθιμικά όμως επεκράτησε ο νικητής διάδικος να κάνει ένα ανάλογο με την αξία της επίδικης διαφοράς, δώρο προς το δικαστήριο. Απότοκος της συνήθειας αυτής ήταν το αποκλειστικό δικαίωμα του Πατριάρχη να επικυρώνει επ' αμοιβή τις διαθήκες όλων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.⁵⁸

2.4 Ο Αφορισμός

Το αποδεικτικό μέσο του αφορισμού εφαρμόζοταν από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια σε μεγαλύτερη έκταση στο χώρο του ποινικού δικαίου. Σύμφωνα με την δογματική της εκκλησίας το δικαίωμα επιβολής της ποινής αυτής έχουν οι επίσκοποι, ως διάδοχοι των Αποστόλων, οι οποίοι το απέκτησαν από τον ίδιο θεμελιωτή της

⁵⁶ Η εφαρμογή των *Βασιλικών* παρουσίαζε δυσχέρειες διότι η γλώσσα που είχε γραφεί με το πέρασμα του χρόνου γινόταν όλο και πιο δυσνόητη για τον νομικά αμόρφωτο κλήρο Βλ. Gustav Geib, ό.π, σελ.64.

⁵⁷ Στην ουσία επρόκειτο για μιας μορφής εκούσια δικαιοδοσία.

⁵⁸ Gustav Geib, ό.π, σελ.69.

εκκλησίας Ιησού Χριστού.⁵⁹ Από τους αποστολικούς χρόνους, ως και τους ύστερους βυζαντινούς το δικαίωμα του *αφορίζειν* αποτελεί μέρος της διοικητικής και πνευματικής εξουσίας των επισκόπων, όπως επιβεβαιώνεται από πατερικά κείμενα και δογματικές και κανονικές αποφάσεις των οικουμενικών συνόδων.

Το δικαίωμα αυτό εξακολουθεί να υφίσταται και τη περίοδο της Τουρκοκρατίας, οπότε θα επενδυθεί με μεγαλύτερο κύρος, καθώς η εκκλησία καλείται να επιλύσει προβλήματα που υπερβαίνουν τα όρια του στενού εκκλησιαστικού δικαίου. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, καθώς και οι λοιποί Πατριάρχες και επίσκοποι έχουν δικαίωμα να επιβάλλουν επιτίμια σε λαϊκούς και κληρικούς στα πλαίσια της αποστολικής τους διαδοχής. Κάθε άλλος ιερωμένος, μόνο με ειδική άδεια από τον επίσκοπο του μπορεί να αφορίσει.⁶⁰ Επίσης οι *Έξαρχοι*, οι πατριαρχικοί εντολοδόχοι, οι οποίοι αποστέλλονται προς τις εκκλησιαστικές περιφέρειες προκειμένου να επιλύσουν διάφορα προβλήματα, περιβάλλονται με το δικαίωμα του «αφορίζειν», προκειμένου να ευοδωθεί ο σκοπός τους. Αφορισμό όπως είπαμε μπορούν κατόπιν άδειας να ενεργήσουν οι *Πρεσβύτεροι* και οι *Ηγούμενοι των Μονών* προς τους μοναχούς.

Στην τουρκοκρατία λοιπόν με το διευρυμένο δικαστικό ρόλο της Εκκλησίας ο αφορισμός⁶¹ εκφεύγει από τα στενά εκκλησιαστικά και κανονικά πλαίσια και αποτελεί μέσο ποινικού καταναγκασμού, αναπλήρωσης του όρκου και προληπτικό μέτρο για την αποτελεσματικότητα της αποδεικτικής διαδικασίας, στα πλαίσια των δικών που διενεργούνται προς επίλυση των διαφορών των υποδούλων Ελλήνων. Τελείται επίσης και για την ενίσχυση του κύρους δημοσίων πράξεων, όταν άτομα εγνωσμένης αξιοπιστίας αναλαμβάνουν να εκτελέσουν μια σημαντική υπηρεσία που αφορά τον κοινωνικό τους περίγυρο. Υπάρχει ακόμη και η περίπτωση του «αυτοαφορισμού», η δέσμευση που αναλαμβάνει ένας πιστός να τηρήσει τις υποσχέσεις, ή τις συμφωνίες του υπό την απειλή του αφορισμού που ο ίδιος αποδέχεται για τον εαυτό του. Το επιτίμιο χρησιμοποιείται σε όλων των βαθμίδων τα

⁵⁹ Η απόδοση και άρση των επιτιμίων στηρίζεται στο αποστολικό χωρίο : «καθώς απέσταλκε με ο Πατήρ καγώ πέμπω υμάς και τούτο ειπών ενεφύσησε και λέγει αυτοίς. Λάβετε Πνεύμα Άγιον αν τινών αφήτε τας αμαρτίας αφιένται αυτοίς, αν τινών κρατήτε κεκράτηνται» ΙΩΑΝΝΗΣ, κ'21-23.

⁶⁰ Παναγιώτη Μιχαηλάρη, *Αφορισμός .Η προσαρμογή μιας ποιηής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1997, σελ.87.

⁶¹ Η διαχρονικότητα του αφορισμού ως δικονομικού μέσου θα αντέξει και μετεπαναστατικά, αφού όπως θα δούμε παρακάτω ενσωματώθηκε και στην καποδιστριακή δικονομία του 1830, βλ. G.Geib, ό.π σελ.68.

εκκλησιαστικά δικαστήρια καθώς και στα μικτά δικαστήρια, εκείνα δηλαδή που συναπαρτίζονται από δημογέροντες και τον επίσκοπο κάθε περιοχής.

Ως προς την τελετουργία του αφορισμού την περίοδο που εξετάζουμε παρατηρούμε ότι αυτός πρέπει να κοινοποιηθεί στους χριστιανούς στην εκκλησία συνήθως την Κυριακή, ή σε κάποια μεγάλη γιορτή, προκειμένου να καταστεί γνωστός σε όλη την κοινότητα, μέσω της ανάγνωσης του επιτιμίου. Ουσιώδες στοιχείο είναι η απειλή ανάγνωσης, ή όχι του αφορισμού, η οποία συνιστά εκβιαστικό όπλο στα χέρια του αδικούμενου χριστιανού που απαιτεί επανόρθωση μέσω της απειλής αυτής.

Η τιμή του αφορισμού, δηλαδή τα χρήματα που καταβάλλει όποιος καταφεύγει στις εκκλησιαστικές αρχές προκειμένου να επιτύχει την έκδοση του επιτιμίου εις βάρος του αντιδίκου, ποικίλει αναλόγως του οργάνου που τον εκδίδει.

Η λύση του αφορισμού είναι δυνατή και ως εν δυνάμει ποινή είναι ανακλητή από την εκκλησία. Το επιτίμιο αυτό αίρεται από τον ιεράρχη που τον επέβαλε, ο οποίος έχει την προς τούτο δικαιοδοσία. Προϋποθέτει βεβαίως την άρση της αιτίας επιβολής του και επίσης την προσφυγή του αφορισμένου στον ιεράρχη που την επέβαλε, ή απευθείας στην αυθεντία του οικουμενικού Πατριάρχη. Η λύση αφορά ζωντανούς, αλλά και τεθνεώτες⁶².

Η τελετουργία λύσης εντάσσεται στο λειτουργικό πλαίσιο της Εκκλησίας, ήτοι ο ιεράρχης που επέβαλε τον αφορισμό τελεί τον εσπερινό και την επομένη μέρα τον Όρθρο και τη Θεία Λειτουργία, όπου μετά τη λήξη της διαβάζει ειδική ευχή στο κεφάλι του αφορισμένου.⁶³

Τέλος να αναφέρουμε ότι ο αφορισμός είχε ενσωματωθεί σε πολλές συλλογές δικαίου που υπήρξαν στη τουρκοκρατία,⁶⁴ όπως το *Σύνταγμα Ματθαίου του Βλασάρεως, το νομοκανόνα Μανουήλ Μαλαζού, νομοκανών Γεωργίου Τραπεζούντιου, την Βακτηρία Αρχιερέων κ.ο.κ.*⁶⁵

⁶² Κοινή συνισταμένη και στις δυο περιπτώσεις η συγχωρητική ευχή της εκκλησίας, βλ. Παν.Μιχαηλάρη, ό.π, σελ.154.

⁶³ Συγκεκριμένα ψάλλεται ο κανόνας, τα 12 εωθινά ευαγγέλια και κατόπιν διαβάζεται η συγχωρητική ευχή, όταν πρόκειται για ιερωμένους. Όταν πρόκειται για λαϊκούς η ανάγνωση των ευαγγελίων καταλείπεται, Βλ. Παναγιώτη Μιχαηλάρη, ό.π, σελ.181.

⁶⁴ Γνωστές είναι οι νομοσυλλογές των ηγεμονιών της Μολδοβλαχίας, όπως το *Νομικόν Πρόχειρον του Μιχαήλ Φωτεινόπουλου, το συνταγμάτιον νομικόν του Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο Κώδικας Καλλιμάχη, ο Κώδικας Γεωργίου Καρατζά*, βλ.Ε.Παπαγιάννη, ό.π, σελ 182 επ.

⁶⁵ Παναγιώτη Μιχαηλάρη, ό.π, σελ.339 και επομ.

2.5 Κοινότητες και Κοινοτικά Δικαστήρια

Υπό τις δύσκολες συνθήκες της Οθωμανικής κατάκτησης, ο υπόδουλος Ελληνισμός συγκροτήθηκε σε κοινότητες, όπου πέρα από άλλες αιτίες που δεν είναι αντικείμενο ανάλυσης της παρούσας εργασίας, η ανάπτυξη τους οφείλεται εν πολλοίς και στο σύστημα εισπραξης των φόρων.

Στο Οθωμανικό δίκαιο το φορολογικό σύστημα στηρίζονταν στους άμεσους φόρους, η εισπραξη των οποίων πραγματοποιείτο συνήθως με δυο συστήματα: των *διατετιμημένων φόρων* με το οποίο ορίζεται το μέρος που αντιστοιχεί σε κάθε φορολογούμενο, μένει όμως άγνωστο το ποσό της μελλοντικής εισπραξης και το *διανεμητικό* με το οποίο ορίζεται εκ των προτέρων το αναγκαίο δημόσιο ποσό, αλλά μένει άγνωστο το ποσό το οποίο έμελε να συνεισφέρει έκαστος πολίτης. Το διανεμητικό σύστημα κρίθηκε από την Οθωμανική κυβέρνηση ως κατάλληλο και εφαρμόστηκε κάπως έτσι: Στο εγιαλέτι της Ρούμελης, π.χ το ποσό που θα εισπράττονταν από φόρους οριζόταν από τη διοίκηση της τοπαρχίας στα διάφορα σαντζάκια, στις πρωτεύουσες των οποίων οριζόταν με την σύμπραξη των Ελληνικών μηχανισμών, το ποσό που έπρεπε να συνεισφέρει εκάστη βοϊβοδεία, κατόπιν πάλι με την σύμπραξη των Ελλήνων διανεμόταν κάθε ποσό που αναλογούσε σε κάθε κοινότητα και αυτή ανελάμβανε αποκλειστικά τη διανομή στα μέλη της και την εισπραξη των φόρων.⁶⁶Είναι αλήθεια ότι δεν εισπράττονταν όλοι οι φόροι με το διανεμητικό σύστημα, αλλά και απευθείας στα πρόσωπα, όπως η *δεκάτη* και το *χαράτσι*. Παρόλα αυτά πολλές κοινότητες μπόρεσαν να τους εξαγοράσουν, πληρώνοντας κατ' αποκοπή και μετά διανέμοντας τους στα μέλη τους ανάλογα με την περιουσία και τις παραγωγικές δυνάμεις εκάστου.

Στην Ελλάδα την εποχή της τουρκοκρατίας κάθε πόλη, κωμόπολη ή χωριό αποτελούσε Κοινότητα, ή *κοινόν*, δηλαδή νομικό πρόσωπο που διαχειριζόταν τα θέματα της τοπικής αυτοδιοίκησης θα λέγαμε, ανεξάρτητα από την τουρκική εξουσία. Εξαιρούνταν τα χωριά που άνηκαν σε κάποιον Οθωμανό, ή και έλληνα και τα οποία διοικούσε ο επιστάτης που όριζε ο αφέντης (αγάς). Μέλη της κοινότητας ήταν μόνο οι ενήλικες αυτόχθονες που είχαν συμπεριληφθεί στην απογραφή που

---

⁶⁶Νικόλαου Μοσχοβάκη, *το Δημόσιο Δίκαιο στην Ελλάδα την εποχή της Τουρκοκρατίας*, σελ.80.

πραγματοποιήθηκε στις αρχές της τουρκικής κατάκτησης και οι απόγονοι τους. Κάθε ένα μπορούσε να εκλέγει, ή να εκλέγεται ανεξαρτήτως αν διέθετε περιουσία .

Οι *δημογέροντες* και οι *προεστοί*, ή *πρόκριτοι* προέρχονταν από κάποιες παλιές μεγάλες οικογένειες που διεσώθησαν από την τουρκική επέλαση, καθώς και από μεγάλους γαιοκτήμονες και ανθρώπους που απέκτησαν δύναμη από την εμπλοκή τους στην τουρκική διοίκηση (διερμηνείς, γραμματείς, γιατροί Οθωμανών αξιωματούχων). Συμπερασματικά πρόκειται για μια τάξη ευγενών που αποτελούσαν τον πυρήνα της Ελληνικής αυτοδιοίκησης και διακρίνονταν σαφέστατα από τον κλήρο και τον απλό λαό.

Οι εκλογές των δημογερόντων διεξάγονταν συνήθως την άνοιξη την ημέρα του Αγίου Γεωργίου,⁶⁷ ή όταν ήταν δυο φορές το χρόνο και την ημέρα του Αγίου Δημητρίου μέσα, ή στο περίβολο της εκκλησίας, ενίοτε στο σχολείο ,ή στο σπίτι κάποιου, παρουσία ιερέως, με επιφώνηση και όχι δια ψηφοφορίας. Η θητεία ήταν συνήθως ετήσια, αλλά κάποτε επειδή οι εκλογές αναβάλλονταν καταχρηστικά, οι ίδιοι άνθρωποι έμεναν στην εξουσία αυτή για πολλά χρόνια.

Οι κοινότητες συνήθως δεν είχαν περιουσία και όταν είχαν συνήθως προερχόταν από αφιερώματα των εκκλησιών, ή εγκαταλειμμένα κτήματα. Για να εξοφλούνται οι υλικές υποχρεώσεις της κοινότητας απέναντι στη τουρκική αρχή επιβάλλονταν έρανος μεταξύ των μελών της .

Οι κοινότητες⁶⁸ ήταν μέρος του αυτοδιοικητικού συμπλέγματος της οθωμανικής πολιτείας με καθήκοντα εσωτερικής διοίκησης των υποδούλων Ελλήνων, όπως αστυνόμευση, συλλογή και καθορισμός φόρων, διαχείριση της περιουσία της ,σύνταξη συμβολαίων⁶⁹ και τέλος απονομή δικαιοσύνης.

Οι δημογέροντες ,όπως προαναφέραμε είχαν μέρος της αστικής δικαιοσύνης που τους είχαν εκχωρήσει τα εκκλησιαστικά δικαστήρια και συμβολαιογραφικά καθήκοντα. Όμως η κοινότητα όφειλε να αποζημιώνει άδικες ζημιές για φόνους εκ προμελέτης ,ή εξ αμελείας που συνέβησαν στην περιφέρεια τους. Η αποζημίωση ήταν σταθερή (1200 γρόσια) και επεκτείνονταν και σε περιπτώσεις κλοπής. Η υποχρέωση

---

⁶⁷ Ο.π, σελ.83.

⁶⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι οθωμανικές κοινότητες διοικούνται από τούρκο προεστό τον καλούμενο *αγιάνη* διοριζόμενο από τον πασά.

⁶⁹ Επί τουρκοκρατίας διόριζαν και τους νοτάριους των Αθηνών που προϋπήρχαν ως θεσμός από το βυζάντιο, βλ. Γέροντα Δημ., *Περί του Εθιμικού Δικαίου των Αθηνών της Τουρκοκρατίας και της Επαναστάσεως*, Αθήνα 1964, σελ.18.

αυτή απέρρευε από το οθωμανικό δίκαιο που θεωρούσε υπεύθυνους για αποζημίωση του συγγενείς του εγκληματία και σε περίπτωση που δεν υπήρχαν, υπεύθυνοι θεωρούνταν οι κάτοικοι του χωριού. Για να προλαμβάνει τις καταστάσεις αυτές η κοινότητα συγκροτούσε αποσπάσματα για σύλληψη των δραστών, τα οποία ήταν υποχρεωμένα σε περίπτωση που δεν συλλάμβαναν τους αυτουργούς, να καταβάλουν αυτά την αποζημίωση.

Οι προεστοί συνέπρατταν ενώπιον του καδή, όταν αυτός εκδίκασε υπόθεση πολιτικής φύσεως μεταξύ Έλληνα και Οθωμανού, καθώς και σε ποινικές δίκες, τις οποίες ο προεστός μπορούσε να επανεξετάσει ενώπιον του πασά.⁷⁰

Παράλληλα λοιπόν με τα εκκλησιαστικά δικαστήρια λειτούργησαν και κοινοτικά δικαστήρια συγκροτούμενα εκ των προεστών καλούμενα *αιρετοκρισίαι*,⁷¹ η προσφυγή στα οποία ήταν προαιρετική και τα οποία εφάρμοζαν κυρίως τα κατά τόπους έθιμα ως απονεμημένο δίκαιο .

Κυρίως στα νησιά του Αιγαίου αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η απονομή δικαιοσύνης από κοινοτικά δικαστήρια. Ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα με *αχτιναμέ*⁷² του σουλτάνου Μουράτ του Γ' αναγνωρίστηκε στους κατοίκους της Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Σαντορίνης, Μήλου και Σίφνου το δικαίωμα ανάθεσης της επίλυσης των αστικών διαφορών στους συμπατριώτες τους.⁷³ Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα διαμορφώθηκε μια ιδιότυπη δικαστική εξουσία του *δραγουμάνου* του στόλου,⁷⁴ ο οποίος δικάζε κατ' έφεση θα λέγαμε αποφάσεις των τοπικών επιτροπών και διέτασσε αιρετοκρισίες σε αστικές διαφορές, ενώ ενεργούσε αναψηλαφήσεις και αναθεωρήσεις δικών που είχαν διεξάγει συμβούλια δημογερόντων.

Τα κοινοτικά δικαστήρια είχαν την δικαιοδοσία των αστικών διαφορών, πλην των οικογενειακών και κληρονομικών περιπτώσεων, αυτό βέβαια δεν τηρούνταν πάντοτε. Είχαν και μια περιορισμένη ποινική δικαιοδοσία για εκδίκαση μικρών ποινικών αδικημάτων. Ιδιαίτερα στα νησιά με την πάροδο του χρόνου αυξήθηκε η ποινική δικαιοδοσία των κοινοτικών δικαστηρίων.

⁷⁰ Νικόλαου Μοσχοβάκη, ό.π σελ.96.

⁷¹ Χαρίκλεια Δημακοπούλου, *Η πορεία προς σύνταξιν Ελληνικού Αστικού Κώδικος*, σελ.16.

⁷² Χάρτης προνομίων.

⁷³ Βλ. Δημήτρη Σιάτρα, *Ελληνικά Κοινοτικά Δικαστήρια κατά την Τουρκοκρατία*, σελ.30.

⁷⁴ Διερχομένης, ο οποίος ήταν συνήθως Έλληνας, βλ. Μενέλαου Τούρτογλου-Λύδιας Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *Η Συμβολή των Δραγουμάνων του Στόλου στην προαγωγή της Δικαιοσύνης των Νήσων του Αιγαίου*, Αθήνα 2002.

Η συγκρότηση τους αποτελούνταν κατά κανόνα από κοινοτικούς άρχοντες ενώ στα νησιά μετείχαν και κληρικοί. Ο αριθμός των προσώπων διάφερε κατά περίπτωση. Η προσφυγή των πολιτών στη κοινοτική δικαιοσύνη γινόταν συνήθως προφορικά, με προσαγωγή των αποδεικτικών στοιχείων (έγγραφα, όρκο, αυτοψία, μάρτυρες) τη μέρα της δίκης και εκδίδονταν άμεσα οι αποφάσεις. Η εκτέλεση τους ήταν δυνατή κυρίως στα νησιά που υπήρχε συγκροτημένη αστυνομική δύναμη, αλλά όπως ειπώθηκε και για τα εκκλησιαστικά δικαστήρια και στη προκειμένη περίπτωση οι αποφάσεις των κοινοτικών δικαστηρίων ήταν σεβαστές λόγω της αποδοχής των εθνικών δικαιοδοτικών μηχανισμών σε αντιδιαστολή με τα τουρκικά δικαστήρια, για τους λόγους που αναλύσαμε ανωτέρω.⁷⁵

2.6 Το ιδιωτικό δίκαιο στη τουρκοκρατούμενη Ελλάδα

Το ιδιωτικό δίκαιο της περιόδου αυτή διαμορφώνεται κατ'εξοχήν από τα έθιμα⁷⁶ που επεκράτησαν ως απότοκος της κατάργησης της έννομης τάξης που διατηρούσε το παλιό ρωμαϊκό δίκαιο, από την οθωμανική κατάκτηση. Το παρουσιάζει σε αδρές γραμμές ο Gustav Geib⁷⁷ στο έργο του *Παρουσίαση της κατάστασης του Δικαίου στην Ελλάδα* που εκδόθηκε στη Χαϊδελβέργη το 1835, μετά την αποχώρηση του από την χώρα.

Στο οικογενειακό δίκαιο ο κλήρος, ιδιαίτερα στο δίκαιο του γάμου ασκούσε μια σχεδόν απεριόριστη επιρροή με επακόλουθο οι σχετικές διατάξεις του *Αρμενόπουλου* να γίνονται ανεξαιρέτως αποδεκτές. Στο θέμα της μνηστείας όμως το εθιμικό δίκαιο επέβαλε παντού το κανόνα του εντελώς δεσμευτικού χαρακτήρα της και η διάλυση της μπορούσε να γίνει για τους ίδιους λόγους που επιτρεπόταν και η λύση του γάμου. Η νόμιμη ηλικία για σύναψη γάμου ήταν αντίστοιχη με αυτή που επέτασσε το ρωμαϊκό δίκαιο δηλαδή μεταξύ 12 και 14 ετών, κανόνας που συνέχισε να είναι αποδεκτός, με αποτέλεσμα να μην είναι σπάνιο φαινόμενο γάμοι σ' αυτή την ηλικία. Σχετικά με τα κωλύματα γάμου ακολουθούνται πιστά οι διατάξεις του *Αρμενόπουλου* που είναι ιδιαίτερα αυστηρές, αφού συμφωνούν με το εκκλησιαστικό

⁷⁵ Οράτε ανωτέρω, σελ.36.

⁷⁶ Πλούσια είναι η νομολογία των κοινοτικών δικαστηρίων κυρίως των νησιών του Αιγαίου (όπως της Μυκόνου) που διαμορφώνουν το ιδιωτικό δίκαιο βάσει των εθίμων, βλ. Ιάκωβου Βισβίζη, *Τα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης του έτους 1933 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών*, Αθήνα 1950.

⁷⁷ Βασιλικός σύμβουλος στο υπουργείο Δικαιοσύνης επί Βαυαροκρατίας στενός συνεργάτης του μέλους της αντιβασιλείας αρμόδιου για θέματα δικαιοσύνης Georg Ludwig Maurer.

δίκαιο. Απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ συγγενών εκ πλαγίου μέχρι εβδόμου βαθμού και εξ αγχιστείας σε όλες τις περιπτώσεις που θα μπορούσε να δημιουργηθεί η λεγόμενη σύγχυση συγγενικών ονομάτων.

Σχετικά με τους λόγους διαζυγίου τηρούνται οι αντίστοιχες διατάξεις του Αρμενόπουλου. Σαν νόμιμος λόγος διαζυγίου θεωρείται η πνευματική ασθένεια ενός εκ των συζύγων, η άμβλωση σε έμβρυο προερχόμενο από γάμο για λόγους μίσους προς το σύζυγο, καθώς και η έλλειψη παρθενίας. Στις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων ισχύει το ρωμαϊκό δίκαιο. Τα αγαθά της γυναίκας, προικία, ή παράφερνα,⁷⁸ διαχωρίζονται από τη περιουσία του συζύγου, εκτός αν υπάρχει ιδιαίτερη συμφωνία περί του αντιθέτου. Εκτός από την προίκα στη τουρκοκρατία εμφανίζεται και το «*τράχωμα*»,⁷⁹ καθώς και ο γάμος *δια κετηνίου*.⁸⁰ Σε όλα τα μέρη της Ελλάδας κανόνας είναι η πατρική εξουσία να παύει με το γάμο και τη δημιουργία ξεχωριστού νοικοκυριού⁸¹. Ακόμη πιο ενδιαφέρουσα είναι η απόκλιση του εθιμικού δικαίου, που παρατηρείται στο θέμα της επιτροπείας, από το ρωμαϊκό δίκαιο. Οι γυναίκες μέχρι το γάμο τους είναι υπεξούσιες των γονιών τους. Μετά το θάνατο των γονέων, αν δεν έχουν παντρευτεί, την επιτροπεία τους αναλαμβάνει ο πιο πλησιέστερος άρρεν συγγενής. Οι υποθέσεις εποπτείας ανηλίκων έχουν μεταβιβαστεί στο συγγενικό συμβούλιο⁸² και όχι στα δικαστήρια. Η παρέκκλιση από το ρωμαϊκό δίκαιο συνεχίζεται και στο θέμα της ενηλικίωσης αφού στις περισσότερες περιοχές τοποθετείται σε πιο μικρή ηλικία που ποικίλει από 14 ως 18 ετών. Η διοίκηση της περιουσίας του εποπτευόμενου εξακολουθεί να ρυθμίζεται από τις διατάξεις του θετικού ρωμαϊκού δικαίου. Αξίζει να τονιστεί ότι στη διάρκεια της τουρκοκρατίας κυρίως ανάμεσα στους κλέφτες της Βορείου Ελλάδος δημιουργήθηκε ένα ιδιαίτερο είδος υιοθεσίας γνωστό ως «αδελφοποίηση».

⁷⁸ Από την ομηρική λέξη *φερνή* που σημαίνει προίκα. Επιβιώνει μέχρι σήμερα η έκφραση «πολύφερνη νύφη».

⁷⁹ Πρόκειται για την εκ μέρους της γυναίκας καταβολή ενόψει του γάμου χρηματικής δωρεάς εξ ιδίων προς τον άνδρα, μη επιστρεφόμενη, εν αντιθέσει με τη προίκα, σε περίπτωση λύσης του γάμου, βλ. Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Εκκλησία και Δίκαιο εις την Χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ.47.

⁸⁰ Πρόκειται για πρόσκαιρο γάμο συνομολογούμενο δια μίσθωσης, ή γαμήλιων δώρων προς την γυναίκα από τον άνδρα, ως μια μορφή προίκας και σε περίπτωση εγκατάλειψης από το σύζυγο, αυτά παραμένουν αυτοδικαίως στη σύζυγο, βλ. Ν.Παντζόπουλου, ό.π, σελ.76.

⁸¹ Ο Geib παρατηρεί ότι οι διατάξεις περί πατρικής εξουσίας είναι συναφείς με το παλαιό γερμανικό δίκαιο παρά με το ρωμαϊκό, βλ. ιδίου, *Η κατάσταση του Δικαίου στην Ελλάδα*, σελ.76.

⁸² Μέλη του συμβουλίου είναι οι στενότεροι συγγενείς του ανηλίκου που κατοικούν στην ίδια περιοχή, Gustav Geib, ό.π, σελ.79.

Στο εμπράγματο δίκαιο και σύμφωνα με το κοράνι η γη ανήκει στον «κυρίαρχο των πιστών», το σουλτάνο, ο οποίος μπορεί να μεταβιβάσει ολόκληρο, ή μέρος της κυριότητας του σε τρίτους. Και στις δυο περιπτώσεις οι ιδιοκτησίες που μεταβιβάζονται βαρύνονται με φόρο την *δεκάτη* και τότε ο κάτοχος τους έχει πάνω τους πλήρη κυριότητα και ελευθερία διάθεσης και καλούνται *τιμάρια*. Στη πραγματικότητα όμως, στα τιμαριωτικά κτήματα η ιδιοκτησία παραμένει στο κράτος και οι εκάστοτε κάτοχοι θεωρούνται μισθωτές. Αντίθετα αν δεν παραμελούνταν η καλλιέργεια των τιμαριωτικών κτημάτων υπήρχε δικαίωμα να απαιτούν την αδιατάρακτη νομή τους και όταν ήταν συνεπείς στη καταβολή των φόρων, μπορούσαν να τα μεταβιβάσουν στους κληρονόμους τους, κυρίως στον πρωτότοκο υιό, αποκλειόμενων των γυναικών. Στις διάφορες περιοχές της χώρας όμως εμφανίστηκαν με τη πάροδο του χρόνου, τα πρώτα ίχνη εθιμικού δικαίου για τα πράγματα. Στο θέμα της κτήσης της κυριότητας για παράδειγμα, απαιτείται έγγραφη σύμβαση, που σε ορισμένα νησιά του Αιγαίου, όπως Ύδρα, Μύκονος υπόκειται σε μεταγραφή κάτι που στη ηπειρωτική χώρα μόνο στη Πάτρα εφαρμοζόταν.⁸³ Η έγγραφη κατάρτιση σύμβασης απαιτείται και για τις δουλείες. Οι υποθήκες κατά την τουρκοκρατία δεν ήταν διαδεδομένες. Η σχέση πιστωτών-δανειστών ήταν περισσότερο πρακτική. Κάθε δανειστής που δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί ενεργούσε εξ ιδίων και εκποιούσε εκείνα τα περιουσιακά στοιχεία του οφειλέτη που ήταν απαραίτητα για τη πληρωμή του, χωρίς οι υπόλοιποι δανειστές να μπορούν να λάβουν από το εκπλειστηρίασμα. Γενικά η αναγκαστική εκτέλεση ήταν πιο διαδεδομένη στα νησιά του Αιγαίου.⁸⁴ Επικράτησε σε ορισμένες περιοχές (Επίδαυρο, Μεσολόγγι, Νάξο κ.ο.κ) ο θεσμός της *αντίχρησης*. Σύμφωνα με αυτή οι πιστωτές επιδιώκουν να αποκτήσουν τη κατοχή ορισμένων ακινήτων του οφειλέτη, αντί να τους καταβάλλεται τόκος. Σε περίπτωση καθυστέρησης του οφειλέτη τα ακίνητα αυτά είτε εκποιούνται, είτε τα ιδιοποιούνται οι πιστωτές.

Στο κληρονομικό δίκαιο παρατηρούνται οι περισσότερες αποκλίσεις του εθιμικού από το γραπτό δίκαιο και εφαρμόζεται η αρχή της συγκεντρωμένης περιουσίας του φύλου, ή της οικογένειας. Ως ανώτατη βασική αρχή αναγνωρίζεται η ρίζα των αρρένων έναντι των θήλεων. Σε όλη τη χώρα είναι γενικός κανόνας ότι οι

⁸³ Gustav Geib, ό.,π σελ.86.

⁸⁴ Βλ. περισσότερα Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη Λ., *Η Αναγκαστική Εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου 1600-1821*, Επετηρίς της ιστορίας του Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών 1998.

κόρες, όταν συντρέχουν με γιους κληρονομούμενου, έπονται, αφού οι γιοί κληρονομούν εξ ολοκλήρου και οι κόρες περιορίζονται να απαιτήσουν ανάλογη προίκιση. Οι αδελφοί επωμίζονται εις βάρος και των κληρονομικών τους δικαιωμάτων ενίοτε, να φροντίσουν για το γάμο των αδελφών τους, αλλά και να διατρέφουν τις ανύπαντρες αδελφές. Η σύζυγος που επιζεί διατηρεί την ισόβια επικαρπία της περιουσίας των αποθανόντος συζύγου ακόμη και στην περίπτωση που υπάρχουν παιδιά. Όταν η σύζυγος κληρονομεί μαζί με απώτερους συγγενείς εκτός από την ισόβια επικαρπία, ισχύει και η *τριμοιρία*.⁸⁵ Στο δίκαιο της εξ αδιαθέτου διαδοχής, οι γονείς μπορούν να διαθέσουν κατά το δοκούν τη περιουσία τους μετά θάνατο, χωρίς δυνατότητα αποκλήρωσης. Οι διαθήκες απαιτούν τη σύμπραξη περισσότερων μαρτύρων και εμφανίζεται σε ορισμένες περιοχές (Καλάβρυτα) η ιδιόγραφη διαθήκη.

Στο ενοχικό δίκαιο της εποχής ακολουθείται ο γενικός κανόνας ότι όλες οι συμβάσεις είναι αχώγιμες. Ο δικαιούχος έχει τη δυνατότητα να παρέμβει στην αγορά ασκώντας ενοχική αγωγή κατά του πωλητή και δικαιούται να ασκήσει αγωγή αναστροφής, έστω και αν έχει επέλθει η παράδοση του πράγματος, ακόμη και εναντίον κάθε τρίτου κατόχου. Ο δικαιούχος ευθύνεται απέναντι στον αγοραστή για κάθε ενέργεια που υποχρεώθηκε να κάνει ο τελευταίος και για κάθε βελτίωση που επέφερε απέναντι στο πράγμα. Οι δικαιοπραξίες στις οποίες δύναται αναστροφή είναι η επαχθής εκποίηση⁸⁶ κυρίως και όχι οι δωρεές, ή ανταλλαγές και ενεχυριάσεις. Σε περιπτώσεις σύγκρουσης περισσότερων δικαιωμάτων αναστροφής προηγούνται οι συγγενείς του πωλητή και σε συναγωνισμό περισσότερων ακολουθεί πάντα διανομή. Το δικαίωμα αναστροφής αποσβέννυται με την παραίτηση από την άσκηση του και παραγράφεται 30 ημέρες μετά την πώληση και σε τέσσερις μήνες, αν εμποδίστηκε νόμιμα στην άσκηση του, σε κάθε περίπτωση στη δεκαετία σε περίπτωση που δεν του αναγγέλθηκε ποτέ η πώληση.

---

⁸⁵ Σύμφωνα με αυτή, ολόκληρη η περιουσία που εγκαταλείπει ο κληρονομούμενος χωρίζεται σε τρία μέρη, από τα οποία η σύζυγος αποκτά το 1/3 αυτής, Βλ. Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Εκκλησία και Δίκαιον εις την Χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατία*, σελ. 54.

⁸⁶ Πώληση έναντι τιμήματος.

2.7 Το Ποινικό Δίκαιο

Κάθε φορά που Έλληνας διέπραττε αδίκημα σε βάρος Τούρκου και ο παθών, ή οι συγγενείς του, απευθύνονταν στους τουρκικές αρχές, αυτές επιλαμβάνονταν χωρίς εξαίρεση. Μόνο στις περιπτώσεις που το αδίκημα διαπράττονταν μεταξύ ελλήνων αποκτούσαν οι επίσκοποι δικαιοδοσία, με την προϋπόθεση ότι τόσο ο μηνυτής, όσο και κατηγορούμενος θα υποβάλλονταν εκουσίως στην κρίση του, όπως επίσης γινόταν και σε κοινοτικά δικαστήρια των νησιών του Αιγαίου.

Η αρμοδιότητα αυτή αφορούσε μόνο μικρής σημασίας πλημμελήματα,⁸⁷ διότι για τα σοβαρότερα εγκλήματα επιλαμβάνονταν πάντα σχεδόν τα τουρκικά δικαστήρια. Εξαίρεση στο κανόνα αυτό εισάγεται για την εκτεταμένη γενικά και σε ποινικής φύσεως θέματα δικαιοδοσία του Πατριάρχη και του συμβουλίου του, απέναντι στους Έλληνες και σε σοβαρότερα αδικήματα, επιβάλλοντας πολυετείς ποινές φυλάκισης, ή κάτεργου ακόμα και εξορία με την συγκατάθεση του Σουλτάνου, όχι όμως και τη θανατική ποινή.

Το δίκαιο που εφαρμόζεται ενίοτε παρεκκλίνει από τις κείμενες διατάξεις και εξαρτάται από την ελεύθερη εκτίμηση του πατριάρχη και το περί δικαίου αίσθημα του. Οι ποινές αυτές ήταν άμεσα εκτελεστές με τη συνδρομή της αστυνομικής δύναμης που τηρούσε, ή των γενιτσάρων.⁸⁸ Και στη ποινική αποδεικτική διαδικασία όπως αναφέραμε χρησιμοποιείται ο αφορισμός.

Σχετικά με τα εγκλήματα που διαπράττονται στην Ελλάδα, ο φόνος και οι σωματικές βλάβες γίνονται με μικρότερη συχνότητα απ' ότι σε άλλες χώρες και αυτό αποδίδεται στην κοινωνική ζωή των Ελλήνων όπου δεν προσφέρει αφορμές για οικογενειακούς τσακωμούς, δυστυχία και εγκλήματα.⁸⁹ Εν αντιθέσει συχνότερα εγκλήματα είναι η άμβλωση και η παιδεραστία, αλλά και ο εμπρησμός κυρίως των δασών.⁹⁰ Επίσης η ληστεία και η πειρατεία ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένα σε βαθμό που ιδιαίτερα η πειρατεία απέκτησε κυρίως στα νησιά οργανωμένο χαρακτήρα και μαζί με

---

⁸⁷ Αυτά αφορούσαν εγκλήματα κατά των ηθών, ελαφρές σωματικές βλάβες, κλοπές, αγροτικές φθορές κ.α, Βλ. Μενέλαου Τούρτογλου, *Η Ποινική Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1968, σελ. 11 και επομ.

⁸⁸ Gustav Geib, ό.π, σελ. 104.

⁸⁹ Gustav Geib, ό.π, σελ. 109

⁹⁰ Gustav Geib, ό.π σελ. 110

τη ναυτιλία και το εμπόριο αποτέλεσαν βιοτικούς πόρους και οδήγησαν και στην ανάπτυξη του ναυτικού δικαίου της προεπαναστατικής περιόδου.⁹¹

---

⁹¹ Βλ. Λεωνίδα Πλειώνη, *Το ναυτικό δίκαιο της προεπαναστατικής ναυτιλίας των Ελλήνων*, Αθήνα 2007.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Δικαιοσύνη στα Επαναστατικά Χρόνια

3.1 Δικαιϊκή πρόβλεψη των Τοπικών Πολιτευμάτων

Η οργάνωση της δικαιοσύνης στα πλαίσια της προσπάθειας συγκρότησης ενός κράτους, που εντάσσονταν μεταξύ των πολιτισμένων λαών της Ευρώπης αποτέλεσε πρωταρχική μέριμνα των επαναστατημένων Ελλήνων. Η επίτευξη του σκοπού αυτού προϋπόθετε συγκρότηση ενιαίας διοίκησης απέναντι σε ένα πολυκρατικό σύστημα, το οποίο ίσχυε κατά την τουρκοκρατία και ύπαρξη επιστημονικής καλλιέργειας δικαίου για να κατευθύνει σωστά την νομοθετική πολιτική.

Τα τοπικά πολιτεύματα εκφράζουν το πολυαρχικό πνεύμα και αποτελούν το πρώτο στάδιο για την συγκρότηση ενιαίου κράτους. Όλα προβλέπουν τη σύσταση συλλογικών δικαστικών οργάνων (κριτών, θεωρητών) κατά πρώτο και δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, που θα διορίζονταν από τις τοπικές διοικήσεις. Έτσι σύμφωνα με την διακήρυξη των Καλτεζών (26 Μαΐου 1821) επταμελές δικαστήριο υπό την προεδρία του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη θα αποφάσιζε για όλες τις υποθέσεις: *«καθ' όποιον τρόπον η θεία πρόνοια τους φωτίσει και γνωρίσωσιν ωφέλιμων»*.⁹² Ο Γενικός Οργανισμός Πελοποννήσου (Ιούλιος 1821) θεσπίζει ότι: *«Οι κριταί να κρίνουν περί των αμαρτημάτων κατά το καθήκον της ανθρωπότητας, τους νόμους και τα έθιμα τα τοπικά, σύμφωνα με το καθήκον της ανθρωπότητος και με τους νόμους»*,⁹³ αναγνωρίζει δηλαδή την αρχή της ισοτιμίας εθίμου-νόμου από την μια πλευρά και από την άλλη θεσπίζει συμπληρωματικά την προσφυγή στις αρχές της Γαλλικής επανάστασης όταν αναφέρεται στο «καθήκον της ανθρωπότητας».

Στον οργανισμό της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος (Μεσολόγγι 9 Νοεμβρίου 1821) προβλέπεται ότι η γερουσία *«μέχρι του τακτικού διοργανισμού των κριτηρίων διορίζει προσωρινώς τους θεωρητάς των εγκληματικών και πολιτικών διαφορών»*.⁹⁴ Προβλέπεται και η συγκρότηση πενταμελούς δικαστηρίου για την εκδίκαση των εγκλημάτων εσχάτης προδοσίας το οποίο αποτελείται από

⁹² Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Η δικαιοδοτική πολιτική κατά την Επανάσταση και την Καποδιστριακή Περίοδο*, Αθήνα 1978, σελ.39.

⁹³ Νικόλαου Πανταζόπουλου, ό.π σελ.39.

⁹⁴ Κεφ.Α άρθρο 7.

γερουσιαστές και ονομάζεται *Μέγα Κριτήριο*.⁹⁵ Ο συμβιβασμός των διαφορών σε πρώτο βαθμό ανατίθεται σε αιρετούς προεστούς και προγραμματίζεται η έκδοση προσωρινής διάταξης που θα διέπει την διαδικασία αυτών των δικαστηρίων. Για το εφαρμοστέο δίκαιο δεν γίνεται λόγος, όμως η χρησιμοποίηση αιρετών δικαστών, υποκρύπτει πρόθεση αξιοποίησης του λαϊκού δικαίου παράλληλα με το επίσημο.

Στην Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (Σάλωνα 15 Νοεμβρίου 1821) εκδηλώνεται με λόγιο τρόπο η μίμηση σε παλιά Ελληνικά ,ή ξένα νομοθετικά πρότυπα.⁹⁶ Τα δικαστήρια που προβλέπονται να συσταθούν θα αποφασίζουν αποκλειστικά με βάση το επίσημο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το εθιμικό δίκαιο. Προγραμματίζονται πρωτοβάθμια δικαστήρια για κάθε χωριό συγκροτούμενα από ένα ,ή δυο αιρετούς δικαστές, δευτεροβάθμια πενταμελή *Γενικά Κριτήρια* στις επαρχίες και το *Ανέκκλητο Κριτήριο του Αρείου Πάγου*, συντιθέμενο από έξι αρεοπαγίτες που εκλέγουν τον πρόεδρο. Προβλέπεται για το μέλλον η εκ νέου κωδικοποίηση του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου με βάση τα *Βασιλικά* των αυτοκρατόρων και η εφαρμογή του ιδιωτικού δικαίου, με επιλογή από τους κοινωνικούς νόμους που θα αξιολογούσε επιτροπή αρχιερέων.⁹⁷

Αξίζει μνεία στο Πολιτικοστρατιωτικό σύστημα Σάμου που συστήθηκε το Μάιο του 1821 και πέτυχε τον εναρμονισμό επίσημου και δημόδους δικαίου, εφαρμόζοντας την αρχή της Λαϊκής κυριαρχίας με πρότυπο το «σύνταγμα» του Ρήγα Βελεστινλή και επηρεασμένο από τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης.⁹⁸ Για την επίλυση των πολιτικών διαφορών ιδρύονται διαιτητικά δικαστήρια σε κάθε χωριό με *ειρηνοποιούς κριτάς* τους αιρετούς δυο ,ή τρεις έφορους και πρωτοβάθμιο δικαστήριο αποτελούμενο από τρεις *πολιτικούς κριτάς*, που δικάζουν και σαν δευτεροβάθμιο δικαστήριο τις εφέσεις κατά των αποφάσεων των *ειρηνοποιών κριτών* και αποφαινόμενα ανέκκλητα για όλες τις πολιτικές υποθέσεις με βάση τον Αρμενόπουλο, ενώ οι ποινικές διαφορές υπάγονται στην αποκλειστική δικαιοδοσία του *Γενικού Διοικητού*, ο οποίος δικάζε επίσης ανέκκλητα με βάση τη νομοθεσία του Αρμενόπουλου και τα τοπικά έθιμα.

⁹⁵Κεφ.Α άρθρο 16.

⁹⁶ «Οι κοινωνικοί νόμοι των αιμνήστων χριστιανών αυτοκρατόρων της Ελλάδος μόνοι ισχύουσι κατά το παρόν εις την Ανατολικήν Χέρσου Ελλάδα», Κεφ.Α παρ.Β.

⁹⁷Κεφ Α παρ.Δ.

⁹⁸ Νικόλαου Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.41.

Σε σχέση με τη κεντρική διοίκηση, τα τοπικά πολιτεύματα υπήρξαν δραστήρια στην ίδρυση δικαστηρίων. Συγκεκριμένα ιδρύονται από τη Πελοποννησιακή Γερουσία στη Τρίπολη, τέλος του 1822, εκτός από τον Άρειο Πάγο στην Αττική, τη Βοιωτία και την Εύβοια (α' εξάμηνο του 1822) και από τη Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος στο Μεσολόγγι (Φεβρουάριος 1822). Εφέσεις κατά των αποφάσεων αυτών δικάζονταν στην Ανατολική Χέρσο Ελλάδα από το Άρειο Πάγο που λειτουργούσε και ως ανέκκλητο δικαστήριο⁹⁹ και στη Δυτική από πενταμελείς επιτροπές που διορίζονταν από τους Γενικούς Αρμοστές.

Οι διατάξεις αυτές των τοπικών πολιτευμάτων, ιδιαίτερα της Νομικής Διάταξης, που προσπάθησε να επιβάλει το επίσημο βυζαντινό δίκαιο δεν εφαρμόστηκαν στη πράξη, διότι με εξαίρεση τη Σάμο, η δικαιοσύνη απονεμόταν όπως και στη τουρκοκρατία από τους προκρίτους που συγκέντρωναν όλες τις εξουσίες στα χέρια τους εφαρμόζοντας κατά κύριο λόγο το λαϊκό εθιμικό δίκαιο.

3.2 Οι ρυθμίσεις περί δικαιοσύνης της Α' Εθνικής Συνέλευσης

Το προσωρινό πολίτευμα της πρώτης Εθνικής Συνέλευσης στην Επίδαυρο θεσπίζοντας την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας από την εκτελεστική και βουλευτική, προβλέπει το διορισμό σε κάθε κοινότητα *Ειρηνοποιού κριτού*, την σύσταση *κριτηρίων* σε κάθε επαρχία που είναι αρμόδια για την εκδίκαση αστικών διαφορών καθώς και *Ανωτάτων Κριτηρίων* στις έδρες των κεντρικών διοικήσεων που θα αναφέρονται στο *Ανώτατο Κριτήριο* το οποίο θα εδρεύει, όπου και η γενική διοίκηση και θα επιλαμβάνεται τις πολιτικές και ποινικές υποθέσεις.

Με το νόμο 12 της 30^{ης} Απριλίου 1822 προβλέφθηκε η δικαστική αυτονομία της κάθε κοινότητας και η σύσταση τριμελούς *πρωτοβάθμιου δικαστηρίου* σε κάθε *αντεπαρχία*¹⁰⁰ για την εκδίκαση εμπορικών και πολιτικών διαφορών. Σε κάθε επαρχία εκτός των Ειρηνοποιών κριτών (Ειρηνοδικών) και του Πρωτόκλητου Δικαστηρίου σχεδιάζεται η σύσταση πενταμελούς *Δικαστηρίου των Εκκλητών* καθώς και ο διορισμός *Νοταρίων* (συμβολαιογράφων) στις κοινότητες που υπάγονται στο νοτάριο

⁹⁹ Βλ. Βισβίτζη Ι, *Πολιτική δικαιοσύνη κατά την ελληνική επανάσταση μέχρι του Καποδίστρια μετ' ανέκδοτων εγγράφων*, Αθήνα 1941, σελ.266-267.

¹⁰⁰ Με τον ίδιο νόμο προβλέφθηκε η σύσταση τριών βαθμών τοπικής αυτοδιοίκησης *κοινότητες*, *αντεπαρχίες* και *επαρχίες*.

της επαρχίας. Ο νόμος αυτός δεν ορίζει ανώτατο δικαστήριο και εκτός από τους ειρηνοδίκες, όλοι οι δικαστικοί λειτουργοί διορίζονται από τη διοίκηση.

Με το νόμο 13 της 2ας Μαΐου 1822 *περί θέσεως σε εφαρμογή του οργανισμού των Ελληνικών Δικαστηρίων* προσδιορίζονται οι αρμοδιότητες και η διαδικασία των δικαστηρίων. Με τις διατάξεις αυτές θεσπίζονται: η αρχή της έγγραφης προδικασίας, η αρχή της δημοσιότητας, οι τρεις βαθμοί δικαιοδοσίας και το αξίωμα του *άνευ επικουρίας δικάζεσθαι* (συγκεντρωτικό σύστημα).¹⁰¹ Ο οργανισμός δεν καθόρισε τα αποδεικτικά μέσα και τον τρόπο διεξαγωγής των αποδείξεων, ούτε θέσπισε διατάξεις που να ρυθμίζουν θέματα εκούσιας δικαιοδοσίας, συμβιβασμού, διαιτησίας, κατάργησης των δικών και εκτέλεσης. Όμως παρά τις ελλείψεις αυτές υπήρξαν και προοδευτικές διατάξεις, όπως τις αρμοδιότητες του *Ειρηνοποιού κριτή* που δικάζε ανεκκλήτα σαν επανορθωτικός δικαστής και δεν μπορούσε να επιβάλλει ποινή μεγαλύτερη των 3 μηνών και είχε ευχέρεια να μετατρέψει την σωματική ποινή σε χρηματική, ενώ ήδη με την συνταγματική διάταξη του προσωρινού πολιτεύματος είχαν καταργηθεί τα βασανιστήρια.¹⁰²

Σαν εφαρμοστέο δίκαιο εισάγονται αποκλειστικά οι νόμοι των *Βυζαντινών Αυτοκρατόρων*, καθώς και οι εκδιδόμενοι από τη διοίκηση νόμοι. Στις εμπορικές σχέσεις εισάγεται αποκλειστικά ο Γαλλικός Εμπορικός Κώδικας του 1807, καθώς και ο Γαλλικός στρατιωτικός κώδικας για τις στρατιωτικές υποθέσεις. Προβλέφθηκε επίσης συγκρότηση επιτροπής για τη σύνταξη αστικού, εμπορικού και ποινικού κώδικα.

Η δικαστική εξουσία που επαγγέλθηκε το προσωρινό πολίτευμα του 1822 δεν τηρήθηκε. Στη πράξη λόγω έλλειψης των προβλεπόμενων δικαστηρίων, αναγκάστηκε να αποστέλλει τις αγωγές και αναφορές των πολιτών στα Μινιστέρια (υπουργεία) του Δικαίου, που αναλόγως τη περίπτωση, όταν δεν εκδίκαζαν τα ίδια την υπόθεση, τη παρέπεμπαν σε δικαστικές επιτροπές, ή στους κατά τόπους έφορους και το Εκτελεστικό λειτουργούσε δίκην Ανωτάτου ακυρωτικού δικαστηρίου. Επίσης σοβαρή αντίδραση συνάντησε και ο διορισμός δικαστών που προέβλεπε ο οργανισμός, εν αντιθέσει με τα έως τότε ισχύοντα, όπου οι δικαστές προέρχονταν από τους ντόπιους, αφού πριν διοριστούν εκλέγονταν από αυτούς, κυρίως σε περιοχές της

¹⁰¹ Η γρήγορη και συγκεντρωμένη ανάπτυξη των ισχυρισμών των διαδίκων.

¹⁰² Βλ. Τούρτογλου Μενέλαου, *Το βυζαντινό δίκαιο και η επίδραση του στο ποινικό δίκαιο των μετεπαναστατικών χρόνων*. Επετηρίδα της Ιστορίας του δικαίου, Αθήνα, 1998, σελ. 11.

Δυτικής Χέρσου Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου, όπου η αντίδραση έλαβε επαναστατικά χαρακτηριστικά.¹⁰³ Στην αρνητική αυτή στάση του πληθυσμού συντέινε το γεγονός ότι στα συστηνόμενα δικαστήρια προβλέπονταν η εφαρμογή των *νόμων των αιμνήστων χριστιανών αυτοκρατόρων*¹⁰⁴ εν αντιθέσει με το εθιμικό, λαϊκό δίκαιο που εφαρμόζονταν μέχρι τότε στις περιοχές αυτές. Έτσι κατά την περίοδο αυτή αντί να επιτευχθεί ομοιόμορφη εφαρμογή της δικαιοσύνης, παρατηρήθηκε όξυνση της αντίθεσης επίσημου και εθιμικού δικαίου.¹⁰⁵

3.3 Οι ρυθμίσεις περί δικαιοσύνης της Β΄ Εθνικής Συνέλευσης

Η δεύτερη Εθνική Συνέλευση που συνήλθε στο Άστρος της Κυνουρίας διέγινωσε, πως με το πολυαρχικό σύστημα, που δομήθηκε με τις αποφάσεις της πρώτης Συνέλευσης, ήταν ανεφάρμοστος ο ενιαίος οργανισμός των Δικαστηρίων. Για αυτό καταργούνται οι τοπικές διοικήσεις με το από 30 Μαρτίου 1823 Ψήφισμα¹⁰⁶ και καταρτίζεται ενιαία Διοίκηση με δυο συλλογικά όργανα: Το Βουλευτικό και τη Γερουσία. Με τα ΜΒ΄ της 17^{ης} Απριλίου και Ν΄ της 18^{ης} Απριλίου 1823 ψηφίσματα, αποφασίζεται να αναθεωρηθεί ο νόμος 13 της 2ας Μαΐου 1822 περί του *Οργανισμού των Δικαστηρίων*.

Η δυαρχική αυτή διοίκηση που σχηματίστηκε δεν κατάφερε να λύσει το πρόβλημα της οργάνωσης ενιαίου συστήματος απονομής δικαιοσύνης που σε πολλές περιπτώσεις απονεμόταν αντισυνταγματικά. Οι αγωγές υποβάλλονταν στα διάφορα υπουργεία που τις παρέπεμπαν στις δικαστικές επιτροπές, ή τις εκδίκαζαν τα ίδια .

Ο νόμος της Επιδαύρου επανέλαβε τα οριζόμενα από το προσωρινό πολίτευμα σχετικά με το εφαρμοστέο δίκαιο όπου: *«κατά μεν τα εγκληματικά και Πολιτικά ισχύουσιν οι νόμοι των ημετέρων αιμνήστων χριστιανών αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως, το απάνθισμα των εγκληματικών της Β΄ εθνικής συνέλευσης των*

¹⁰³ Στη Σαντορίνη όταν επιχειρήθηκε η εγκατάσταση των δικαστικών αρχών, οι κάτοικοι απομάκρυναν τον Έπαρχο και τους διορισμένους δικαστές και εξέλεξαν έξι ντόπιους για διοικητές και κριτές του νησιού, Βλ.Ι.Βισβίτζη,, ό.π, σελ.57-60.

¹⁰⁴ Η διατύπωση αυτή προκάλεσε την αρνητική αντίδραση του Αδαμάντιου Κοραή, Βλ.Δημακοπούλου, ό.π σελ.39, όπως και η ονομασία διαφόρων κανονιστικών πράξεων ως θεσπίσματα, διότι θεωρούσε πως παρέπεμπε στο δεσποτισμό των «γραικορρωμαίων αυτοκρατόρων», βλ. Γ.Δημακόπουλου, *Ο Κώδιξ των Θεσπισμάτων της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα 1967,σελ.9.

¹⁰⁵ Η ελληνική διοίκηση απέβλεπε να αποφύγει τη πολυμορφία που συνεπαγόταν το εθιμικό δίκαιο και αντιστρατεύονταν την πολιτική ενότητα του έθνους, βλ.Ν.Παπαντωνίου, *Το ιδιωτικό δίκαιο των Ελλήνων κατά την Επανάσταση του 1821*, περιοδ.ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1976, τ.5.

¹⁰⁶ Οι αποφάσεις της εθνοσυνέλευσης κλήθηκαν ψηφίσματα σε ανάμνηση των αποφάσεων της εκκλησίας του Δήμου της αρχαίας Αθήνας .

*Ελλήνων και οι από την Διοίκησιν εκδιδόμενοι νόμοι ,κατά δε τα Εμπορικά ισχύει μόνος της Γαλλίας ο Εμπορικός Κώδικς».*¹⁰⁷ Στο Νόμο της Επιδαύρου προβλέφθηκε η ίδρυση εννεαμελούς Ανώτατου *Κριτηρίου* (Δικαστηρίου) για την ανέκκλητη σε δεύτερο βαθμό εκδίκαση πολιτικών και εγκληματικών υποθέσεων, η διάταξη όμως δεν εφαρμόστηκε και μοιραία περιήλθε στη διοίκηση η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης.

Πέρα από τα προβλήματα που δημιουργούσε η σύγκρουση βουλευτικού-εκτελεστικού, η αναθεώρηση του νόμου 12 της 30^{ης} Απριλίου 1822 από την Β' εθνική συνέλευση την 16^η Απριλίου 1823, με το οποίον καταργήθηκαν οι *αντεπαρχίες* και υποδιαιρέθηκαν οι επαρχίες σε *δημογεροντίες*, επέτειναν την κακή κατάσταση της απονομής δικαιοσύνης.

Μετά από σύσταση επιτροπής, η οποία: «*εμελέτησε εσκεμμένως του Νόμους των Αειμνήστων Αυτοκρατόρων Χριστιανών*»¹⁰⁸ και πολλές παλινωδίες, με το λγ' ψήφισμα (Νόμος 34 της 1^{ης} Ιουλίου 1824), η Β' Εθνική Συνέλευση επικυρώνει το *Απάνθισμα των Εγκληματικών* και θεσπίζεται ότι «*όσα των εγκλημάτων δεν εμπεριέχονται εις το παρόν απάνθισμα να κρίνονται κατά τα Βασιλικά*».¹⁰⁹ Το απάνθισμα ήταν ουσιαστικά ο πρώτος ποινικός νόμος¹¹⁰ του υπό σύσταση ελληνικού κράτους. Περιείχε 89 άρθρα χωρίς γενικό μέρος και παρέλειπε πολλά εγκλήματα.

Πάρα τις ελλείψεις του το *Απάνθισμα* ανταποκρίνεται στοιχειωδώς στις απαιτήσεις της εποχής του. Η αρχή της επιείκειας που προέβλεπε, θα συντελούσε στην άμβλυνση των παθών σε εκείνη την ταραχώδη περίοδο. Ορισμένες διατάξεις του αποσκοπούσαν στο να ρυθμίσουν καταστάσεις που είχαν διαμορφωθεί υπό την επίδραση του τουρκικού δικαίου.¹¹¹ Τα πρώτα του άρθρα ρυθμίζουν τα εγκλήματα εσχάτης προδοσίας και τα επόμενα, τα αδικήματα κατά των δικαιωμάτων των πολιτών.

¹⁰⁷ Παράγραφος η' Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδαύρου και παράγραφος π' του Νόμου της Επιδαύρου.

¹⁰⁸ Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Η δικαιοδοτική πολιτική κατά την Επανάσταση και τη Καποδιστριακή Περίοδο*, σελ.55.

¹⁰⁹ Βλ.Γ.Δημακόπουλου, *Κώδιξ των Νόμων του προσωρινού πολιτεύματος*, Αθήνα 1966, σελ.140.

¹¹⁰ Ορισμένες διατάξεις του Απανθίσματος ίσχυσαν μέχρι το 1834, με την εφαρμογή του Ποινικού νόμου του Μάουρερ. Βάσει του νόμου αυτού καταδικάστηκαν σε θάνατο ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Δημήτριος Πλαπούτας ως ένοχοι εσχάτης προδοσίας το 1834.

¹¹¹ Προέβλεπε π.χ ήπιες ποινές για τις σχέσεις εσωγαμικής παλλακείας, ή τη σύναψη δεύτερου γάμου που παλαιότερα δεν τιμωρούνταν, Βλ. Νικ.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.57.

Το *Απάνθισμα* αγνοεί ως ποινή τη *διαπόμπευση* που ήταν ευρέως διαδεδομένη κατά το Βυζάντιο, δεν αναγνωρίζει ποινή ισοβίου καθειρξέως και ανέχεται μόνο σε δυο περιπτώσεις¹¹² τα *δεσμά*.¹¹³ Η ποινή του θανάτου επιβάλλεται όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο και η φυλάκιση κλιμακώνεται από τρεις μέρες έως 19 χρόνια, ανάλογα με το αδίκημα και θεσπίζεται η χρηματική ποινή.

Σε εκτέλεση του Ν' ψηφίσματος της 18^{ης} Απριλίου 1823 συστήθηκε επιτροπή που επεξεργάστηκε την αναθεώρηση του νόμου 13 για τον «Οργανισμό των Ελληνικών Δικαστηρίων», ο οποίος ψηφίστηκε στις 21 Οκτωβρίου 1825. Με το νέο νομοθέτημα ορίζονταν η συγκρότηση τεσσάρων ειδών δικαστηρίων: των *Ειρηνοποιών Κριτών*, τα *Επαρχικά Δικαστήρια*, το των *Εκκλητών* και το *Ανώτατον Δικαστήριο*. Τα χρέη των Ειρηνοποιών κριτών ανατέθηκαν στου δημογέροντες που εκλέγονται από τους κατοίκους των κομοπόλεων και των χωριών. Τα Επαρχιακά Δικαστήρια ιδρύονται σε όλες τις επαρχίες και αποτελούνται από τρεις λαϊκούς κριτές που διορίζονται από τη διοίκηση, από κατάλογο εννέα υποψηφίων που εκλέγονται σε κάθε επαρχία. Τα *Εκκλητά* συγκροτούνται από πέντε λαϊκά μέλη που διορίζονται από τη διοίκηση και προβλέπεται η λειτουργία έξι τέτοιων δικαστηρίων.¹¹⁴ Το *Ανώτατο Δικαστήριο* συγκροτείται από εννέα λαϊκά μέλη που διορίζονται από τη Διοίκηση και εδρεύει στην έδρα της .

Στο νόμο περιλαμβάνονται διατάξεις που ορίζουν την καθ' ύλη και κατά τόπο αρμοδιότητα τους, την ενώπιον τους διαδικασία, τις εξαιρέσεις δικαστών, τα καθήκοντα των γραμματέων και εκτός από την προσφυγή σ' αυτά, αναγνωρίζεται ως εναλλακτικός τρόπος απονομής της δικαιοσύνης η *αιρετοκρισία* (δαιτησία), οι αποφάσεις της οποίας για να αποκτήσουν εκτελεστότητα έπρεπε να καταχωρούνται στα βιβλία του δικαστηρίου.

Την εξεταζόμενη περίοδο το δικαστικό αυτό σύστημα δεν μπόρεσε να λειτουργήσει γενικά και οι διαφορές εξετάζονταν, είτε με ετερόνομο τρόπο, με τη σύσταση δικαστικών επιτροπών που διορίζονταν από Βουλευτικό και Εκτελεστικό, είτε κατά τρόπο αυτόνομο από τους αιρετοκρίτες. Οι δικαστικές επιτροπές

¹¹² Αντίσταση και Απειθεία καθώς και εμπρησμός.

¹¹³ «Οι εις *Δεσμά* καταδικασμένοι δεσμεύονται τους δυο πόδας δια μακράς αλύσεως, προσαρτημένης έχουσης και σιδηράν σφαίρα και εργάζονται έργα βαρύτατα εντός του δεσμοτηρίου. Οι εις *δεσμά* δια βίου καταδικασμένοι ασχολούνται και εις τα δημόσια έργα» άρθρο 9 ποινικού νόμου Maurer, βλ. Ν. Ανδρουλάκη, *Ποινικόν Δίκαιον Γενικό Μέρος* Αθήνα 2006, τ.Β', σελ. 105.

¹¹⁴ Εκκλητά Δικαστήρια προβλέπονται σε Τρίπολη, Ναύπλιο, Αθήνα, Μεσολόγγι, Νάξο και Κρήτη.

αποτελούνταν από δυο, ή τρία πρόσωπα και αποφάσιζαν σε πρώτο βαθμό, ή και δεύτερο, όταν υποβάλλονταν σ' αυτές αποφάσεις που εκδόθηκαν από άλλη δικαστική επιτροπή, ή τα υπουργεία. Για τις αποφάσεις τους αποφάσιζε τελεσίδικα η Διοίκηση.

Αξίζει να τονιστεί ότι κατά την περίοδο¹¹⁵ αυτή γενικεύτηκε η εφαρμογή της Διαιτησίας ως μέσο επίλυσης των διαφορών, ιδιαίτερα με το από 23 Μαΐου 1825 θέσπισμα του Εκτελεστικού. Με αυτό απαγορεύεται η υποβολή αναφορών στα υπουργεία για την επίλυση των πολιτικών διαφορών. Με την παρατεινόμενη λοιπόν αδυναμία της διοίκησης να συστήσει δικαστήρια εν τοις πράγμασι και την απαγόρευση υποβολής αναφορών, στην ουσία αρνείται την απονομή δικαιοσύνης, αναβάλλοντας την εκδίκαση τους μέχρι την σύσταση τακτικών δικαστηρίων.

3.4 Οι ρυθμίσεις περί δικαιοσύνης της Γ' Εθνικής Συνέλευσης

Στη συγκληθείσα στις 6 Απριλίου 1826 Τρίτη Εθνική συνέλευση στην Επίδαυρο, συγκροτήθηκε νέο διοικητικό μόρφωμα, η *διοικητική επιτροπή* που περιβλήθηκε με δικτατορικές εξουσίες, λόγω της διαμορφωθείσας κατάστασης στο πεδίο των πολεμικών συγκρούσεων. Σ' αυτές περιλαμβάνονταν και η τήρηση της δημόσιας τάξεως που συνδέονταν με την απονομή της δικαιοσύνης. Η Διοικητική επιτροπή αντικατέστησε τις διοικητικές αρχές τις προηγούμενης διοίκησης, διατήρησε το πρώτο βαθμό της αυτοδιοίκησης και διόρισε σ' εκάστη επαρχία *έφορους*, όπου τους ανέθεσε μαζί με τις τοπικές αρχές και τις δικαστικές δικαιοδοσίες.

Ο δικαστικός οργανισμός εξ αιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων και της επέλασης του Ιμπραήμ ήταν ανεφάρμοστος και τα δικαστήρια ειδικά στην Στερεά Ελλάδα είχαν διαλυθεί. Η επίλυση των διαφορών εξακολουθούσε στις δικαστικές επιτροπές και μόνο στα νησιά συνέχιζε να εφαρμόζεται το δικαστικό σύστημα, που είχε εδραιωθεί από την τουρκοκρατία, από τα όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης που

¹¹⁵ Την εξεταζόμενη περίοδο με διάταγμα της 24 Σεπτεμβρίου 1825 συστήθηκε πενταμελής επιτροπή «τόπον επέχουσαν Θαλασσινού Κριτηρίου, δια να εξετάζει επ' ακριβείας τα ενταύθα, παρά του Στόλου διευθυνόμενα εμπορικά πλοία», βλ. Δ.Θέμελη-Κατηφόρη, *Το Θαλάσσιον Δικαστήριο*, Αθήνα 1973.

εφήρμοζαν κυρίως τα τοπικά έθιμα και οι αποφάσεις τους αναγνωρίζονταν από τη Διοικητική Επιτροπή, παρόλο που δεν συστήνονταν από αυτή.¹¹⁶

Στη Σύρο ιδιαίτερα, η οποία εξελίχθηκε κατά την επανάσταση σε σπουδαίο εμπορικό κέντρο, εκδηλώνεται η δικαστική αυτονομία των οικονομικών συσσωματώσεων (συντεχνίες ,ή συντροφίες) που είχαν διαμορφωθεί από την τουρκοκρατία, όπου χωρίς την έγκριση της διοίκησης, ιδρύεται από τους εμπόρους *προσωρινό Εμπορικό Δικαστήριο* που άρχισε να λειτουργεί προτού εγκριθεί η σύσταση του.¹¹⁷ Το *Εμποροδικείο* που ιδρύθηκε επισήμως στις 18 Μαρτίου 1826, αποτελείτο από 12 αρχικά και μετά 8 δικαστές, εκλεγόμενοι ανά τετράμηνο από τους εμπόρους. Τρεις κάθε μήνα συγκροτούσαν με συμμετοχή του Έπαρχου το Εμποροδικείο και ο πρόεδρος του διοριζόταν από τη διοίκηση. Το εμποροδικείο της Σύρου στάθηκε ο πρόδρομος της τάσης που επικρατούσε για ολοκληρωτική εισαγωγή της Γαλλικής νομοθεσίας που θα εκδηλωθεί λίγο καιρό αργότερα στο πολιτικό σύνταγμα της Τροιζήνας (Μάιος 1827). Δίκαζε, όχι μόνο με βάση το Γαλλικό εμπορικό κώδικα, αλλά και σύμφωνα με το Γαλλικό ουσιαστικό και δικονομικό αστικό δίκαιο.

Η Τρίτη Εθνοσυνέλευση μετά από παλινωδίες και καθυστερήσεις (υπό το πρίσμα της διαμάχης Πελοποννησίων και Στερεοελλαδιτών) συνήλθε από 11 Φεβρουαρίου μέχρι 5 Μαΐου 1827 και εξέδωσε 24 ψηφίσματα, με σπουδαιότερο το ΣΤ΄ ψήφισμα περί εκλογής του Ιωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδος και σύσταση αντικυβερνητικής επιτροπής και το ΙΕ΄ για την έκδοση πολιτικού συντάγματος. Με το ψήφισμα για την εκλογή του κυβερνήτη εγκαταλείπονταν το πολυαρχικό σύστημα διακυβέρνησης και επιλέγονταν η άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας σε μονομελές όργανο .

Η αντικυβερνητική επιτροπή¹¹⁸ που ορίστηκε με το ίδιο ψήφισμα προσπάθησε να αναπληρώσει το κενό που δημιούργησε η συνταγματική απαγόρευση των δικαστικών επιτροπών, δια της διοικητικής οδού, εκδικάζοντας, είτε η ίδια, είτε

¹¹⁶ Στα νησιά πάντως είχε συσταθεί η *Διευθυντική Επιτροπή του Αιγαίου Πελάγους* που τις υποβληθείσες σ' αυτή διαφορές προσπαθούσε να επιλύσει, είτε η ίδια δια της διοικητικής οδού, είτε παραπέμποντας τους διαδίκους σε δικαστικές επιτροπές, βλ. Ν. Πανταζόπουλου, ό.π σελ. 70.

¹¹⁷ Ανάλογα δείγματα αυτόνομης δικαστικής λειτουργίας των οικονομικών συσσωματώσεων ήταν η *Επιτροπή του Κριτηρίου των Αθηνών* και η *επιτροπή Ψαριανών* στην Αίγινα, βλ. Ν. Πανταζόπουλου, *Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1958, σελ. 18 επομ.

¹¹⁸ Η επιτροπή αποτελείτο από τους Γ. Μαυρομιχάλη, Ι. Μακρή-Μιλαίτη και Ιωαννούλη Νάκο.

παραπέμποντας τις υποθέσεις στους *προσωρινούς Διοικητές* που διόριζε η ίδια στις επαρχίες, ή τους *Αστυνόμους*.

Το πολιτικό σύνταγμα που ψηφίστηκε με το ΙΕ΄ ψήφισμα της 1^{ης} Μαΐου 1827 στο κεφάλαιο Γ΄ περί του δημοσίου δικαίου των Ελλήνων κατοχυρώνει τα ατομικά δικαιώματα των Ελλήνων, τα οποία είχαν αναγνωριστεί και από τα δυο προηγούμενα συντάγματα του 1822 και 1823, καθώς και από τη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος. Αναγνωρίζει το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας, καταργεί το θεσμό της δουλείας, απαγορεύει τα βασανιστήρια, θεσμοθετεί την ισότητα απέναντι στους νόμους, τα δικαιώματα στη ζωή, την τιμή και την ιδιοκτησία, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, η ελευθερία σκέψης, γνώμη και τύπου.

Αναγνωρίζεται έτι περαιτέρω η ανεξιθρησκεία, το δικαίωμα προσφυγής στο φυσικό δικαστή και θεσπίζεται για πρώτη φορά ο θεσμός της απονομής *χάριτος* που για λόγους φιλανθρωπίας έχει προνόμιο να απονέμει ο Κυβερνήτης.¹¹⁹

Το άρθρο 24 ορίζει ότι ο κλήρος δεν εμπλέκεται πλέον σε κανένα δημόσιο λειτούργημα και με το άρθρο 99 εγκαταλείπεται η εξ ολοκλήρου εξάρτηση της νομοθετικής πολιτικής από το επίσημο βυζαντινό δίκαιο και ανατίθεται στη Βουλή να μεριμνήσει για την σύνταξη Πολιτικού, Εγκληματικού και Στρατιωτικού κώδικα κατά τις επιταγές της Γαλλικής νομοθεσίας. Τέλος με το άρθρο 142 ορίζεται ότι μέχρι της σύνταξης των κωδίκων, θα εφαρμοζόταν προσωρινά το δίκαιο που προέβλεπαν τα προηγούμενα συντάγματα, ήτοι: *«οι βυζαντινοί νόμοι ,το απάνθισμα των εγκληματικών της Β΄ Εθνικής Συνέλευσης και οι παρά της Ελληνικής Πολιτείας δημοσιευμένοι νόμοι»*. Παράλληλα με το άρθρο 139 συγχωρείται συγκεκριμένα η εφαρμογή του εθιμικού δικαίου από τις *αιρετοκρισίες*.

Το σύνταγμα του 1827 που αποτέλεσε σημάδι της συνειδησιακής αυτογνωσίας των Ελλήνων και δημιουργήθηκε μέσα από την αντιδικία των αντιμαχόμενων τάσεων των προηγούμενων Εθνικών συνελεύσεων, ήταν συγκριτικά πολύ καλύτερο απ΄ όσα προηγουμένως είχαν ψηφιστεί, πλην όμως και στο τομέα της δικαιοσύνης που εξετάζουμε δια της παρούσας εργασίας, αποδείχθηκε εξ ίσου ανεφάρμοστο. Η ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας που αποτελεί απαραίτητη

¹¹⁹ Βλ. Μεν. Τούτρογλου, *Η απονομή χάριτος κατά το Βυζάντιο, την Τουρκοκρατία και τα Μετεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα 1973-1974.

προϋπόθεση κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών, προϋπόθετε την ύπαρξη δικαστηρίων, τα οποία όμως δεν συστάθηκαν, ή όσα συστάθηκαν, δεν λειτουργούσαν κανονικά.

Η Τρίτη Εθνική Συνέλευση διαπιστώνοντας ότι το *Απάνθισμα των Εγκληματικών* δεν ήταν δυνατόν να ισχύσει, διότι δεν ήταν δυνατή η εφαρμογή του *Οργανισμού των Δικαστηρίων*, αποφάσισε με το ΙΕ΄ ψήφισμα της 16^{ης} Απριλίου 1826 τη σύσταση ενός *Κεντρικού Εγκληματικού Δικαστηρίου*. Το ποινικό αυτό δικαστήριο θα αποτελούνταν από πέντε μέλη που θα εκλέγονταν από το άλλο διοικητικό όργανο που προβλέφθηκε εκείνη τη περίοδο, την *Επιτροπή της Συνελεύσεως* και θα είχε έδρα, όπου και η διοικητική επιτροπή. Θα δικάζε ανέκκλητα όλα τα εγκλήματα κατά το *απάνθισμα των εγκληματικών* και κατά τους *βυζαντινούς νόμους*. Το Εγκληματικό Δικαστήριο λειτούργησε στο Ναύπλιο για ελάχιστο χρονικό διάστημα¹²⁰ και ασχολήθηκε επίσης με την επίλυση «ιδιωτικών διαφορών».

Σχετικά με την οργάνωση των δικαστηρίων το πολιτικό σύνταγμα του 1827 δεν απομακρύνεται από την γραμμή των προηγούμενων συνελεύσεων. Με το άρθρο 136 προγραμματίζεται η σύσταση τριών ειδών δικαστηρίων (Ειρηνοδικών, Επαρχιακών και των Ανέκκλητων), καθώς και ενός *Ανωτάτου, ή Ακυρωτικού Δικαστηρίου* που θα ιδρυόταν στην καρέδρα της κυβέρνησης. Με το άρθρο 137 προβλέπεται η εισαγωγή του θεσμού των *ορκωτών δικαστών*. Τα παραπάνω δικαστήρια ορίζεται με το άρθρο 136 ότι θα συσταθούν σύμφωνα με τον νόμο 13 *περί οργανισμού των Ελληνικών Δικαστηρίων*, ο οποίος θα τεθεί υπό επεξεργασία από ειδική επιτροπή και θα εγκριθεί από τη βουλή. Απαγορεύονται όπως προερρήθη, με το άρθρο 138 οι δικαστικές επιτροπές και αναγνωρίζεται με το άρθρο 139 το δικαίωμα της διαιτησίας, επιτρέποντας και την άσκηση εφέσεων στις σχετικές διαιτητικές αποφάσεις και με αυτόματη επίλυση της διαφοράς από την κυβέρνηση, σε περίπτωση δυστροπίας ενός εκ των διαδίκων, στη σύνταξη του συνυποσχετικού επίλυσης της διαφοράς.¹²¹ Η μορφή αυτή της διαιτησίας αποτελούσε πρακτικά μια συγκεκριμένη εφαρμογή του θεσμού των δικαστικών επιτροπών και με την παρέμβαση στο διορισμό των αιρετοκριτών, των υπουργείων δικαίου και παιδείας διαμορφώθηκε ο ιδιόρρυθμος θεσμός της δημόσιας διαιτησίας .

¹²⁰Καταργήθηκε με το ΙΖ΄ψήφισμα της 1^{ης} Μαΐου 1827 ,διότι είχε προκαλέσει τις διαμαρτυρίες ορισμένων πολιτών ότι αδικούνταν.

¹²¹ Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ. 78

Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Καποδιστριακή Περίοδος

4.1 Νομοθετικές πρωτοβουλίες πρώτης περιόδου

Παραδίδοντας στο Ιωάννη Καποδίστρια την εξουσία με την αριθ.966 της 12^{ης} Ιανουαρίου Διακήρυξη, η *Αντικυβερνητική Επιτροπή*, περάτωσε το έργο της. Ο Κυβερνήτης κρίνοντας ότι το πολιτικό σύνταγμα του 1827 δεν μπορούσε να εφαρμοστεί ολοκληρωτικά, πρότεινε στη Βουλή, την σύσταση προσωρινής κυβερνήσεως, μέχρι να συγκροτηθεί η Δ' Εθνική Συνέλευση που προβλέπετο για τον Απρίλιο 1828. Η Βουλή συμφώνησε και επικαλούμενη το *δημόσιο συμφέρον*, σύστησε με το ΝΗ' ψήφισμα της 18^{ης} Ιανουαρίου 1828 το *Πανελλήνιο*, ένα συλλογικό συμβουλευτικό σώμα.

Ο Καποδίστριας στις πρώτες του ενέργειες, ζήτησε από τους *Γραμματείς της Επικρατείας* που είχαν διοριστεί από την Αντικυβερνητική Επιτροπή να του υποβάλλουν τις αναφορές τους για τους τομείς ευθύνης τους. Στις 14 Ιανουαρίου ο Γραμματέας επί της Δικαιοσύνης¹²² υποβάλλει τη έκθεση του. Σ' αυτή αναφέρει πως αναγκαζόταν συχνά να υπερβαίνει τα συνταγματικά όρια για να υπερασπίζει το δίκαιο. Διαβλέποντας τα προβλήματα που είχαν προκύψει ο κυβερνήτης, ανέλαβε σχετικές πρωτοβουλίες.

Με το ψήφισμα ΛΘ' της 29^{ης} Μαρτίου 1828 συγκροτείται τριμελής νομοπαρασκευαστική επιτροπή από τους: Ιωάννη Γεννατά, Χριστόδουλο Κλονάρη και Γρηγόριο Σούτσο. Ο Γεννατάς υποστήριζε τον εκσυγχρονισμό του δικαίου και τον εμπλουτισμό του με τις νομοθεσίες των πολιτισμένων ευρωπαϊκών κρατών, ενώ ο Κλονάρης πρέσβευε, γνωρίζοντας καλύτερα την ελληνική πραγματικότητα, την ανάγκη αναγνώρισης της νομικής κατάστασης που επικρατούσε στη πράξη. Ο Σούτσος συντάχθηκε με την άποψη του Κλονάρη και αργότερα και ο Κυβερνήτης που έβλεπε ότι τα σχέδια που πρότεινε ο νομομαθής και Ιταλοτραφής Γεννατάς, ενώ ήταν θεωρητικώς άρτια, ήταν ακατάλληλα για τη χώρα.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η επιτροπή ακολουθώντας το σχέδιο Κλονάρη, αποφάσισε να συγκεραστούν οι δυο κύριες πηγές εφαρμογής δικαίου στην Ελλάδα, ήτοι το επίσημο Βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο και λαϊκό εθιμικό και να γίνεται προσφυγή

---

¹²²Πρόκειται για τον γραμματέα παιδείας και δικαιοσύνης Μιχαήλ Σούτσο.

σε άλλες πηγές, όπως ο Γαλλικός εμπορικός κώδικας για το ιδιωτικό και η γενική ρήτρα της *επιείκειας* για το ποινικό δίκαιο.

Η νομοθετική αυτή πολιτική εκφράστηκε στο ΙΘ΄ ψήφισμα της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1828 *Περί Διοργανισμού των Δικαστηρίων*.¹²³ Με το άρθρο 38 του ΙΘ΄ ψηφίσματος η ισχύς του επίσημου δικαίου, *οι νόμοι των αυτοκρατόρων*, περιορίζεται μόνο στους πολιτικούς νόμους και ορίζεται η *Εξάβιβλος του Αρμενόπουλου* ως πηγή εφαρμογής του. Στο ίδιο άρθρο θεσπίζεται πως στα εμπορικά θα εφαρμόζεται ο Γαλλικός εμπορικός κώδικας. Το λαϊκό εθιμικό δίκαιο αναγνωρίζεται και αυτό με το άρθρο 3 του άνω ψηφίσματος που επιτρέπει την εξώδικη εκδίκαση των πολιτικών και εμπορικών διαφορών από αιρετούς κριτές, δηλαδή από διαιτητές που δικάζαν κατά το εθιμικό δίκαιο.

Για πρώτη φορά λοιπόν το νομοθετικό πρόβλημα της χώρας αντιμετωπίζεται ορθά με την συγκεκριμένη, έστω αναγνώριση της ισοτιμίας του εθίμου με το νόμο.¹²⁴ Κύριος όμως σκοπός του ΙΘ΄ ψηφίσματος σύμφωνα με το νόμο 13 του 1825, ήταν η οργάνωση των δικαστηρίων, που μέχρι τότε δεν κατορθώθηκε.

Σύμφωνα με το άρθρο 1, η διαχείριση της πολιτικής, εμπορικής, διορθωτικής και εγκληματικής δικαιοσύνης ανατίθεται στα τακτικά δικαστήρια. Προβλέπεται η συγκρότηση ειρηνοδικείων κατά χωριό (άρθρα 4-10), πρωτοκλήτων δικαστηρίων κατά «*τμήματα*»¹²⁵ (άρθρα 11-18), ενός Εμποροδικείου στη Σύρο που αποτελείται από ένα πρόεδρο διοριζόμενο από την Κυβέρνηση, τέσσερις συνδικαστές εκλεγόμενους από τους κατά τόπο εμπόρους και ένα γραμματέα, διοριζόμενο από το δικαστήριο (άρθρα 19-26). Προβλέπεται επίσης η συγκρότηση ενός, ή περισσοτέρων «*Ανεκκλήτων Κριτηρίων*» (Εφετείων) που θα αποτελούνταν από εννέα δικαστές, ένα δημόσιο κατήγορο (Εισαγγελέα) και ένα Γραμματέα, διοριζόμενους όλους από την κυβέρνηση και από τρεις δημογέροντες ως πάρεδρους (άρθρ 27-32).

Με το ψήφισμα ΙΘ΄ εισάγεται η διάκριση της ποινικής δικαιοσύνης σε διορθωτική και εγκληματική (άρθρα 32-37).¹²⁶ Η ποινική δικαιοσύνη ασκείται σε δυο

¹²³ Γ. Δημόπουλου, *Ο Κώδιξ των Ψηφισμάτων της Ελληνικής Πολιτείας* Αθήνα 1972 σελ. 133-137.

¹²⁴ Την σημαντική αυτή πραγματιστική στροφή θα ακολουθήσει μετά, το διάταγμα *Περί Πολιτικού Νόμου* της 23^{ης} Φεβρουαρίου 1835 που ίσχυσε στη χώρα μέχρι την εισαγωγή του αστικού κώδικα το 1946.

¹²⁵ Διοικητικές περιφέρειες αποτελούμενες από επαρχίες.

¹²⁶ Αντίθετα από το Γαλλικό ποινικό κώδικα του 1810 που δέχεται τριμερή διάκριση των εγκλημάτων σε πταίσματα, πλημμελήματα και κακουργήματα, βλ. Ν. Πανταζόπουλου, *ό.π.*, σελ. 82.

βαθμούς από τον Ειρηνοδίκη και το πρωτόκλητο δικαστήριο ,ανάλογα με τις περιπτώσεις που προβλέπονται στα σχετικά άρθρα. Στο άρθρο 38 του ψηφίσματος θεσπίζεται ότι μέχρι της συντάξεως του ποινικού κώδικα, τα δικαστήρια θα δικάζουν σύμφωνα με το *Απάνθισμα των Εγκληματικών* και με την αρχή της επιείκειας. Και στη περίπτωση αυτή παρατηρούμε ότι περιορίζεται προς όφελος του εθμικού δικαίου, η έκταση εφαρμογής του βυζαντινού ποινικού δικαίου.

Σύμφωνα με το ΙΕ΄ ψήφισμα της 16^{ης} Απριλίου 1826, τα κενά του *Απανθίσματος* θα συμπληρώνονταν από τους βυζαντινούς νόμους που περιέχονται στο έκτο βιβλίο της *Εξάβιβλου*. Τα κενά αυτά θα καλύπτονταν από την *επιείκεια*, δηλαδή από την γενική ρήτρα που διάνθιζε το *Απάνθισμα των Εγκληματικών*.

Με το Λ΄ ψήφισμα της 6^{ης} Μαΐου 1829 εκδίδεται η *Εγκληματική Διαδικασία* (ποινική δικονομία) που αποτελείται από 160 άρθρα. Με το νομοθέτημα αυτό επιχειρείται βαθιά τομή στο κλάδο του ποινικού δικαίου, διότι για πρώτη φορά το νέο Ελληνικό Κράτος εκδηλώνει σαφώς την πρόθεση του να αναλάβει την άσκηση της ποινικής δικαιοσύνης, αφαιρώντας από μεμονωμένα πρόσωπα ,ή ομάδες το δικαίωμα να αποφασίζουν πάνω στα σχετικά θέματα. Η νομοθετική πολιτική κατά την Καποδιστριακή περίοδο αποσκοπούσε στην υπαγωγή των ποινικών διαφορών και ιδιαίτερα των ανθρωποκτονιών,¹²⁷ στην δικαιοδοσία των τακτικών δικαστηρίων. Η πρόθεση αυτή εκδηλώνεται αρχικά στο ΙΘ΄ ψήφισμα. Αντίθετα η Εγκληματική Διαδικασία χτυπά το κακό στη ρίζα του. Θεσπίζει δηλαδή (άρθρα 1-4), ότι στα εγκλήματα είναι διπλή η αγωγή, δημόσια και ιδιωτική. Αυτό σημαίνει πως τα άτομα δεν μπορούν να υποκαταστήσουν το κράτος στο προσδιορισμό των εγκλημάτων και την επιβολή κυρώσεων, αλλά θα πρέπει να περιοριστούν μόνο στην αποκατάσταση της ζημιάς και να υποταχθούν στους ετερόνομους κανόνες που το κράτος επιβάλλει, αφού η αίτηση της πολιτικής αγωγής δεν παύει, ούτε παραγράφει τη δημόσια αγωγή. Και οι δυο αγωγές δημόσια και ιδιωτική παραγράφονται μετά από πέντε χρόνια. Τα πταίσματα παραγράφονται μετά από δυο χρόνια. Αν ο δράστης καταδικαστεί ερήμην, οι εγκληματικές ποινές παραγράφονται μετά 15 έτη από την έκδοση της απόφασης. Με τα άρθρα 5-7 θεσπίζεται υποχρέωση των κρατικών οργάνων, καθώς και κάθε αυτόπτη μάρτυρα κάθε εγκλήματος που διαπράττεται, να ενημερώσει τον κατά τόπο

¹²⁷ Οι ανθρωποκτονίες και οι ανακύντες από αυτές διαφορές κατά το βυζαντινό ποινικό δίκαιο ήταν υπόθεση των συγγενών του θύματος, οι οποίοι είχαν δικαίωμα να ασκήσουν την ποινική αγωγή ,ή να συμβιβαστούν με τον φονέα ύστερα από καταβολή αποζημίωσης.

αρμόδιο *Αστυνόμο*, ο οποίος αφού εξακριβώσει το βάσιμο της καταγγελίας, ασκεί τη δημόσια αγωγή.¹²⁸ Τα άρθρα 8-30 ρυθμίζουν την διαδικασία των πταισμάτων από τον Ειρηνοδίκη και των εφέσεων κατά των αποφάσεων του. Με τα άρθρα 31-49 θεσπίζεται πως τα πρωτόκλητα δικαστήρια έχουν γενική δικαιοδοσία και δικάζουν *εκκλητώσ* όλα τα εγκλήματα, καθορίζεται ο τρόπος της έγγραφης μήνυσης (32-33), προβλέπεται ο διορισμός ενός συνδικαστή ως ανακριτή και τα καθήκοντα του, προσδιορίζεται ο έγγραφος τύπος του εντάλματος και εισάγεται ο θεσμός του πραγματογνώμονα (άρθρα 35-49). Η άσκηση βίας σωματικής, ή ψυχολογικής, τα απατηλά και παραπειστικά ερωτήματα απαγορεύονται, τόσο κατά την ανάκριση του εγκαλουμένου, όσο και κατά τις καταθέσεις των μαρτύρων. Ο ανακριτής ασκώντας χρέη εισαγγελέα εισηγείται στο δικαστήριο τη παραπομπή, ή την απαλλαγή του κατηγορουμένου.

Τα επόμενα άρθρα προνοούν για τον τρόπο και το χρόνο δημοσίευσης της απόφασης και προβλέπεται η επιβολή κυρώσεων στα όργανα του δικαστηρίου σε περίπτωση κωλυσιεργίας στην έκδοση της. Οι αποφάσεις των πρωτόκλητων δικαστηρίων υποβάλλονται στο *Ανέκκλητο Κριτήριο* (άρθρα 108-116). Η προθεσμία είναι πέντε ημέρες μετά την έκδοση της απόφασης για τον καταδικασθέντα και για τον ενάγοντα, αλλά μόνο για το θέμα της αποζημιώσεως, τρεις μέρες για τον ανακριτή του Πρωτοκλήτου και 20 μέρες για τον Δημόσιο Κατήγορο του Ανέκκλητου Κριτηρίου. Ένα μεγάλο τμήμα της εγκληματικής διαδικασίας καθορίζει τις ενέργειες σε περίπτωση φυγοδικίας.

Η *Εγκληματική Διαδικασία* ήταν ένα νομοθέτημα προοδευτικό που σκόπευε στην ενιαία αντιμετώπιση των πταισμάτων και των αδικημάτων σε όλη την επικράτεια, στον προσδιορισμό της διαδικασίας που ακολουθούσαν τα δικαστήρια και στον περιορισμό της αυθαιρεσίας στο τομέα του ποινικού δικαίου.¹²⁹

Σε εκτέλεση των άρθρων 11 και 27 του ΙΘ΄ ψηφίσματος εκδίδονται και τα αριθ.9469/18-2-1829 και 10152/16-3-1829 Διατάγματα. Με το πρώτο ιδρύονται 13 πρωτόκλητα δικαστήρια στα παρακάτω *τιμήματα* (περιφέρειες): Αργολίδα, Αχαΐα, Ήλιδα, Μεσσηνία, Κάτω Μεσσηνία, Λακωνία, Αρκαδία, Βορείων Σποράδων, Ανατολικών Σποράδων, Δυτικών Σποράδων, Βορείων Κυκλάδων, Κεντρικών

¹²⁸ Ουσιαστικά πρόκειται για αυτεπάγγελτη δίωξη.

¹²⁹ Κατά τον Maurer η εγκληματική διαδικασία, έργο του Χριστόδουλου Κλονάρη συντάχθηκε στο πνεύμα της Γαλλικής νομοθεσίας, Βλ. G.L.Maurer, *Ο Ελληνικός Λαός*, Αθήνα 1976, σελ.448.

Κυκλάδων και Νοτίων Κυκλάδων (άρθρα 1-3). Με το άρθρο 2 ιδρύεται και το πρώτο Ανέκκλητο Δικαστήριο (Εφετείο). Με το αριθ. 10151 διάταγμα διορίζονται δικαστές και γραμματείς στα πρωτόκλητα δικαστήρια των τμημάτων Βορείων, Κεντρικών και Νοτίων Σποράδων, Αργολίδας, Αρκαδίας και Άνω Μεσσηνίας. Στην συνέχεια με το διάταγμα 10152 διορίζονται στο Ανέκκλητο Δικαστήριο, ως πρόεδρος ο Πανούτσος Νοταράς, αντιπρόεδρος ο Ιάκωβος Ρίζος, Δημόσιος κατήγορος ο Χριστόδουλος Κλονάρης και γραμματέας ο Γεώργιος Ράλλης. Το *Ανέκκλητο Δικαστήριο* λειτούργησε στις 27 Νοεμβρίου 1829 με έδρα το Άργος.¹³⁰

Με το ψήφισμα 54 της 20^{ης} Ιανουαρίου 1830 αναδιοργανώνεται ο οργανισμός του Εμποροδικείου της Σύρου και προβλέπεται η μετατροπή των πρωτοδικείων σε εμποροδικεία, όπου υποβάλλονται εμπορικές διαφορές προς επίλυση.

Στο τέλος του 1830 είχε ολοκληρωθεί η πρώτη προσπάθεια, μετά την επανάσταση, για την αποτελεσματική σύσταση πρωτοκλήτων δικαστηρίων σε όλη τη χώρα. Το κυριότερο μειονέκτημα του ψηφίσματος περί *Διοργανισμού των Δικαστηρίων*, ήταν η έλλειψη δικονομικών διατάξεων και ρύθμιση ζητημάτων, σχετικά με την κατά τόπο και καθ' ύλη αρμοδιότητα των δικαστηρίων.¹³¹ Το κενό αυτό συμπληρώθηκε με το ψήφισμα 9470 της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1829, με το οποίο εισάγονταν σαν συμπλήρωμα του ΙΘ' ψηφίσματος, ο νόμος 13 της 21^{ης} Οκτωβρίου 1825. Εκδόθηκαν επίσης για τον σκοπό αυτό και άλλα ψηφίσματα σχετικά με τον όρκο των δικαστών και τους μισθούς τους.

Ενώ οι αγωγές για πειρατείες και άλλες θαλάσσιες καταχρήσεις υπάγονταν στην δικαιοδοσία των τακτικών δικαστηρίων, οι υποθέσεις που ανάγονταν στις λείες, υπάγονταν στην ειδική δωσιδικία (αρμοδιότητα) του *Θαλασσίου Δικαστηρίου* που συστήνεται με το ΚΣ' ψηφισμα της 10^{ης} Απριλίου 1829, το οποίο αποτελείται από οκτώ άρθρα. Το Δικαστήριο αυτό σχηματίζεται από τρία μέλη του *Πανελληνίου* εκλεγόμενα από τη κυβέρνηση. Οι αποφάσεις εκτελούνται αμέσως χωρίς να

¹³⁰ Δ. Σερεμέτη, *Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια Α' περίοδος 1828-1829*, Θεσσαλονίκη 1959 σελ. 168.

¹³¹ Δεν καθορίστηκε λ.χ. η αρμοδιότητα εκδίκασης διοικητικών διαφορών, αφού το άρθρο 25 του οργανισμού εξαίρεσε την εκδίκαση από τα πρωτόκλητα δικαστήρια των «αγωγών του αμφισβητούμενου διοικητικού», παρόλο που ο Ιωάννης Γεννατάς είχε εισηγηθεί συγκρότηση διοικητικής δικαιοσύνης, βλ. Χ. Κωνσταντινόπουλου, *Οι Διοικητικές διαφορές κατά την περίοδο 1821-1832 και τα πρώτα βήματα της διοικητικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988, σελ. 96.

χρειάζεται επικύρωση της κυβέρνησης και υποβάλλονται σε Ανώτατο Συμβούλιο αποτελούμενο από τέσσερα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου.

4.2 Η Δ΄ Εθνική Συνέλευση

Η τέταρτη Εθνική συνέλευση συνήλθε στο Άργος στις 11 Ιουνίου 1829 και με το Β΄ Ψήφισμα της 22ας Ιουλίου 1829 αντικατέστησε το *Πανελλήνιο* με τη *Γερουσία*. Με το ψήφισμα αυτό θεσπίστηκε ότι: «*η Δικαστική τάξις θέλει διατηρείσθαι προσωρινώς κατά το ενεστώς σύστημα προστιθεμένων των τροπολογιών τας οποίας η πείρα ήθελεν υπαγορεύσει. Θέλει δε φροντίσει η κυβέρνησις εν δέοντι, ώστε οι δικασταί να μένωσιν αμετακίνητοι εφ'όρου ζωής και να οργανωθεί η Δικαστική δημόσιος Υπηρεσία*». ¹³²Θεσπίστηκε επίσης ότι η αναθεώρηση των συνταγμάτων και η σύνταξη σχεδίου θεμελιώδους νόμου και κωδίκων θα γινόταν με συνεννόηση κυβέρνησης–γερουσίας και θα συμμορφωνόταν με τις παραδεδεγμένες αρχές των Εθνικών Συνελεύσεων Επιδαύρου, Άστρους και Τροιζήνας.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες αρχίζει η δεύτερη Καποδιστριακή περίοδος που διακρίνεται από την πρώτη για τον φιλελεύθερο τρόπο άσκησης της νομοθετικής εξουσίας.

Με το Διάταγμα 64 της 4^{ης} Φεβρουαρίου 1830 που υπογράφει ως Υπουργός Δικαιοσύνης ο Ιωάννης Γεννατάς, γίνεται μετά το ΙΘ΄ ψήφισμα του 1828, το επόμενο βήμα για την προσπάθεια σύνταξης του πολιτικού κώδικα. Γίνεται διάκριση μεταξύ της Εξαβίβλου, η οποία στην προκαποδιστριακή περίοδο ταυτιζόταν θεληματικά με το επίσημο βυζαντινό δίκαιο και των πηγών του. Καθορίζεται για αυτό πως πρέπει να γίνει εκλογή των πολιτικών νόμων, δηλαδή του Λαϊκού δικαίου κατά τρόπο ώστε να είναι δυνατή η συμπαραβολή, δηλαδή συσχέτιση και εναρμονισμός των δυο ισότιμων πηγών, προκειμένου να γίνουν οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις. Το ψήφισμα 152 της 15^{ης} Αυγούστου 1830 *Περί Διοργανισμού των Δικαστηρίων*, ορίζει πως στο ιδιωτικό δίκαιο εξακολουθεί να ισχύει η *πρόχειρος εξαβίβλος* του Αρμενόπουλου, προσθέτοντας ως πηγή του ποινικού δικαίου, εκτός του *Απανθίσματος* και της επιείκειας, τον ορθό λόγο και τους λοιπούς ποινικούς νόμους του κράτους.

¹³²Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ 88.

Αφορμή συχνών διενέξεων ήταν η αδυναμία καταβολής δανείων που είχαν συνομολογηθεί κατά την διάρκεια της επανάστασης. Για να ρυθμιστεί η απόδοση των χρηματικών χρεών, εκδίδεται το ΛΓ΄ ψήφισμα της 18^{ης} Μαΐου 1829 που αποτελείται από έξι άρθρα. Με το άρθρο 1 θεσπίζεται ότι οι αγωγές για την πληρωμή κοινοτικών, ή ατομικών χρεών κρίνονται από τα τακτικά δικαστήρια, ο τρόπος όμως της εκτέλεσης των δικαστικών αυτών αποφάσεων σύμφωνα με το άρθρο 2, θα καθορίζεται από *δικαστήρια επιείκειας*.¹³³ Κατά το άρθρο 6 τα δικαστήρια επιείκειας κανονίζουν οριστικά και ανέκκλητα τον τρόπο εκτέλεσεως των αποφάσεων, σύμφωνα με γενικούς κανόνες που καθορίζονται σε ιδιαίτερη για το θέμα αυτό διάταξη. Η Διάταξη αυτή είναι το 12575/18-5-1829 ψήφισμα. Στο άρθρο 1 τονίζεται πως τα δικαστήρια επιείκειας είναι αιρετά και σκοπός τους είναι να κανονίζουν οριστικά τον τρόπο εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων, οι οποίες αναγνωρίζουν ατομικά δάνεια. Στα επόμενα 2-7 άρθρα καθορίζονται οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες θα καταβληθούν τα εξακριβωμένα, με δικαστική απόφαση, χρέη που προέρχονται από δάνεια συνομολογημένα μέχρι το τέλος του 1827. Προβλέπεται δηλαδή η παραχώρηση προθεσμιών που κυμαίνεται από 3 μήνες έως 10 χρόνια. Ρυθμίζεται ακόμη η τμηματική καταβολή του χρέους. Παρά την έκδοση των ψηφισμάτων αυτών η έκρυθμη κατάσταση εξακολούθησε.

Με το ΙΒ΄ ψήφισμα της Δ΄ Εθνικής Συνέλευσης της 2ας Αυγούστου 1829 εγκαινιάζεται η επέμβαση της κυβέρνησης στη συγκρότηση και λειτουργία των διαιτητικών δικαστηρίων και η αρχή της επιείκειας επεκτείνεται σε διαφορές που προκλήθηκαν από πράξεις πταίσματος, ή εγκλήματος¹³⁴ και συνέβησαν από τις 23 Φεβρουαρίου 1821 μέχρι τον Ιανουάριο του 1828, ήτοι και στο ποινικό τομέα. Το ψήφισμα αυτό που σκοπός του είναι ουσιαστικά ο περιορισμός της αυτοδικίας στη Μάνη¹³⁵ είναι ένα από τα σπουδαιότερα της Εθνικής συνέλευσης του Άργους. Το ψήφισμα περιέχει 7 άρθρα. Με αυτά θεσπίζεται πως όλες οι διαφορές μεταξύ Ελλήνων που προέρχονται από πράξεις, που έχουν χαρακτήρα πταίσματος, ή εγκλήματος και συνέβησαν από το Φεβρουάριο του 1821 μέχρι τον Ιανουάριο 1827, θα δικάζονται ανέκκλητα από τριμελή κριτήρια. Καθένας από τους αντιδίκους θα

¹³³ Τα δικαστήρια επιείκειας έχουν όλα τα χαρακτηριστικά των διαιτητικών δικαστηρίων, βλ. Νικ. Πανταζόπουλου, ό.π., σελ. 91.

¹³⁴ Νοούνται τα σημερινά πλημμελήματα.

¹³⁵ Η αυτοδικία στη Μάνη ευνοείτο και από το ιδιαίτερο νομικό καθεστώς που υπήρχε κατά τη τουρκοκρατία και το επικρατούν εκεί έθος και εκτός από τις ανθρωποκτονίες αποτελούσε και μέσο επίλυσης πολιτικών διαφορών.

διορίζει ένα αιρετό κριτή που σε περίπτωση άρνησης του, θα διορίζεται απευθείας από τη κυβέρνηση, η οποία επίσης θα ορίζει επιδιαιτητή.

Επειδή τα νομοθετικά μέτρα δεν φέρνουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, η κυβέρνηση εκδίδει πέντε εγκυκλίους για να καταστεί δυνατή η εφαρμογή των άνω ψηφισμάτων.

Αξιολογώντας τα νομοθετήματα αυτά παρατηρούμε πως ενώ αρχικά η κυβέρνηση υιοθέτησε τον αυτόνομο τρόπο επίλυσης των διαφορών που βασιζόταν στη διαιτησία και την επιείκεια, στη συνέχεια όταν διαπίστωσε πως η ρύθμιση που εφάρμοζε ήταν αναποτελεσματική, άλλαξε πολιτική. Αντικατέστησε τα διμελή λαϊκά προαιρετικά διαιτητικά δικαστήρια επιείκειας με τριμελή, αποτελούμενα από δικαστές που υποχρεωτικά συγκροτούν το δικαστήριο. Αυτοί λοιπόν και όταν ακόμα δικάζαν, ήταν πιθανό να διαφωνήσουν. Σ' αυτή τη περίπτωση τους αντικαθιστούσε ο επιδιαιτητής. Πρόκειται με άλλα λόγια για εφαρμογή της αιρετοκρισίας με αναγκαστική μορφή: διαιτητική επιτροπή, ή έκτακτο δικαστήριο που επιβαλλόταν από το κράτος. Η κυβέρνηση αποβλέποντας να εξασφαλίσει την ομοιόμορφη λειτουργία των δικαστηρίων εκδίδει την 240 πράξη της 12^{ης} Νοεμβρίου 1830 που περιλαμβάνει τον κανονισμό των δικαστηρίων.¹³⁶

Από όσα εκτέθηκαν προκύπτει το συμπέρασμα ότι η επιείκεια προβλέφθηκε να ισχύσει σαν αυτοδύναμη πηγή του ποινικού δικαίου και ρύθμισης του τρόπου εξόφλησης χρεών προερχόμενα από την επαναστατική περίοδο. Με το ΙΒ΄ ψήφισμα της 2ας Αυγούστου 1829 η δικαιοδοσία των δικαστηρίων επιείκειας επεκτάθηκε και στην επίλυση των ιδιωτικών διαφορών ποινικής φύσεως που προέρχονταν από πταισματικές, ή εγκληματικές πράξεις. Αυτές με τους κανόνες της αυστηρής δικαιοσύνης και το ψήφισμα ΙΘ΄/1828 (άρθρα 32-38) έπρεπε να δικαστούν από τα τακτικά δικαστήρια.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν διαπιστώνουμε ότι με το *Απάνθισμα των εγκληματικών* αναγνωρίστηκε ως πηγή του ποινικού δικαίου η επιείκεια, η οποία μαζί με άλλες ρήτρες εφαρμόζονταν στη τουρκοκρατία για επίλυση κάθε είδους ιδιωτικών διενέξεων. Στο κείμενο του όμως, δεν αναφέρεται η επιείκεια, ούτε άλλοι όροι που να απέδιδαν το περιεχόμενο της. Το *Απάνθισμα* απέβλεψε να καλύψει τα κενά που

¹³⁶Γενική Εφημερίς της Ελλάδος (πρόδρομος της εφημερίδας της κυβερνήσεως), σελ.435-439. Πριν την Γενική Εφημερίδα υπήρχε η Εφημερίδα της Διοικήσεως με την επωνυμία «Ο Φίλος του Νόμου», βλ.Γ.Δημακόπουλου, *Ο Κώδιξ των νόμων της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1966, σελ.42.

προέκυπταν στο ποινικό δίκαιο από την έλλειψη ειδικών διατάξεων. Η ρητή λοιπόν αναφορά του ΙΘ΄ ψηφίσματος (άρθρο 38) στην επιείκεια,¹³⁷ σαν παράλληλη με το απάνθισμα, πηγής δικαίου είναι εύστοχη, γιατί επιτρέπει την εφαρμογή της πέρα από τις διατάξεις του απανθίσματος και κατορθώθηκε η εφαρμογή της στη δικαστηριακή πράξη.

4.3 Τα νομοθετήματα της Δεύτερης Περιόδου

Οι τροπολογίες που εξουσιοδοτήθηκε να κάνει από τη Δ΄ Εθνική Συνέλευση ο Καποδίστριας, εισάγονται με το 152 ψήφισμα της 15^{ης} Αυγούστου 1830. Σε αυτό επισυνάπτονται δυο ακόμα νομοθετήματα: η πολιτική και η ποινική διαδικασία (δικονομία). Τα νομοθετήματα αυτά που συντάχθηκαν από τον Γεννατά τίθενται σε εφαρμογή με το 153 ψήφισμα της 15^{ης} Αυγούστου 1830, για να καλύψουν τις ανάγκες των δικαστηρίων. Το πρώτο από τα τρία αυτά νομοθετήματα είναι ο Διοργανισμός των Δικαστηρίων και αποτελείται από 155 άρθρα. Στις γενικές του διατάξεις ορίζεται ότι: «*αι πολιτικάί, εμπορικάί, επανορθωτικάί και εγκληματικάί διαφοραί υπάγονται εις τα τακτικά δικαστήρια*».¹³⁸ Αυτά είναι των *Ειρηνοδικών, το Πρωτόκλητον, το Εκκλητόν και το Ανώτατον Ακυρωτικόν*. Στις εμπορικές πόλεις συστήνεται και εμπορικό δικαστήριο, προβλέπεται η συγκρότηση Εξαιρετικών Δικαστηρίων και ιδρύεται με τα άρθρα 111-129 το πρώτο από αυτά. Σε όλα τα δικαστήρια διορίζονται γραμματείς. Επαναλαμβάνεται επίσης η διάταξη του ΙΘ΄/1828 ψηφίσματος που επιτρέπει την εξώδικη επίλυση των πολιτικών και εμπορικών διαφορών από αιρετούς κριτές (δισαιτητές).

Ειρηνοδικεία ιδρύονται στις κωμοπόλεις και τα χωριά, οπότε τα καθήκοντα του Ειρηνοδίκη ανατίθενται στο πρεσβύτερο από τους δημογέροντες. Σε κάθε επαρχία ιδρύεται ένα και στις μεγαλύτερες δυο ειρηνοδικεία και είναι αρμόδια για την εκδίκαση των πολιτικών και των ποινικών διαφορών και δικάζουν ανάλογα με το αντικείμενο της διαφοράς εκκλητά, ή ανέκκλητα.¹³⁹ Οι επαρχιακοί Ειρηνοδίκες όταν εκδικάζουν ποινικές υποθέσεις επιβάλλουν τις προβλεπόμενες από το *Απάνθισμα των Εγκληματικών* ποινές και εκτός από αυτές μπορούν να επιβάλλουν επιπλέον ποινές,

¹³⁷ Στην περίοδο της αντιβασιλείας διατυπώθηκαν επικρίσεις για την παραδοχή της επιείκειας ως πηγής δικαίου.

¹³⁸ Ν. Πανταζόπουλου, *Η δικαιοδοτική πολιτική κατά την Επανάσταση και την Καποδιστριακή Περίοδο*, σελ. 110.

¹³⁹ Με άσκηση ενδίκων μέσων, ή χωρίς.

όπως πρόστιμο, αποζημίωση, κατ' οίκον κράτηση, τρίμηνη φυλάκιση, χωρίς δεσμά και εκτόπιση μέχρι ένα έτος. Οι ποινές αυτές είναι εκκλητές. Σε εκτέλεση του ψηφίσματος 152 του 1830 περί Διοργανισμού των Δικαστηρίων ιδρύθηκαν σταδιακά 62 συνολικά Ειρηνοδικεία. Πρωτόκλητα Δικαστήρια (Πρωτοδικεία) ιδρύονται στις μεγάλες επαρχίες, ενώ σε δυο ,ή τρεις μικρές γειτονικές επαρχίες, ένα κοινό γι αυτές πρωτοδικείο .Τα πρωτοδικεία αποτελούνται από το πρόεδρο που διορίζεται από τη κυβέρνηση και από δυο συμβούλους που εκλέγονται από την επαρχιακή Συνέλευση. Ο πρόεδρος δικάζει μόνος του όλα τα προδικαστικά και παρεμπίπτοντα ζητήματα. Οι σύμβουλοι δεν έχουν δικαίωμα ψήφου όταν η απόφαση του προέδρου υπόκειται σε έφεση (άρθρο 22).Το πρωτοδικείο είναι αρμόδιο εκτός των πολιτικών και για την εκδίκαση ποινικών υποθέσεων. Στην περίπτωση αυτή ο γραμματέας ασκεί χρέη ανακριτή και ο πρόεδρος εκδικάζει μόνος του την υπόθεση .

Ο Διοργανισμός διατήρησε το Εμποροδικείο Σύρου, αλλά άλλαξε τη σύνθεση του. Αυτό αποτελείται από τον πρόεδρο, δυο συνδικαστές και δυο παρέδρους. Ο πρόεδρος και οι τέσσερις συνδικαστές¹⁴⁰ διορίζονται από τη κυβέρνηση .

Τα εφετεία είναι τρία (Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδος και των Νήσων).Συγκροτούνται από τρία μέλη διοριζόμενα από την κυβέρνηση (άρθρο 90).Με το άρθρο 91 εισάγεται ο θεσμός του Δημόσιου Κατηγόρου (Εισαγγελέα), που διορίζεται επίσης από τη κυβέρνηση. Στα εφετεία εφεσιβάλλονται οι αποφάσεις των πρωτοδικείων. Όταν οι αποφάσεις του εφετείου είναι σύμφωνες με τις πρωτόδικες τότε δεν χωρεί ουσιαστικά άλλο ένδικο μέσο, εκτός αν πρόκειται για παράβαση νόμου ,ή τύπου, οπότε παραπέμπονται στο Ανώτατο Δικαστήριο,¹⁴¹ στο οποίο εκκαλούνται επίσης και οι αποφάσεις των εφετείων που δεν είναι σύμφωνες με τις πρωτόδικες.¹⁴² Στην περίπτωση αυτή καθιερώνονται τρεις βαθμοί δικαιοδοσίας (άρθρα 84-99).

¹⁴⁰ Οι συνδικαστές διορίζονται περιοδικά για ένα τετράμηνο, από ένα κατάλογο 16 εμπόρων που εκλέγονται με πλειοψηφία από τους εγγεγραμμένους εμπόρους στο κατάστιχο του διοικητή, που κάθε οκτώ μήνες συνεδριάζαν για το σκοπό αυτό, Βλ. Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.111.

¹⁴¹ Ουσιαστικά πρόκειται για πρόδρομη μορφή του ένδικου μέσου της αναίρεσης.

¹⁴² Χαρακτηριστική περίπτωση που το Ανώτατο Δικαστήριο δίκασε υπόθεση ουσίας ,λόγω ασυμφωνίας των αποφάσεων πρωτοδίκου δικαστηρίου και εφετείου ήταν και η υπόθεση κληρονομιάς Μπάου από τη Σίφνο, βλ.Ι.Βισβίτζη, *Παρατηρήσεις επί της απονομής της Δικαιοσύνης*, Επετηρίς ιστορίας του δικαίου Ακαδημίας Αθηνών 1995, σελ.80.

Στα άρθρα 101-110 προβλέπεται η ίδρυση ενός Ανώτατου Δικαστηρίου που αποτελείται από πέντε μέλη διοριζόμενα από τη Κυβέρνηση. Το δικαστήριο αυτό έχει αρμοδιότητα για την εκδίκαση των εκκλητών αποφάσεων των εφετείων και κρίνει ως ακυρωτικό, όπως προειπώθηκε στη περίπτωση παράβασης νόμων, ή τύπου.

Τα άρθρα 111-129 ορίζουν τη σύσταση ενός Εξαιρετικού Δικαστηρίου στο οποίο ενάγονται από τη Κυβέρνηση, για τα εγκλήματα «καθοσιώσεως»¹⁴³ και για παραβάσεις απροσδιόριστες, οι δημόσιοι υπάλληλοι, συμπεριλαμβανομένων και των δικαστικών. Αποτελείται από δυο πενταμελείς επιτροπές που διορίζονται, καθώς και ο Εισαγγελέας του, από τη κυβέρνηση. Η πρώτη επιτροπή εξετάζει αν η παραπεμπόμενη υπόθεση, που εισάγεται ύστερα από απόφαση ειδικής επιτροπής υπό την προεδρία του υπουργού δικαιοσύνης, στοιχειοθετεί ποινικό αδίκημα. Η κρίση της επιτροπής αυτής είναι προαιρετική, γιατί η υπόθεση παραπέμπεται στη δεύτερη επιτροπή η οποία και αποφασίζει. Η απόφαση λαμβάνεται με πλειοψηφία και στέλνεται στο Ανώτατο Δικαστήριο που καθορίζει τη ποινή.

Στα άρθρα 130-142 καθορίζονται οι αρμοδιότητες των εισαγγελέων, οι οποίοι όμως δεν μπορούν να δώσουν οδηγίες, αλλά μόνο να ζητήσουν πληροφορίες. Άλλωστε τα εντάλματα συλλήψεως εκδίδονται από τον πρόεδρο του πρωτοδικείου, όταν εκτελεί καθήκοντα εγκληματικού δικαστή. Ο Εισαγγελέας εποπτεύει τη διαδικασία και δίδει εγγράφως τα συμπεράσματα του, αναφέρεται για κάθε αδικία και παράβαση νόμου στο Ανώτατο Δικαστήριο. Εκκαλεί στα εφετεία τις αποφάσεις των πρωτοδικείων. Ο Εισαγγελέας του Ανώτατου Δικαστηρίου ασκεί τις ίδιες με τους εισαγγελείς των εφετείων δικαιοδοσίες, αλλά από ιεραρχική άποψη είναι ανώτερος. Ανακριτικά καθήκοντα είχαν και οι αστυνόμοι.¹⁴⁴

Στις γενικές του γραμμές το ψήφισμα 152/1830 ακολουθεί τη πολιτική που χαραχθηκε από τα δυο προηγούμενα βασικά νομοθετήματα (ΙΘ'/1828 και 64/1830). Για τη ρύθμιση των πολιτικών και εμπορικών διαφορών το ψήφισμα 152 εξακολουθεί, επαναλαμβάνοντας τη διάταξη του άρθρου 3 του ΙΘ' ψηφίσματος της 15^{ης} Δεκεμβρίου 1828 να βασίζεται στη διαιτησία.

Απαραίτητη κρίθηκε και μια δεύτερη διόρθωση του ψηφίσματος ΙΘ'/1828. Με το άρθρο 38 του ψηφίσματος θεσπίζονταν ότι «τα δικαστήρια..ακολουθούν εις τα

¹⁴³ Πρόκειται για πολιτικά εγκλήματα.

¹⁴⁴ Περιορίζονταν στα μικρής έκτασης αδικήματα βλ. G.Geib, ό.π, σελ. 158.

εμπορικά τον της Γαλλίας Εμπορικών κώδικα», όμως το άρθρο 148 του 152/1830 ψηφίσματος περιορίζει την ισχύ του Γαλλικού στα τρία πρώτα βιβλία του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το άρθρο 38 του ΙΘ'/1828 ψηφίσματος ως πηγές του ποινικού δικαίου μέχρι την έκδοση του ποινικού κώδικα όριζε το *Απάνθισμα των Εγκληματικών* και την *επιείκεια*. Στις πηγές αυτές προστίθενται τώρα, με το άρθρο 148 του 152/1830 ψηφίσματος δυο ακόμα: *οι άλλοι εγκληματικοί νόμοι του Κράτους και ο ορθός λόγος*. Το ίδιο άρθρο επαναλαμβάνει ότι η ισχύς της Εξαβίβλου είναι προσωρινή, καθορίζοντας πως αυτή δεν έχει πλέον ισχύ νόμου, αλλά συμβουλευτική μόνο ιδιότητα. Οι αυτοκρατορικοί πολιτικοί νόμοι λοιπόν εξακολουθούν να ισχύουν ανεξάρτητα από το αν περιλαμβάνονται ,ή όχι στην εξάβιβλο. Παρόλες τις διευκρινίσεις είναι φανερό πως η λειτουργία της δικαιοσύνης εξακολουθεί να βασίζεται πάνω στη διαιτησία για τη ρύθμιση όχι μόνο των πολιτικών, αλλά και των ποινικών διαφορών.

Το άλλο νομοθέτημα που τίθεται σε εφαρμογή με το ψήφισμα 153 της 15^{ης} Αυγούστου 1830, είναι η *Πολιτική Διαδικασία* του 1830, ο πρώτος κώδικας πολιτικής δικονομίας της νεώτερης Ελλάδος .Η σύνταξη του ανατέθηκε αρχικά στον Χριστόδουλο Κλονάρη, αλλά τελικά διατυπώθηκε από τον Ιωάννη Γενατά με την επίδραση της Γαλλικής νομοθεσίας. Αποτελείται από 502 άρθρα που ρυθμίζουν τις δικαιοδοσίες των δικαστηρίων και την ενώπιον τους διαδικασία. Με τις διατάξεις αυτές καταργήθηκε ουσιαστικά η δημόσια προφορική δίκη και αντικαταστάθηκε με μια γνήσια γραπτή διαδικασία. Μόνο η διαδικασία του Ειρηνοδικείου παρέμεινε περίπου ίδια. Οι υποθέσεις που υπάγονται εδώ εκδικάζονται χωρίς προηγούμενη ανταλλαγή εγγράφων, φτάνουν στην έδρα μετά από απλή πρόσκληση και τα μέρη μπορούν να τις χειριστούν προσωπικά (άρθρα 24-54). Αντίθετα η διαδικασία στα πρωτοδικεία είναι ουσιαστικά εντελώς γραπτή και βρίσκεται από την αρχή μέχρι το τέλος κάτω από την αποκλειστική διεύθυνση του δικαστηρίου.¹⁴⁵ Η ίδια γραπτή διαδικασία εφαρμόζεται και στο Εφετείο (άρθρα 346-358). Στην διαδικασία στο Ανώτατο Δικαστήριο που ήταν και δικαστήριο ουσίας και ακυρωτικό, ο ενάγων εγχειρίζει την αναίρεση του στο Νομάρχη που την κοινοποιεί στον αντίδικο και στο πρωτόδικο δικαστήριο για να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους. Αποστέλλει κατόπιν όλα τα έγγραφα στο Ανώτατο Δικαστήριο που αποφασίζει χωρίς άλλη τυπική

¹⁴⁵ Βλ. Gustav Geib, *Η κατάσταση του Δικαίου στην Ελλάδα*, σελ. 161.

διαδικασία, ερήμην των διαδίκων και των συνηγόρων τους. Η απόφαση κοινοποιείται στα διάδικα μέρη μέσω του Νομάρχη (άρθρα 362-383).

Από το νομοθέτημα αυτό αξίζει να δοθεί έμφαση σε ορισμένες διατάξεις που αποτυπώνουν το μέτρο της προσπάθειας της κυβέρνησης να προσαρμόσει τη νομοθεσία στην πραγματική κατάσταση της εποχής.¹⁴⁶ Τα ειδικά αυτά θέματα είναι ο όρκος, η δι' αφορισμού απόδειξη και η επίλυση της διαφοράς με εκούσια, ή αναγκαστική διαιτησία.

Το κεφάλαιο ΚΑ' περί του όρκου του διαλύοντος την δίκην αποτελείται από 12 άρθρα (286-297). Η Δίκη διαλύεται με όρκο σε δυο περιπτώσεις: ,ή όταν ο όρκος επάγεται από τον ένα αντίδικο και γίνεται παραδεκτός από τον άλλο, οπότε εκτελείται, ή όταν επάγεται από το δικαστή με τις ίδιες προϋποθέσεις. Ο όρκος δίδεται ενώπιον του δικαστή και δημόσια, είτε στο δικαστήριο, είτε στην εκκλησία. Έτσι ο όρκος παίρνει πανηγυρικό χαρακτήρα που είναι σύμφωνος με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του Ελληνικού λαού. Σύμφωνα με το άρθρο 124 όταν ο μάρτυρας είναι γνωστός δεν μπορεί να αποποιηθεί τη μαρτυρία. Σε περίπτωση αρνήσεως του καταδικάζεται σε φυλάκιση τουλάχιστον 50 ημερών.

Η δι' αφορισμού απόδειξη είναι το μέσο με το οποίο στις ποινικές, πολιτικές και εμπορικές διαφορές, όταν δεν υπάρχουν αποδείξεις και είναι άγνωστο το όνομα όσων μπορούν να μαρτυρήσουν, ο ενάγων, ή ο εναγόμενος, πειθαναγκάζονται κάτω από την ψυχολογική πίεση του αφορισμού να καταθέσουν ως μάρτυρες. Η διαδικασία που προβλέπεται στα σχετικά άρθρα (146-150) είναι η ακόλουθη: ο διάδικος με έγγραφη αίτηση στο δικαστήριο όπου εκδικάζεται η αγωγή, ζητά τη δημοσίευση αφορισμού για να ξεκαθαρίσει η υπόθεση. Εντός τριών ημερών το έγγραφο αυτό κοινοποιείται στον αντίδικο. Το δικαστήριο κατόπιν αποφασίζει με παρουσία του αντιδίκου, αν θα πρέπει να αποδεχθεί την περί αφορισμού αίτηση και σε περίπτωση που διαπιστώσει ότι συντρέχουν λόγοι προς τούτο αποτείνεται προς την αρμόδια εκκλησιαστική αρχή για να χορηγηθεί στον αιτούντα ο αφορισμός.

Στο έγγραφο του αφορισμού που εκδίδει ο ιερέας, εκτίθενται με ακρίβεια τα αιτήματα, του ζητούντος τον αφορισμό και προσκαλούνται να τεθούν στη διάθεση του δικαστηρίου οι δυνάμενοι να ομολογήσουν. Μετά τη δημοσίευση του αφορισμού,

¹⁴⁶Κυρίως έγινε μια νέα επεξεργασία για να παραμεριστούν οι ελλείψεις και τα κενά του, υπό γαλλική επιρροή, προηγούμενου νόμου της 2/14 Μαΐου 1822, βλ. G.Geib, ό.π., σελ.161.

ο ιερέας κοινοποιεί στον ιερατικώς προϊστάμενο του, τα ονόματα και την κατοικία εκείνων που δήλωσαν πως μπορούν να μαρτυρήσουν και αυτός κοινοποιεί το σχετικό έγγραφο στο δικαστήριο για να προσκληθούν και εμφανιστούν ενώπιον του οι δηλώσαντες ως μάρτυρες κατά τη διαδικασία των άρθρων 97-124. Στην περίπτωση κακουργημάτων που είναι δυσαπόδεικτα, δύνανται να διατάξουν την δημοσίευση του αφορισμού, ο Ανακριτής, ή το Εγκληματικό Δικαστήριο, ύστερα από αίτηση ενός των διαδίκων, ή του Εισαγγελέα, ή και αυτεπαγγέλτως, πως δεν θα παραταθεί η προσωποκράτηση του κατηγορουμένου (άρθρο 151). Ο Αφορισμός που ήταν μέχρι πρότινος στην αποκλειστική δικαιοδοσία της Εκκλησίας,¹⁴⁷ εντάσσεται πλέον στα πλαίσια της πολιτικής δικονομίας, στον έλεγχο του κράτους.

Παρά τη συνεχή έκδοση νομοθετημάτων για την οργάνωση της δικαιοσύνης, η απονομή της χώλαινε. Το δίκαιο, είτε απονέμονταν κατά τρόπο αντισυνταγματικό, με τις κρατικές παρεμβάσεις που εκφράζονταν από τις δικαστικές επιτροπές, είτε κατά δυναμικό τρόπο που πήγαζε από τη συλλογική λαϊκή συνείδηση και εκφράζονταν από την αιρετοκρισία.

Με το κεφάλαιο ΛΒ' *Περί Διαιτητών της Πολιτικής Διαδικασίας* του 1830, ο Γραμματέας επί της Δικαιοσύνης Ιωάννης Γενατάς επιδιώκει τη περαιτέρω υπαγωγή της δικαιοσύνης στο κρατικό έλεγχο. Το κεφάλαιο αυτό (άρθρα 424-472) διαιρείται σε δυο μέρη: *Την κατ' ανάγκην αιρετοκρισία και την εκούσιαν αιρετοκρισίαν*. Στην κατ' ανάγκην αιρετοκρισία υπάγονται όλες οι διαφορές μεταξύ των συγγενών ευθείας γραμμής και εκ πλαγίου, καθώς και εκείνες ανάμεσα στους συζύγους. Εξαιρούνται τα θέματα για τη γνησιότητα της γέννησης,¹⁴⁸ οι εξ αδιαθέτου κληρονομίες, οι διαθήκες, οι επιτροπείες, οι συμβιβασμοί και το δεδικασμένο. Το δικαστήριο των διαιτητών διορίζεται από δικαστή χωρίς να προσδιορίζεται επ' ακριβώς η αρμοδιότητα γι' αυτό. Ο ενάγων υποβάλει σχετική αίτηση στο δικαστήριο ζητώντας επίλυση της διαφοράς με αναγκαστική αιρετοκρισία. Ο εναγόμενος υποχρεώνεται να συναινέσει. Σε αρνητική περίπτωση τα άρθρα 430-446 ορίζουν τη διαδικασία διορισμού διαιτητή, ύστερα από απόφαση συμβουλίου απαρτιζόμενου από τους στενότερους συγγενείς του. Αν το συμβούλιο αρνηθεί το διαιτητή του εναγόμενου, τον εκλέγει ο ενάγων από κατάλογο τριών προσώπων που του προτείνει ο δικαστής. Σε ασυμφωνία των αντιδίκων να ορίσουν επιδιαιτητή, αποφασίζει μικτό οικογενειακό συμβούλιο που το

¹⁴⁷ Βλ. υποκεφάλαιο 2.4 της παρούσας.

¹⁴⁸ Πρόκειται περί της πατρότητας.

συγκροτούν οι συγγενείς των αντιδίκων. Αν αρνηθεί το συμβούλιο, ο επιδαιτητής ορίζεται από το δικαστήριο και τους δυο διαιτητές (άρθρο 446). Η διαδικασία διορισμού του διαιτητικού δικαστηρίου γίνεται εγγράφως. Ο δικαστής προσκαλεί τους διαιτητές ενώπιον του και τους ορκίζει ότι θα δικάσουν αμερόληπτα και εν συνεχεία προσδιορίζει την προθεσμία συγκρότησης του δικαστηρίου. Η εκδίκαση γίνεται κατά τη διαδικασία του πρωτοδικείου. Διορίζεται γραμματέας και τηρούνται πρακτικά.¹⁴⁹ Οι διαιτητές πρέπει να κρίνουν περί του ακριβούς δικαίου και όχι ως συμβιβαστές. Οι διάδικοι μπορούν να συμφωνήσουν, διαφορετικά πρέπει να συντάξουν πράξη υπογραφομένη από τέσσερις μάρτυρες. Στην περίπτωση αυτή η απόφαση τους είναι οριστική και δεν υπόκειται σε κανένα ένδικο μέσο. Η απόφαση των διαιτητών στέλνεται στο δικαστή που προσδιορίζει την ημέρα δημοσιεύσεως της στο ακροατήριο και προσκαλεί του διάδικους, χωρίς να είναι απαραίτητη η παρουσία τους. Αν η απόφαση των διαιτητών βασίζεται στο ακριβές δίκαιο τότε είναι οριστική και αμετάκλητη. Ένδικο μέσο επιτρέπεται μόνο σε περίπτωση παράβασης ρητού νόμου, οπότε αποφασίζει το Ανώτατο Δικαστήριο οριστικά, ή πραγματικού λάθους, οπότε γίνεται αναψηλάφηση από τους ίδιους διαιτητές (άρθρο 457). Αν αυτοί επιμένουν στην απόφαση τους, τότε κρίνει το Εφετείο ως Ανώτατο Δικαστήριο (άρθρα 461-464). Αυτό που πρέπει να επισημανθεί στην αναγκαστική διαιτησία είναι ότι η απόφαση κατά κανόνα πρέπει να εκδοθεί από το γραπτό δίκαιο, χωρίς να ληφθεί υπόψη η επιείκεια που κυριαρχεί στις διαιτητικές αποφάσεις και πως εν αντιθέσει με τη γνήσια μορφή της διαιτησίας, επιτρέπονται τα ένδικα μέσα. Οι διάδικοι όμως μπορούν να συμφωνήσουν ώστε οι διαιτητές να αποφασίσουν ως συμβιβαστές, να επιλυθεί δηλαδή η διαφορά τους με βάση το λαϊκό δίκαιο και την επιείκεια.¹⁵⁰

Αν η αναγκαστική αιρετοκρισία ρυθμίζεται σε 40 άρθρα, δεν συμβαίνει το ίδιο με την εκούσια η οποία ρυθμίζεται σε επτά άρθρα. Τα πλαίσια εφαρμογής της εκούσιας αιρετοκρισίας είναι πλατύτερα. Ο νόμος εξαιρεί από αυτή τις πολιτικές υποθέσεις που υπάγονται στην αναγκαστική αιρετοκρισία και προσδιορίζει τις εμπορικές υποθέσεις που αποκλείονται εκεί. Πρόκειται για τις αβαρίες, χρεωκοπίες κλπ (άρθρο 466). Απαραίτητη προϋπόθεση για την υπαγωγή της διαφοράς στην εκούσια αιρετοκρισία είναι σύμφωνα με τη πρακτική του εθιμικού δικαίου, η σύνταξη συνυποσχετικού που να υπογράφεται από τους διαδίκους και απροσδιόριστο αριθμό

¹⁴⁹ Άρθρα 451-453.

¹⁵⁰ Φανερή είναι στη περίπτωση αυτή, η συγκεκριμένη προσπάθεια του νομοθέτη για την επιβολή ετερόνομου τρόπου επίλυσης της διαφοράς, βλ. Ν. Πανταζόπουλου, ό.π., σελ. 118.

μαρτύρων. Το συνοποσχετικό υποβάλλεται στο δικαστήριο, το οποίο εξετάζει αν η υπόθεση είναι δεκτική εκούσιας δικαιοδοσίας και ακολούθως το επικυρώνει, προσκαλώντας τους διαιτητές να δεχθούν το διορισμό και να ορκιστούν. Οι διαιτητές δεν μπορούν να αρνηθούν την επίλυση της διαφοράς, αλλά επιβεβαιώνουν, ή τροποποιούν τα αιτήματα των διαδίκων. Ο επιδιαιτητής υποχρεούται να συμφωνήσει με έναν από τους διαιτητές χωρίς να διατυπώσει τρίτη γνώμη. Η διαιτητική απόφαση εκτελείται από τον πρωτοδίκη (άρθρο 469) και δεν υπόκειται σε ένδικο μέσο, παρά μόνο όταν εμφιλοχωρήσει πραγματικό λάθος (άρθρο 562). Στην εκούσια αιρετοκρισία αναγνωρίζεται ο αυτόνομος τρόπος επίλυσης της διαφοράς και η πολιτεία επεμβαίνει μόνο περιβάλλοντας την με το κύρος της εκτέλεσης.

Ταυτόχρονα με το Διοργανισμό των Δικαστηρίων και την Πολιτική Διαδικασία εκδίδεται και η Εγκληματική Διαδικασία. Με δεδομένο ότι μόλις πριν ένα χρόνο είχε εκδοθεί ποινική δικονομία με το Δ΄ ψήφισμα της 6^{ης} Μαΐου 1829 που περιείχε 160 άρθρα και πως η νέα αυτή δικονομία περιείχε 370 άρθρα, καθίσταται σαφές πως δεν ήταν μόνο δικονομικές ατέλειες που υπαγόρευαν την αντικατάσταση της προηγούμενης δικονομίας, αλλά η κυβέρνηση απέβλεπε στο περιορισμό της αυξανόμενης αντίδρασης εναντίον της, στη προσπάθεια της να υπαγάγει την δικαιοσύνη στον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας.

Ένας τρόπος για να το πετύχει αυτό ήταν η αστυνόμευση της υπαίθρου, που ενώ στην προηγούμενη ποινική δικονομία του 1829 ουδέν διαλαμβανόταν σχετικά με την αστυνομία, στη δικονομία του 1830 αφιερώνονται 86 άρθρα *περί της εξεταστικής και της μετερχόμενης την επανορθωτική δικαιοσύνην Αστυνομίας*.¹⁵¹ Ο Αστυνόμος ασκούσε ανακριτικά καθήκοντα σε μεγάλη έκταση, ώστε να προδικάζεται η τύχη του κατηγορούμενου, ή του υπόπτου, ανάλογα με τις διαθέσεις του. Μόλις γινόταν καταγγελία για τη διάπραξη αδικήματος, ή πταισματος από οποιοδήποτε κρατικό όργανο, ή ιδιώτη, μπορούσε στηριζόμενος πίσω από πολύπλοκες και περίτεχνες διατάξεις, να συλλαμβάνει όχι μόνο τους επ' αυτοφώρο δράστες, αλλά και κάθε ένα που θεωρούσε ύποπτο, να τους ανακρίνει, να συλλέγει πληροφορίες, να ενεργεί κατασχέσεις, αυτοψίες και κατ' οίκον έρευνες, χωρίς έκδοση σχετικού εντάλματος, αρκεί να συνοδευόταν από το γραμματέα του και δυο μάρτυρες (άρθρο 65).

¹⁵¹ Βλ. Ν. Πανταζόπουλου, ό.π., σελ. 121.

Στα πταίσματα αν εντός 24ώρου δεν εμφανιζόταν κατηγορος, ο εγκαλούμενος έπρεπε να απολυθεί, αλλιώς παραδινόταν μαζί με τη σχηματισθείσα δικογραφία στον Ειρηνοδίκη, που δικάζε ως επανορθωτικός δικαστής (άρθρα 34,35,80,81).Στις εγκληματικές ενέργειες,¹⁵² ο Αστυνόμος αναπλήρωνε τον Ανακριτή (εγκληματικό εξεταστή) και ήταν υποχρεωμένος να αναφερθεί στο πρωτοδικείο που δικάζε και ως ποινικό δικαστήριο (άρθρο 20).Μέχρι όμως την εμφάνιση του στο δικαστήριο, ασκούσε δικαιοδοσίες αποφασιστικές για την τύχη του εγκαλούμενου. Η ανάκριση διεξαγόταν ενώπιον δυο μαρτύρων, οι οποίοι υπέγραφαν τα τηρούμενα για τη διεξαγωγή της ,έγγραφα. Το ανακριτικό υλικό παραδίδονταν από τον Αστυνόμο στον Ανακριτή που είχε τη δυνατότητα να επανεξετάσει την υπόθεση.(άρθρο 112).Ήδη με το άρθρο 111 ο Αστυνόμος είχε ίδια ,ή και ανώτερη δικαιοδοσία από τον Εξεταστή. Αφού ο Ανακριτής διατύπωνε αιτιολογημένη κατηγορία κατά του εγκαλούμενου και περάτωνε την ανάκριση και την εξέταση των μαρτύρων, μέσα στη νόμιμη προθεσμία παρέδιδε το φάκελο της δικογραφίας στο Πρωτοδίκη, που συγκαλούσε το Δικαστήριο (άρθρο113-132),το οποίο, αφού αποφαινόταν αν η ανάκριση ήταν νόμιμη, ή χρειαζόταν συμπλήρωση ,ή έπρεπε να διεξαχθεί εξ αρχής, εξέδιδε την απόφαση του. Αυτή εκκαλούνταν στο Εφετείο από τους διαδίκους, τον Ανακριτή, ή το Δημόσιο Κατήγορο (Εισαγγελέα) (άρθρα 114-176).Αίτηση Ακυρώσεως κατά της απόφασης του Εφετείου από το Ανώτατο Δικαστήριο προβλέπονταν από τα άρθρα 177-180.Ως εκτελεστής της αποφάσεως και στα τρία στάδια της διαδικασίας ορίζεται ο Αστυνόμος.

Παρά την εξαντλητική τυπολογία, ουσιαστικά η εκδίκαση ποινικών υποθέσεων εγκαταλείπεται κατά μείζον μέρος σε μειωμένης ευθύνης παράγοντες, όπως ο Αστυνόμος ,ή ο γραμματέας του πρωτοδικείου ως εγκληματικός εξεταστής και με το πρόσχημα του σεβασμού των δικαιωμάτων του εγκαλουμένου, η βρίθουσα περιττών τύπων ποινική δικονομία, αντί να εξιχνιάζει, περιέπλεκε την εξεταζόμενη υπόθεση.

Με το 168 ψήφισμα της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 1830¹⁵³ επιδιώκεται η πάταξη της ληστείας. Με αυτό η εκδίκαση των περιπτώσεων ληστείας¹⁵⁴ απόκειται σε ειδικό Δικαστήριο. Το έκτακτο αυτό δικαστήριο, το οποίο ονομάζεται: «*Δικαστήριο της*

¹⁵² Πλημμελήματα και κακουργήματα.

¹⁵³ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, σελ.345.

¹⁵⁴ Και της αντεκδικήσεως που σχετίζεται με τη ληστεία, Βλ.Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.123.

κατά τας δημόσιας οδούς, ληστείας»¹⁵⁵ αποτελείται από τρεις δικαστές που διορίζονται από τη κυβέρνηση. Ο Εισαγγελέας που διορίζεται ομοίως από τη κυβέρνηση είναι συγχρόνως ο *Εξεταστής και ο Εγκαλών*. Το δικαστήριο αυτό δεν εφαρμόζει την επιείκεια, ή τον ορθό λόγο, αλλά δικάζει κατά τους κείμενους νόμους, σύμφωνα με την *εγκληματική διαδικασία* και δικαιούται κατά τη κρίση του να συντέμνει τις προθεσμίες. Οι αποφάσεις του εκκαλούνται στο Ανώτατο Κριτήριο, το οποίο όμως και αυτό αποφαίνεται σύμφωνα με τους νόμους, δηλαδή την εγκληματική διαδικασία.

Τα ανωτέρω νομοθετήματα αποσκοπούσαν στην υπαγωγή της δικαιοσύνης στον έλεγχο του κράτους, μεταβολίζοντας τον αυτόνομο τρόπο επιλύσεως της διαφοράς που αντιπροσώπευε τη συλλογική λαϊκή βούληση σε ετερόνομο, που πρέσβευε την ποδηγεσία της δικαιοσύνης από το κράτος.

Κάτω από Γαλλική επίδραση συντάχθηκε το ψήφισμα 67 της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1830 *περί καταστάσεως της Μνημονείας*,¹⁵⁶ το 68 ψήφισμα της ίδιας χρονολογίας *περί διαθηκών*¹⁵⁷ και η Πολιτική Διαδικασία της 15/16 Αυγούστου 1830. Ταυτόχρονα με το ψήφισμα 152 της 15^{ης} Αυγούστου 1830 εκδίδεται και το 157 ψήφισμα με το οποίο τίθενται σε εφαρμογή οι διατάξεις των άρθρων 16,88 και 101 του ψηφίσματος 152/1830. Σε εφαρμογή του άρθρου 16 διορίζονται 28 Πρωτοδικεία. Αντί όμως των τριών Εφετείων που προβλέπονται από το άρθρο 88 με το ψήφισμα 157 διορίζονται μόνο δυο, ένα στη Πελοπόννησο και ένα στα νησιά. Το Ανώτατο Δικαστήριο, τη σύσταση του οποίου προέβλεπε το άρθρο 101 του ψηφίσματος 152/1830, διορίζεται με το άρθρο 6 του ψηφίσματος 157/1830. Με το Διάταγμα 178 της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1830 διορίζονται οι πρόεδροι στα 28 πρωτοδικεία της επικράτειας, τα μέλη των δυο εφετείων, καθώς και του Ανωτάτου Δικαστηρίου και ορίζονται προσωρινές έδρες για τα δυο εφετεία, η Τριπολιτσά και η Μύκονος και για το Ανώτατο Δικαστήριο το Άργος.

Με την ίδρυση και λειτουργία των τακτικών δικαστηρίων εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα και οι εξ επαγγέλματος δικηγόροι που ονομάζονταν τότε σε αντιδιαστολή με τους δημόσιους συνηγόρους (εισαγγελείς), *Συνήγοροι μη*

¹⁵⁵ Τα εγκλήματα της ληστείας εκδικάζονται από το πρωτόκλητο δικαστήριο της Αργολίδας με τη συγκατάθεση του Ανέκκλητου Δικαστηρίου.

¹⁵⁶ Πρόκειται για τον οργανισμό των συμβολαιογράφων.

¹⁵⁷ Υπήρξε από τα μακροβιότερα νομοθετήματα στην ιστορία του ελληνικού δικαίου αφού ίσχυσε μέχρι το 1911.

Δημόσιοι. Άλλοι από αυτούς είχαν δίπλωμα και άλλοι όχι. Η Δ' Εθνοσυνέλευση αποφάσισε στην 20^η συνεδρίαση της 5^{ης} Αυγούστου 1829, να ανατεθεί στη κυβέρνηση η σύνταξη κανονισμού *περί Συνηγόρων*. Η κυβέρνηση ρύθμισε το ζήτημα αυτό με το Διάταγμα 5/25-9-1829. Σύμφωνα με αυτό για την άσκηση της δικηγορίας απαιτείτο άδεια του Ανέκκλητου Κριτηρίου.¹⁵⁸ Αυτή παρέχονταν ύστερα από *προσαγωγή νομικού στεφάνου*, δηλαδή πτυχίου νομικής, ή ύστερα από εξέταση του υποψήφιου συνηγόρου.¹⁵⁹ Με το Διάταγμα 6 της ίδιας της ίδιας ημερομηνίας συγκροτείται επιτροπή αποτελούμενη από τους νομικούς: Μιχαήλ Σικελιανό, Γεώργιο Πραΐδη και Γρηγόριο Σούτσο, για τον έλεγχο των προσόντων των υποψηφίων και τη χορήγηση άδειας για την άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος. Στον περιορισμό της καταχρήσεως στην άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου, αποσκοπούν και οι 120 και 103 πράξεις της κυβέρνησης της 6^{ης} Μαΐου 1830. Με την πράξη 102 θεσπίζεται η υποβολή έγγραφων προτάσεων για την υπεράσπιση από τους δικηγόρους και με την πράξη 103, προκειμένου να σταματήσει η κατάχρηση από συνηγόρους που δεν διέθεταν άδεια επαγγέλματος και ανελάμβαναν υποθέσεις εμφανιζόμενοι ως επίτροποι,¹⁶⁰ ορίστηκε ότι συνήγορος χωρίς άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, δεν είναι δεκτός από τα δικαστήρια και ουδείς επίτροπος δεν δύναται να γίνει δεκτός *εις προφορική συνηγορία, αλλά μόνο εγγράφως*. Οι υπογραμματείς υποχρεώνονται να συντάσσουν έγγραφες αιτήσεις-αγωγές των πτωχών και αγράμματων, προκειμένου να διευκολύνεται η επίλυση της διαφοράς. Υπογραμματείς που δέχονται πληρωμή, ή οποιοδήποτε δώρο, όχι μόνο εκπίπτουν αμέσως από το υπόργημα τους, αλλά τιμωρούνται με πρόστιμο κατά τη κρίση του δικαστηρίου και φυλάκιση από τρεις μήνες έως ένα έτος, ανάλογα με τη περίπτωση.

Ταυτόχρονα με το 152 εκδίδονται και τα 153-159 διατάγματα, με τα οποία ρυθμίζονται αντίστοιχα η έναρξη λειτουργίας των δικαστηρίων (153), τα δικαστικά έξοδα (154), οι μισθοί των δικαστών (155), η απόλυση των συνδικαστών, παρέδρων και αντιγραφών των πρωτόκλητων δικαστηρίων και η κατάργηση του Ανέκκλητου Κριτηρίου (156), η ίδρυση 28 πρωτοδικείων, δυο εφετείων, ενός Ανώτατου Δικαστηρίου (157), η λήψη των απαραίτητων μέτρων για το διορισμό των Ειρηνοδικών (158) και ο καθορισμός των δικαιωμάτων των συμβολαιογράφων (159).

¹⁵⁸ Δικαστήριο αντίστοιχο του Αρείου Πάγου.

¹⁵⁹ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, σελ.270.

¹⁶⁰ Πρόκειται για την περίπτωση της αφανούς δικηγορίας στην οποία συνέτασσαν τα έγγραφα των διαδίκων που τα υπέγραφαν και εμφανίζονταν οι ίδιοι με αυτούς υποβοηθούμενοι.

Στη συνέχεια με το 178 Διάταγμα της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1830 διορίζονται οι πρόεδροι των πρωτόκλητων δικαστηρίων και του εμποροδικείου Σύρας, τα μέλη και οι δημόσιοι συνήγοροι των δυο εφετειών, καθώς και ο πρόεδρος, εισαγγελέας και τα μέλη του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

Η αποτυχία της κυβέρνησης να χειραγωγήσει την αυτόνομη λειτουργία της δικαιοσύνης στη Μάνη ¹⁶¹ καταδεικνύεται και στο 184 Διάταγμα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1830. Το διάταγμα περιλαμβάνει 10 άρθρα. Με το πρώτο αναβάλλεται σε ευθέτερο χρόνο η σύσταση των ειρηνοδικείων. Με το δεύτερο συστήνεται πρωτόκλητο δικαστήριο συγκροτούμενο από ένα δικαστή, τρεις συμβούλους, γραμματέα και υπογραμματέα, διοριζόμενους απευθείας από τη κυβέρνηση. Ο πρωτόκλητος δικαστής ασκεί τις δικαιοδοσίες του ειρηνοδίκη και του πρωτοβάθμιου πολιτικού, εμπορικού και εγκληματικού δικαστηρίου. Κατά την εκδίκαση των πολιτικών διαφορών η διαδικασία είναι συνοπτική και μπορεί να διεξαχθεί και προφορικά. Ο πρωτοβάθμιος δικαστής έχοντας παρόντα και προσυπογράφοντα, ένα τουλάχιστον, από τους τρεις συμβούλους, οφείλει να συντάσσει έγγραφη έκθεση. Δεν έχει σταθερή έδρα, αλλά είναι περιοδικός, περιέρχεται δηλαδή τα χωριά και δικάζει. Στις εγκληματικές υποθέσεις ισχύει η Εγκληματική Διαδικασία του 1830, οι προθεσμίες όμως συντέμνονται ανάλογα με τις περιστάσεις. Για την έκδοση της απόφασης αρκεί η παρουσία δυο συμβούλων, οι οποίοι μόνο γνωμοδοτούν. Και στη περίπτωση αυτή η μειοψηφία γράφεται στην έκθεση που συντάσσει ο δικαστής. Με το ίδιο διάταγμα συστήνονται στη Μάνη και Εφετεία αποτελούμενα από τον πρόεδρο, τρεις συμβούλους γραμματέα και υπογραμματέα διοριζόμενους από τη κυβέρνηση. Οι εφέσεις μπορούν να ασκηθούν προφορικά, αλλά η διεξαγωγή της δευτεροβάθμιας διαδικασίας γίνεται από εκκλητό δικαστή.

Πράγματι η Διοίκηση έλαβε όλα τα μέτρα που μπορούσαν να περιστείλουν την αυτόνομη λειτουργία της δικαιοσύνης, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα. Η αποτυχία αυτή οφείλεται και στην έλλειψη νομικής κατάρτισης των δικαστών και στην άρνηση των Μανιατών να υπαχθούν κάτω από την ετερόνομη ρύθμιση που επιχείρησε να επιβάλλει η κυβέρνηση.

---

¹⁶¹ Η Μάνη ήδη από την περίοδο της τουρκοκρατίας διέπετο από ιδιόρρυθμό δίκαιο, όπως το ακαταδίωκτο του ληστή, εφόσον πετύχαινε να αποσπάσει το προϊόν της ληστείας, την εκδίκαση και την φονική συνήθεια, Βλ. Μ. Τούρτογλου, *Η ποινική δικαιοδοσία στη Μάνη*, Αθήνα 1972, σελ. 24.

Με το ψήφισμα ΛΓ΄ της 18^{ης} Μαΐου 1829 *περί εξόφλησης παλαιών χρεών* έγινε προσπάθεια να περιοριστεί η τοκογλυφία εισάγοντας τη νομιναλιστική αρχή.¹⁶² Με το 188 διάταγμα της 5^{ης} Οκτωβρίου 1830 επιδιώκεται η πρόληψη της αταξίας που παρατηρείτο στις χρηματικές συναλλαγές προηγούμενων χρόνων, να εξοφλούνται οι απαιτήσεις με βάση την αυξομείωση της τιμής του τουρκικού νομίσματος, με τη θεσπισθείσα υποχρέωση της απόδοσης αριθμητικής ποσότητας του χορηγούμενου δανείου. Ωστόσο η αρχή αυτή της εξοφλήσεως με την αριθμητική ποσότητα είχε ήδη καθιερωθεί με τη παραδοχή του Γαλλικού εμπορικού κώδικα στον οποίο ήδη συμπεριλαμβάνεται αυτή η αρχή.

Η νομοθεσία της καποδιστριακής περιόδου προστατεύει τις γυναίκες που βρίσκονται σε εξώγαμες σχέσεις και τα προερχόμενα απ' αυτές, τέκνα. Μερικώς για την διατροφή της μητέρας και των εκτός γάμου παιδιών που δεν προστατεύονται από την τότε ισχύουσα νομοθεσία εφαρμόζοντας τον ορθό λόγο και την επιείκεια.¹⁶³

Στον τομέα του διεθνούς ιδιωτικού δικαίου η νομοθετική πολιτική φροντίζει να κατοχυρώσει την εθνική αξιοπρέπεια. Απαγορεύει την εφαρμογή αλλοδαπών αποφάσεων που εκδόθηκαν σε βάρος Έλληνα εναγόμενου, την κατάσχεση ακινήτου που ανήκει σε αλλοδαπό, ή έλληνα και δέχεται την εφαρμογή του αλλοδαπού δικαίου στη χώρα με προϋπόθεση την αμοιβαιότητα.

Το 1830 εμφανίζεται και το πρώτο σωφρονιστικό νομοθέτημα. Πρόκειται για το ψήφισμα αρ.278 της 14 Δεκεμβρίου 1830 που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και πρώτος σωφρονιστικός κώδικας.¹⁶⁴ Με το ψήφισμα αυτό επιδιώκεται η ανάγκη δίκαιης τιμωρίας των καταδικαζομένων σε ποινή φυλάκισης και η εγγυητική λειτουργία, δηλαδή η διασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Επίσης κατοχυρώνεται η αρχή της διάκρισης των κρατούμενων, σε κρατούμενους για χρέη, επανορθωτικώς¹⁶⁵ κρατούμενους, υπόδικους και κατάδικους. Τυποποιεί την υποχρεωτική εργασία ως μέσο κοινωνικής ένταξης του φυλακισμένου και θεσπίστηκε πρόνοια για την εξυπηρέτηση των προσωπικών τους αναγκών.

¹⁶² Σύμφωνα με αυτή υπάρχει υποχρέωση μόνο στην απόδοση της δανεισθείσας αριθμητικής ποσότητας.

¹⁶³ Βλ. Κ.Τριανταφυλλόπουλου, *Επί της Προστασίας της γυναικός κατά την εποχή του Καποδίστρια Αρχείο Ιδιωτικού Δικαίου*, Αθήνα 1936, σελ.266, τ.3.

¹⁶⁴ Βλ.Χ.Δημόπουλου, *Το ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο κατά το 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2002, σελ.32.

¹⁶⁵ Κρατούμενοι με ποινή φυλάκισης, ή χρηματική ποινή.

4.4 Η Ε΄ Εθνική Συνέλευση

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, κατά την διάρκεια της αρχής της πρώτης Διοικητικής Επιτροπής στην Ε΄ Εθνική Συνέλευση και στη συνεδρίαση της 2ας Ιανουαρίου 1832, εκδηλώθηκε εξαιτίας των εκκρεμών ποινικών δικών, έντονη δυσaráσκεια και έγινε λόγος κατά των υπαρχόντων δικαστηρίων, αφού προτάθηκε η εν καιρώ κατάργηση τους.¹⁶⁶ Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως Αυγουστίνος Καποδίστριας έκρινε σκόπιμο να εκδώσει το 86 ψήφισμα της 20^{ης} Ιανουαρίου 1832 που όριζε πως το πρωτόκλητο και εκκλητό, δικαστήρια της Σπάρτης καταργούνται και παραχωρούνται δικαστικές δικαιοδοσίες στους δημογέροντες.¹⁶⁷

Η Ε΄ Εθνική Συνέλευση με το ΚΒ΄ ψήφισμα της 15^{ης} Μαρτίου 1832 ψήφισε το πολιτικό σύνταγμα της Ελλάδος που αποτελείτο από 294 άρθρα και είναι γνωστό και ως *Ηγεμονικό*, ή *Βασιλικό Σύνταγμα*. Το σύνταγμα αυτό επανέρχεται πάλι στο επίσημο δίκαιο που είχαν αποδεχθεί οι τρεις πρώτες επαναστατικές συνελεύσεις, θεσπίζοντας την προσωρινή του ισχύ με το άρθρο 291. Με τρία όμως άρθρα του, αναγκάζεται να παραδεχθεί τη δεδομένη ιστορική πραγματικότητα που θεμελιωνόταν πάνω στην αιρετοκρισία, ως το βασικότερο μέσο για την επίλυση των ιδιωτικών διαφορών. Καταργώντας με το άρθρο 285 κάθε άλλου είδους δικαστήρια εξαιρετικά, ή έκτακτα, ή δικαστικές επιτροπές που αποτελούσαν αληθινή μάστιγα, ομολογεί με το άρθρο 286 πως δεν μπορούν οι Έλληνες να εμποδιστούν από το να δικάζονται όλες οι διαφορές τους, εκτός από τις *εγκληματικές*, με αιρετοκρισία, με εκλεγμένους αιρετοκρίτες από τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Με το άρθρο 287 το Ηγεμονικό Σύνταγμα προσπαθεί να προσαρμοσθεί στο καθεστώς που είχε διαμορφωθεί έπειτα από το άρθρο 99 του συντάγματος της Τροιζήνας, το οποίο είχε περιορίσει την πολιτιστική επιρροή του κλήρου. Το άρθρο αυτό ορίζει ότι οι διαφορές μεταξύ συγγενών, δικάζονται νόμιμα από οικογενειακά συμβούλια συστηνόμενα από ίσο αριθμό μελών από τους εγγύτερους συγγενούς και των δυο μερών και με τον τρόπο αυτό αφαιρέθηκε από τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια ένα μεγάλο τμήμα της δικαιοδοσίας της εκκλησίας.

Το άρθρο 288 θεσπίζει καθεστώς εξαιρετικού δικαίου για τις περιπτώσεις που αναφέρει, δηλαδή για τις συμβάσεις που πηγάζουν από όλες τις κοινωνικές και

¹⁶⁶ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, σελ. 42.

¹⁶⁷ Ως δικαιολογία για την κατάργηση τους προβλήθηκε η αδράνεια στη λειτουργία τους, Χαρικλ. Δημόπουλου, ό.π, σελ. 25-26.

οικονομικές σχέσεις, που δημιουργήθηκαν πριν την επανάσταση και αποτελεί τρόπο τινά συμπλήρωμα του άρθρου 286 που ορίζει πως για όλες τις διαφορές, πλην των ποινικών, οι διάδικοι δεν μπορούν να εμποδιστούν στην επίλυση δι' αιρετοκρισίας, των διαφορών τους. Αντίθετα το άρθρο 291 προβλέπει κατ' αντιδιαστολή, εφαρμογή του επίσημου δικαίου¹⁶⁸ και συμπληρωματικά του Γαλλικού, για όσες υποθέσεις δεν υπάγονται στις περιπτώσεις του άρθρου 288, ήτοι για εκείνες που προέκυψαν μετά την Επανάσταση.

Οι διατάξεις του Ηγεμονικού Συντάγματος δεν εφαρμόστηκαν, όμως προσφέρουν μια γνήσια εικόνα του φαύλου κύκλου που επικράτησε στην προσπάθεια οργάνωσης της δικαιοσύνης.

Η επίσημη καταδίκη της Πολιτικής και Ποινικής Δικονομίας της Καποδιστριακής Περιόδου έγινε με το ΚΒ΄ ψήφισμα της Ε΄ Εθνικής Συνελεύσεως της 15^{ης} Μαρτίου 1832. Σε εκτέλεση του ψηφίσματος αυτού υποβάλλεται υπό του Χριστόδουλου Κλονάρη μακροσκελή έκθεση με την οποία προτείνει *Σχέδιον Οργανισμού των Δικαστηρίων*. Βάσει του σχεδίου Κλονάρη ο νέος Οργανισμός των Δικαστηρίων που εκδίδεται με τη συγκατάθεση της γερουσίας στις 11 Ιουνίου 1832 αποτελείται από 53 μόνο άρθρα, καθορίζει στις γενικές διατάξεις του, μεταβολές με τις οποίες τα τακτικά δικαστήρια είναι αρμόδια για την εκδίκαση πολιτικών, εμπορικών και εγκληματικών διαφορών, καθιερώνει δυο βαθμούς δικαιοδοσίας και τη δημοσιότητα κατά την διαδικασία. Τα εξαιρετικά και ειδικά Δικαστήρια καταργούνται. Με το άρθρο 3 αναγνωρίζεται ο θεσμός της εκούσιας αιρετοκρισίας που ισχύει για την επίλυση πολιτικών και εμπορικών διαφορών. Προβλέπονται Ειρηνοδίκες κατά χωριά και κόμεις, εκλεγόμενοι από το λαό και διορίζονται από τη κυβέρνηση. Πρωτοδικεία κατά τμήματα,¹⁶⁹ ένα εμπορικό δικαστήριο στη Σύρα και ένα Ανέκκλητο Κριτήριο που εδρεύει στη πρωτεύουσα. Τα πρωτοδικεία και το Εμπορικό Δικαστήριο αποτελούνται από το πρόεδρο, που διορίζεται από τη κυβέρνηση και από δυο συνδικαστές με δικαίωμα ψήφου, οι οποίοι εκλέγονται κατά

---

¹⁶⁸ «Έως ότου δημοσιευθώσι κώδικες Νόμων κατά το 118 άρθρον, οι Βυζαντινοί νόμοι των Ρωμαίων και Χριστιανών Αυτοκρατόρων, το Απάνθισμα των Εγκληματικών νόμων της Β΄ Εθνικής Συνελεύσεως και οι παρά της Ελληνικής Πολιτείας Δημοσιεύομενοι, έχουν ισχύν, εις δε τα εμπορικά ισχύν νόμον έχει ο εμπορικός της Γαλλίας Κώδικς και εις τα στρατιωτικά, ωσαύτως έχουν ισχύν οι παραδεγεμένοι Γαλλικοί στρατιωτικοί νόμοι», Βλ. Χαρίκλεια Δημακοπούλου, *Η πορεία προς Σύνταξη Ελληνικού Αστικού Κώδικος*, Αθήνα 2008 σελ. 120.

¹⁶⁹ Θέματα, ή τμήματα, ή επιτροπείες και πρόκειται για τις βασικές περιφέρειες που θεσπίστηκαν με την διοικητική διαίρεση του Ι΄ ψηφίσματος 1828.

τον ακόλουθο τρόπο: ο λαός της επαρχίας εκλέγει κάθε χρόνο δώδεκα κατοίκους της πόλης, όπου εδρεύει το Πρωτοδικείο και η κυβέρνηση επικυρώνει την εκλογή. Τα ονόματα των δώδεκα Συνδικαστών *θέτονται εις στάμνον*¹⁷⁰ και καθένας από τους διαδίκους εκλέγει έναν.

Με τον ίδιο τρόπο γίνεται η εκλογή των συνδικαστών στο Εμπορικό Δικαστήριο Σύρας, με την διαφορά ότι εκεί οι δώδεκα συνδικαστές εκλέγονται κάθε χρόνο από τους εμπόρους .

Στη σύνθεση των Πρωτοδικείων μετέχουν: ο Εισαγγελέας, ο Γραμματέας, ο οποίος σε περίπτωση που το πρωτοδικείο δικάζει ως Εγκληματικό Δικαστήριο, ασκεί χρέη Ανακριτή και ο υπογραμματέας που διορίζεται από τη κυβέρνηση. Η ποινική αγωγή ασκείται διαζευκτικά από τον Εισαγγελέα ή από τον Ανακριτή. Την ίδια σύνθεση με εξαίρεση τον Εισαγγελέα έχει και το εμπορικό Δικαστήριο Σύρας .

Το Ανέκκλητο Κριτήριο διαιρείται σε δυο τμήματα, ποινικό και πολιτικό. Αποτελείται από ένα πρώτο και δεύτερο πρόεδρο, εννέα δικαστές, τρεις πάρεδρους, ένα Γενικό Εισαγγελέα, ένα Εισαγγελέα έδρας, δυο γραμματείς και δυο υπογραμματείς διοριζόμενους από τη κυβέρνηση.

Οι αποφάσεις των Ειρηνοδικείων για εγκληματικές υποθέσεις εκκαλούνται στο πρωτοδικείο που αποφασίζει ανέκκλητα. Στο ανέκκλητο κριτήριο εφεσιβάλλονται οι αποφάσεις των πρωτοδικείων.

Ως ουσιαστικό δίκαιο εξακολουθεί να εφαρμόζεται το προβλεπόμενο από τα προγενέστερα νομοθετήματα, με την διαφορά ότι στις ποινικές υποθέσεις ισχύει και η εγκληματική διαδικασία του 1829. Με το άρθρο 53 προβλέπεται ότι όλες οι εκκρεμείς υποθέσεις στο Ανώτατο Κριτήριο, το οποίο καταργήθηκε, θα κριθούν από το Ανέκκλητο Δικαστήριο. Ο Οργανισμός των Δικαστηρίων της 31^{ης} Μαΐου 1832 δεν αναφέρεται στην επιείκεια και τον ορθό λόγο ως πηγές δικαίου.

Με το 38 Διάταγμα της 8^{ης} Οκτωβρίου 1832,¹⁷¹ η Διοικητική Επιτροπή ομολογεί πως οι προσπάθειες για τη μεταρρύθμιση των δικαστηρίων δεν καρποφόρησαν, εξαιτίας των περιστάσεων και της αντίθεσης της με το πνεύμα της Δ' Εθνοσυνέλευσης που είχε υποδείξει μόνο τροπολογίες και όχι βασικές μεταβολές

¹⁷⁰Ν.Πανταζόπουλου, *Η Δικαιοδοτική Πολιτική κατά την Επανάσταση και την Καποδιστριακή περίοδο 1821-183,3* σελ.139.

¹⁷¹ Γενική *Εφημερίς της Ελλάδος*, φ.50 της 15^{ης} Οκτωβρίου 1832 σελ.265, βλ και G.L.Mauger, *ό.π.*, σελ 445-446.

και προέβη στη διακοπή των εργασιών του Ανώτατου, των δυο Εκκλητών και όλων των Πρωτόκλητων Δικαστηρίων και την απόλυση των δικαστών και των υπαλλήλων τους.

Με το μέτρο αυτό τερματίζεται δραματικά η προσπάθεια για την οργάνωση των δικαστηρίων, που καταβλήθηκε επί δέκα ολόκληρα χρόνια και η χώρα περιήλθε στη κατάσταση που επικρατούσε κατά την έναρξη της Επανάστασης, χωρίς κρατικά δικαστήρια και δικαστές. Η κατάργηση των δικαστηρίων ήταν αναμφίβολα βαρύτατο πλήγμα κατά του κύρους της δικαιοσύνης, αλλά και εύγλωττη απόδειξη της αδυναμίας του νεοσύστατου κράτους¹⁷² να επιβάλει το ετερόνομο σύστημα απονομής του δικαίου με τον τρόπο που το επεδίωκε.

---

¹⁷² Και η έλλειψη κατάλληλου έμπιστου υλικού συνέτεινε στην αποτυχία αυτή.

Ε΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Οθωνική Περίοδος

5.1 Το νομοθετικό Έργο της Αντιβασιλείας

Μετά την πολιτειακή μεταβολή και την έλευση του Βασιλιά Όθωνα παρεδόθη η άσκηση της εξουσίας από την Διοικητική Επιτροπή στο Συμβούλιο της Αντιβασιλείας που θα ασκούσε τη διοίκηση, μέχρι την ενηλικίωση του νεαρού άνακτος, υπό την διεύθυνση του κόμητος Άρμανσμπεργκ. Την επί της Δικαιοσύνης αρμοδιότητα ανέλαβε τα έτερο μέλος της Αντιβασιλείας, ο Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ, διαπρεπής νομομαθής και καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Μονάχου.

Μολονότι η άμεση διακυβέρνηση της χώρας από την Βαυαρική Αντιβασιλεία διήρκησε μέχρι τις 20 Μαΐου 1835, το νεοελληνικό δίκαιο στηρίζεται, από άποψη όγκου και ουσίας, κατά μεγάλο μέρος επί των νομοθετικών μέτρων που επιμελήθηκε και θεσπίστηκαν υπό τον Μάουρερ.

Αρχικά πρωταρχική προϋπόθεση ήταν η συγκρότηση και οργάνωση του υπουργείου δικαιοσύνης. Προς τούτο εκδίδεται το Διάταγμα «περί σχηματισμού και της αρμοδιότητας της επί της Δικαιοσύνης Γραμματείας της Επικρατείας» της 3/15 Απριλίου 1833. Στο πρώτο από τα τρία άρθρα του διατάγματος ορίζεται: «*Το προσωπικό ..σύγκειται υπό την διεύθυνσιν του αρμόδιου Γραμματέως, από ένα σύμβουλο,¹⁷³ τρεις γραμματείς και ένα κλητήρα. Καθόσον διαρκούν οι νομοθετικά κατά το παρόν εργασίαι θέλη προστεθή και δεύτερος σύμβουλος.*¹⁷⁴ Με την παράγραφο ε΄ του άρθρου 3, στην αρμοδιότητα της επί της Δικαιοσύνης Γραμματείας υπάγονται: «*αι προτάσεις περί βελτιώσεως ,ή τροποποιήσεως των πολιτικών ,ή ποινικών κωδίκων και των περί διαδικασίας πολιτικά ,ή ποινικάς υποθέσεις κωδίκων,¹⁷⁵ καθώς και περί της αληθούς αυτών διερμηνεύσεως.*¹⁷⁶ Το υπουργείο δικαιοσύνης δηλαδή ασκεί και νομοθετικές δικαιοδοσίες, προβλεπομένου ότι θα ερμηνεύει αυθεντικά τις περιλαμβανόμενες, στους άνω κώδικες, διατάξεις. Την ίδια μέρα εκδόθηκε Βασιλική απόφαση περί διορισμού, ως Γραμματέα επί της Δικαιοσύνης του, μέχρι τότε προέδρου στο δικαστήριο του Ναυπλίου, Γ. Πραιδή .

¹⁷³ Διορίστηκε ο Gustav Geib.

¹⁷⁴ Ν.Πανταζόπουλου, *Georg Ludwig Von Maurer Η προς Ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της Νεοελληνικής Νομοθεσίας*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ.189.

¹⁷⁵ Πολιτική και ποινική δικονομία.

¹⁷⁶ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, φ.14 της 13/25 Απριλίου 1833, σελ.89-90.

Αρχικά εκδίδονται διατάγματα που προβλέπουν την εξ ύπαρχής οργάνωση των δικαστηρίων όπως: Διάταγμα 22 Φεβρουαρίου /6 Μαρτίου 1833 «περί των καθηκόντων του εις Ναύπλιον, Μεσολόγγι και Θήρας συσταθησομένου δικαστηρίου», Διάταγμα 23 Απριλίου /5 Μαΐου 1833 «περί της δικαστικής δικαιοδοσίας εις την οποίαν υπάγονται η Εύβοια και οι βόρειοι Κυκλάδες», Διάταγμα 2/14 Ιουνίου 1833 «περί αρμοδιότητος των στρατιωτικών δικαστηρίων», Διάταγμα 11/23 Ιουνίου 1833 «περί του ότι τα Δικαστήρια να ενεργώσιν ασφαλιστικάς πράξεις», νόμος της 5/17 Σεπτεμβρίου 1833 «περί εκτάκτου στρατιωτικής δίκης», Διάταγμα της 16/28 Οκτωβρίου 1834 «περί αριθμού των καθέδρων και της δικαιοδοσίας των Δικαστηρίων του Βασιλείου», Διάταγμα της 1/13 Ιανουαρίου 1835 «περί διορισμού των Δικαστηρίων»,¹⁷⁷ Διάταγμα 1/13 Ιανουαρίου 1835 «περί ενάρξεως των εργασιών των Δικαστηρίων της Επικρατείας».

Περαιτέρω ολοκληρώνονται τα αρξάμενα επί Καποδιστριακής περιόδου πρόσφορα νομοθετικά μέτρα για την οργάνωση της δικαιοσύνης, μεταξύ των οποίων, η ενίσχυση του θεσμού των Ειρηνοδικών, η συμπλήρωση των κενών θέσεων των δικαστών και συμβολαιογράφων,¹⁷⁸ η διατήρηση του Εμποροδικείου Σύρου και η προώθηση της προσπάθειας προς περισυλλογή¹⁷⁹ των εθίμων ενόψει της σύνταξης Αστικού Κώδικα.¹⁸⁰

Αντικαθίσταται τα απρόσφορα νομοθετικά μέτρα με άλλα καταλληλότερα. Η οργάνωση της δικαιοσύνης απαιτεί την σύνταξη συγχρονισμένων κωδίκων. Ο δικαστικός οργανισμός που εκπονήθηκε την Καποδιστριακή περίοδο (και περιλάμβανε την πολιτική και ποινική δικονομία), απεδείχθη ανεπίκαιρος και επίσης δεν συντάχθηκε τότε ποινικός κώδικας. Ο Μάουρερ πέτυχε εντός έτους την σύνταξη τεσσάρων συστηματικών νομοθετημάτων, ήτοι *Ποινικού Νόμου, Οργανισμού*

¹⁷⁷ Με το διάταγμα αυτό διορίστηκε πρόεδρος του Αρείου Πάγου ο Χριστόδουλος Κλονάρης.

¹⁷⁸ Ν. Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.191.

¹⁷⁹ Αρχικά η πρωτοβουλία περισυλλογής των εθίμων ήταν ιδέα του Ιωάννη Γεννατά που δεν υλοποιήθηκε, βλ. Χ. Δημακοπούλου, ό.π, σελ.108.

¹⁸⁰ Δια εγκυκλίου της Γραμματείας επί της Δικαιοσύνης υπ.αρ.330/22-3-1833 ετέθησαν ερωτήματα προς τις τοπικές αρχές, σε διάφορα μέρη της επικράτειας, κυρίως στα νησιά, σχετικά με τις επιχώριες συνήθειες (κυρίως θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου), προκειμένου να συνταχθεί πολιτικός κώδικας που να αντιστοιχεί στην ηθική κατάσταση του έθνους, τις ανάγκες του λαού και περί δικαίου αίσθημα. Βλ. Ιάκωβου Βισβίτζη, *Τα ερωτήματα του υπουργείου δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομακών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών*, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών 1950 τ.3, σελ. 160.

*Δικαστηρίων και Συμβολαιογράφων, Ποινικής και Πολιτικής δικονομίας.*¹⁸¹

Ειδικότερα η αποπεράτωση κυρίως του κώδικα πολιτικής δικονομίας ήταν άκρως απαραίτητη, διότι χωρίς αυτή θα ήταν αδύνατη η λειτουργία των δικαστηρίων, η οποία προβλέπονταν από το άρθρο 3 του Οργανισμού των Δικαστηρίων, παράλληλα δε, είχε προετοιμαστεί η πλήρωση των εδρών των δικαστηρίων και ήταν έτοιμα τα διατάγματα προς διορισμό του προσήκοντος προσωπικού.

Εκ των τεσσάρων κωδίκων που συντάχθηκαν, ο Ποινικός Νόμος¹⁸² που κυρώθηκε νωρίτερα (18/30 Δεκεμβρίου 1833), υπήρξε ο μόνος που τέθηκε σε εφαρμογή μέχρι την παραμονή του Μάουρερ στη χώρα. Κατά την σύνταξη του κώδικα αυτού, επηρεασμένος από τη θεωρία του *Καντ* περί κυριαρχίας του θεωρητικού δικαίου που αποσκοπεί στην συνοχή του λαού δια των κανόνων δικαίου, έλαβε ως πρότυπο τον Βαυαρικό ποινικό νόμο του 1813.¹⁸³ Κύρια γραμμή του ποινικού νόμου διαιρούμενου σε τρία βιβλία και αποτελούμενου από 708 άρθρα υπήρξε η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη επιείκεια και πληρότητα.¹⁸⁴ Το πρώτο βιβλίο (άρθρα 1-122) περιέχει διατάξεις που καθορίζουν τα είδη των αδικημάτων δια πράξεων ,ή παραλείψεων και τις ποινές. Σε δυο περιπτώσεις ο ποινικός νόμος αποκλίνει από την επήρεια του Βαυαρικού του προτύπου, καθώς προκειμένου να εφαρμόσει επιεικέστερη ρύθμιση στη πρώτη περίπτωση (άρθρα 33-37 και 188 που αφορούν τον τιθέμενο σε αστυνομική επιτήρηση), εφαρμόζει το Γαλλικό ποινικό κώδικα του 1832 και στη δεύτερη περίπτωση (άρθρα 46 και 78 περί τετελεσμένου αδικήματος και της απόπειρας, άρθρα 47-55,59,61-63 ,65,69-71,79-80),το Γερμανικό. Το δεύτερο βιβλίο (άρθρα 123-499) περιλαμβάνει τους ιδιαίτερους ορισμούς που

¹⁸¹ Μέχρι τέλος Αυγούστου 1834 είχε επιτευχθεί η έκδοση των τριών από τους τέσσερις παραπάνω κώδικες, ενώ από τα 1101 άρθρα της πολιτικής δικονομίας είχαν τυπωθεί τα 825.

¹⁸² Υπήρξε η κύρια πηγή του ελληνικού ποινικού δικαίου μέχρι το 1950 βλ.Θ.Παπαθεοδώρου, *Ο ποινικός νόμος του 1834 και ο Georg-Ludwig von Maurer* συμβολή στο συλλογικό έργο *Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους*, Επιμέλεια Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενετά, Αθήνα 2002,σελ.153.

¹⁸³ Η αρχή *nullum crimen ,nulla poena sine lege* (κανένα έγκλημα και καμία ποινή δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο) ευρίσκετο πλησιέστερα στο βαυαρικό νομοθέτημα Βλ.Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.194.

¹⁸⁴ Με το άρθρο 1 ορίζεται ότι «*ποινή δεν καταγιγνώσκεται πλην εις εκείνας μόνον τας πράξεις και ελλείψεις κατά των οποίων νόμος τις όρισε προηγουμένως ρητήν ποινήν*». Ουσιαστικά η αρχή καμία ποινή κανένα έγκλημα χωρίς νόμο, θεμελιώνεται στο ελληνικό ποινικό σύστημα και με το σύνταγμα του 1844 θα εισαχθεί σε όλους τους μετέπειτα καταστατικούς χάρτες της χώρας ,βλ.Μ.Τούρτογλου, *Περί της Αρχής «έγκλημα δεν υπάρχει ,ούτε ποινή επιβάλλεται άνευ νόμου» Βυζάντιο-Τουρκοκρατία-Μεταπαραστατικοί χρόνοι*, Επετηρίδα της Ιστορίας του δικαίου Αθήνα 2004 σελ.149.

αφορούν τα είδη των κακουργημάτων και των πλημμελημάτων. Το τρίτο βιβλίο (άρθρα 500-704) πραγματεύεται περί των πταισμάτων, τα οποία εκτίθενται με πλήρη και τέλειο τρόπο, ώστε να καθίσταται αμιγώς Πταισματικός κώδικας. Δια του ακροτελεύτιου άρθρου 705, ορίζεται ότι από την ισχύ του Ποινικού νόμου (19 Απριλίου/1 Μαΐου 1834) καταργούνται οι αντιτιθέμενοι στις διατάξεις του, προγενέστεροι νόμοι, διατάγματα και τα έθιμα.¹⁸⁵

Ο Δικαστικός Οργανισμός της 21 Ιανουαρίου/ 2 Φεβρουαρίου 1834 αποτελείται από 313 άρθρα. Εντούτοις, αντίθετα προς το Ποινικό Νόμο, δεν τέθηκε αμέσως σε ισχύ, διότι προβλέφθηκε με το άρθρο 312 να τεθεί σε ισχύ, 14 μέρες μετά την δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, των διορισμών των δικαστών. Δια του ίδιου άρθρου καταργείται κάθε προηγούμενη διάταξη, αντιβαίνουσα στον παραπάνω νόμο. Δια του Δικαστικού Οργανισμού ιδρύονται πολιτικά και ποινικά δικαστήρια, καθώς και συμβολαιογραφεία για την άσκηση της εκούσιας δικαιοδοσίας. Με την ίδρυση του θεσμού των *Εισαγγελέων* εκπληρώθηκε η σχετική επαναστατική επιθυμία.¹⁸⁶

Προς απονομή της πολιτικής δικαιοσύνης προβλέπεται η ίδρυση, κατά τα Γαλλικά και Βαυαρικά πρότυπα, καθώς και από την κτηθείσα ενταύθα δικαστηριακή εμπειρία, ενός εμποροδικείου σε κάθε σημαντική πόλη και τουλάχιστον ενός Ειρηνοδικείου σε κάθε επαρχία, ενός Πρωτοδικείου σε κάθε νομαρχία και δυο τουλάχιστον Εφετείων. Επικεφαλής της Δικαστικής ιεραρχίας τίθεται το *Ακυρωτικόν Δικαστήριον*, το οποίο προορίζεται να θέσει σε ευταξία την χαώδη κατάσταση του δικαίου που επικρατούσε στην Ελλάδα και σε τελευταίο βαθμό να χειρίζεται και να χειραγωγεί το δίκαιο και την δικαιοσύνη, το οποίο ονομάστηκε *Άρειος Πάγος*.¹⁸⁷

Η απονομή της Ποινικής Δικαιοσύνης θα ασκείτο δια *αστυνομικών δικαστηρίων*, (Πταισματοδικείων), *επανορθωτικών δικαστηρίων*, (Πρωτοδικείων λειτουργούντων ως Πλημμελειοδικεία) και *ορκωτών δικαστηρίων*

¹⁸⁵ Εξαιρούνται μερικές αστυνομικές διατάξεις «περί τοποθεσιών και συνόρων» του γραπτού εθμικού δικαίου της Θήρας που δεν αντιτίθενται στο Πταισματικό Ποινικό Κώδικα, Βλ. Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.195.

¹⁸⁶ G.L Maurer, *Ο Ελληνικός Λαός*, σελ.456.

¹⁸⁷ G.L. Maurer, ό.π, σελ.308.

(Κακουργοδικείων), απαρτιζόμενων από σύνεδρους και ενόρκους,¹⁸⁸ σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τη Β' Εθνική Συνέλευση.

Δια των άρθρων 131-152 του Δικαστικού Οργανισμού εισάγεται ο θεσμός των δικηγόρων. Ο αριθμός τους καθορίζεται από την κυβέρνηση μετά γνωμοδότηση του αρμόδιου δικαστηρίου, ενώ ο διορισμός τους γίνεται από το Βασιλιά μετά από γνωμοδότηση του αρμόδιου Εισαγγελέα και πρόταση του υπουργείου δικαιοσύνης. Με το τρίτο τμήμα του Οργανισμού ρυθμίζονται τα, περί όρκου της υπηρεσίας, ο βαθμός και ο μισθός των δικαστικών υπαλλήλων και ο διορισμός των δικηγόρων (εκτός των ανωτέρω άρθρων και άρθρα 214-239).

Ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας εκδόθηκε στις 10/22 Μαρτίου 1834 αποτελούμενος από 570 άρθρα. Με το άρθρο 569 καταργήθηκαν τα έκτακτα μέτρα που είχε λάβει για τη αποκατάσταση της τάξης τις πρώτες εβδομάδες από τη ανάληψη των καθηκόντων της, η Αντιβασιλεία. Το πρώτο βιβλίο (άρθρα 1-12) πραγματεύεται το αντικείμενο της ποινικής δικονομίας που είναι όλα τα τελούμενα εντός του κράτους πταίσματα, πλημμελήματα και κακουργήματα, είτε από Έλληνες, είτε από ξένους.

Το δεύτερο βιβλίο (άρθρα 13-68) ορίζει την διαδικασία παραστάσεως και στα άρθρα 13-14 αναφέρεται ότι η διεύθυνση της ανακριτικής διαδικασίας και η επιτήρηση των οργάνων της ανήκει στον Εισαγγελέα Εφετών. Στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών αντίστοιχα ορίζονται οι ίδιες αρμοδιότητες για τις διεξαγόμενες ανακρίσεις εντός της περιφέρειας του δικαστηρίου των πλημμελειοδικών (άρθρο 16). Κατά το άρθρο 20 εισάγεται τόσο στην ανάκριση, όσο και στη επ' ακροατηρίω διαδικασία το «καταδιωκτικό» σύστημα, ασκείται δηλαδή η ποινική δίωξη είτε αυτεπαγγέλτως, είτε ιδιωτικώς με απαγγελία κατηγορίας δημόσιας, ή ιδιωτικής (άρθρο 24).¹⁸⁹

Στο τρίτο βιβλίο που πραγματεύεται τη διαδικασία των ποινικών υποθέσεων (άρθρα 69-541), προβλέπεται δια των άρθρων 69-75 έγγραφη προδικασία στην οποία

---

¹⁸⁸ Σχετικά με την εισαγωγή του θεσμού των ενόρκων ο Μάουρερ ήταν αντίθετος. Στο αρχικό του σχέδιο προέβλεπε τη σύσταση δικαστηρίου συνέδρων, μη μορφωμένων κατά το αρχαιογερμανικό δικαιοκτικό πρότυπο, ενέδωσε όμως κατόπιν της γενικότερης επιθυμίας στη θέσπιση του θεσμού Βλ. G.L. Maurer, ό.π, σελ.308.

¹⁸⁹ Σε τρίτα πρόσωπα δεν δόθηκε δυνατότητα δικαιώματος προς κατηγορία για να μην γίνει κατάχρηση της κλίσης των Ελλήνων προς το «κατηγορείν», βλ. N. Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.197.

πρέπει να ενεργηθεί οτιδήποτε για την ανακάλυψη της αλήθειας και να εξετάζεται όχι μόνο η ενοχή, αλλά και η αθωότητα του κατηγορουμένου. Δια του άρθρου 71 θεσπίζεται ο τόπος και ο χρόνος της ανάκρισης και η διαδικασία σύνταξης κάθε ανακριτικής πράξης. Με το άρθρο 92 εισάγεται η αρχή της αμερόληπτης και κατά συνείδηση κρίσης του Δικαστή. Η κυρίως διαδικασία διεξάγεται στο ακροατήριο, δημόσια και προφορικά, περιλαμβάνει και την έκδοση της απόφασης, που εκτίθεται εγγράφως και απαγγέλεται δημόσια και επιτρέπεται η παράσταση νέων μαρτύρων και αποδεικτικών μέσων, εκτός αυτών που εκτέθηκαν προανακριτικά, συντασσόμενου πρακτικού της γενόμενης συζήτησης.

Δικαιοδοσία προς βεβαίωση των πταισμάτων ασκούμενη, είτε αυτεπαγγέλτως, είτε κατ' έγκληση, έχουν οι αρμόδιοι αστυνόμοι, δήμαρχοι, ή δημαρχιακοί πάρεδροι (άρθρο 135). Επιτρέπεται εξαιρετικώς έφεση εκτός του καταδικασθέντος και των βεβαιούμενων την πταισματική παράβαση οργάνων και του Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, αν αυτός δεν ήταν διάδικος (άρθρο 354). Κάθε καταδικαστική απόφαση εκτελείται από τους έχοντας δικαιοδοσία ανωτέρω παράγοντες και στο πολιτικό της σκέλος, με τη διαδικασία των πολιτικών δικών και με επιμέλεια του πολιτικού διαδίκου (351).

Στα πλημμελήματα διεξάγεται, είτε αυτεπαγγέλτως, είτε κατ' έγκληση υπό το συντονισμό του Εισαγγελέα, έγγραφη συνοπτική προδικασία (άρθρα 149-155). Μόλις περατωθεί αυτή, η υπόθεση εισάγεται απ' ευθείας στο ακροατήριο, ή στον ανακριτή, ή στο δικαστικό συμβούλιο (άρθρο 160). Η προανάκριση κηρύσσεται περαιωμένη με βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών που συγκροτείται από πέντε δικαστές συμπεριλαμβανομένου του προέδρου και του ανακριτή, ύστερα από εισαγγελική πρόταση, που παραπέμπει την υπόθεση στο ακροατήριο, ή απολύει τον κατηγορούμενο, ή αναβάλλει προσωρινά την διαδικασία. (άρθρο 206). Κατά του βουλεύματος του συμβουλίου χωρεί ανακοπή,¹⁹⁰ ή αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις, αναίρεση, οι οποίες αναστέλλουν την ισχύ του και για την οποία αποφαίνεται το Συμβούλιο των Εφετών.

Στο ακροατήριο ο πρόεδρος οφείλει να καταβάλει κάθε σπουδή προς ανακάλυψη της αλήθειας. Με την περάτωση της διαδικασίας ακολουθεί διάσκεψη περί των πραγματικών γεγονότων και μετά την έκδοση της ετυμηγορίας ακολουθεί

---

¹⁹⁰ Άρθρα 260-262.

συζήτηση περί της εφαρμοστέας ποινής και απαγγέλλεται η απόφαση, η οποία όταν καταστεί τελεσίδικη εκτελείται με την επιμέλεια του Εισαγγελέα (άρθρο 405).¹⁹¹

Στα κακουργήματα προηγείται έγγραφη προδικασία στη βάση των διατάξεων που ισχύουν για τα πλημμελήματα, χωρίς να επιτρέπεται η απ' ευθείας κλήση στο ακροατήριο (άρθρα 161 και 421). Αν το συμβούλιο πλημμελειοδικών αναπέμψει δίκη στο δικαστήριο των κακουργημάτων, ο Εισαγγελέας συντάσσει το κατηγορητήριο και μαζί με τη δικογραφία τα αναπέμπει στον Εισαγγελέα Εφετών. Αν υπάρχουν αποχρώσεις αποδείξεις προς υποστήριξη της κατηγορίας, επικυρώνεται το βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών και παραπέμπεται η υπόθεση στο ακροατήριο των κακουργοδικών (άρθρα 272 επ.). Με την έναρξη της διαδικασίας κληρώνονται οι 12 ένορκοι και ορκίζονται. Μετά την απαγγελία της κατηγορίας από τον Εισαγγελέα, επακολουθεί η ακροαματική διαδικασία σύμφωνα με τις διατάξεις περί πλημμελειοδικών (άρθρο 423 επ.). Το δικαστήριο των ενόρκων αποφασίζει περί του πραγματικού ζητήματος, δια ψήφων 7 τουλάχιστον προς 5 (άρθρα 420 και 439), το δε δικαστήριο των συνέδρων αποφασίζει επί της επιβλητέας ποινής και για τα διαδικαστικά και παρεμπύπτοντα θέματα (άρθρα 420, 449 επ.) και μετά την απολογία του κατηγορούμενου, απαγγέλει την απόφαση, κατά της οποίας χωρεί μόνο αίτηση αναιρέσεως.¹⁹² Η εκτέλεση της απόφασης ως προς το ποινικό μέρος επιμελείται από τον Εισαγγελέα Εφετών κατά το άρθρο 459 οριζόμενα.

Στον Άρειο Πάγο η διαδικασία είναι πιο απλοποιημένη. Όλη η προδικασία συνίσταται στην κατάθεση δήλωσης αναιρέσεως στη γραμματεία του δικαστηρίου από τον κατηγορο, ή τον καταδικασθέντα (άρθρο 482). Αν η αίτηση κριθεί απαράδεκτη, η υπόθεση εισάγεται με επιμέλεια του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου στο ακροατήριο, όπου μετά από εισήγηση, οριζόμενου για το σκοπό αυτό Αρεοπαγίτου και του Εισαγγελέα, η αίτηση απορρίπτεται και ο ηττηθείς επιβαρύνεται με τα δικαστικά έξοδα και πρόστιμο. Αν η αίτηση αναιρέσεως γίνει δεκτή οι διάδικοι κλητεύονται με επιμέλεια του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου στο ακροατήριο (άρθρο 488), η δε απόφαση παραπέμπεται ανυπερθέτως από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, στον Εισαγγελέα του αρμόδιου δικαστηρίου των Εφετών, ή των Πρωτοδικών προς άμεση δημοσίευση και εκτέλεση (άρθρο 501).

¹⁹¹ Βλ. Ν. Πανταζόπουλου, ό.π., σελ. 199.

¹⁹² Και για την απόφαση των συνέδρων περί της ποινής και για την ετυμηγορία των ενόρκων σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου.

Συγκρότηση εξαιρετικού δικαστηρίου (στρατοδικείου) επιτρέπεται σε περίπτωση στάσης, φόνου, ληστείας, πειρατείας, εμπρησμών που έχουν έντονο χαρακτήρα και απαιτούν την λήψη μέτρων προς αποκατάσταση της τάξης. Σε κατάσταση πολιορκίας αναστέλλονται οι διαδικασίες των ποινικών δικαστηρίων και ο ένοχος συλλαμβάνεται και προσάγεται εντός 24ωρου προ του ανωτέρω δικαστηρίου. Οι μάρτυρες καλούνται απευθείας από τον Εισαγγελέα για το σύντομο και αδιάκοπτο χαρακτήρα της διαδικασίας (άρθρο 512). Αν αποδειχθεί η ενοχή του κατηγορούμενου επιβάλλεται η ποινή του θανάτου που ανακοινώνεται αμέσως σ' αυτόν και εκτελείται δίχως αναβολή εντός δυο ωρών¹⁹³ (άρθρο 536). Αναστέλλεται η εκτέλεση της άνω ποινής, μόνο σε περίπτωση αυτεπάγγελτης απονομής χάριτος από το ίδιο το Δικαστήριο (άρθρο 537)¹⁹⁴.

Η πολιτική δικονομία διαιρούμενη σε 5 βιβλία περιέχει 1101 άρθρα και κυρώθηκε την 2/14 Απριλίου 1834.¹⁹⁵ Μέχρι την ανάκληση του Μάουρερ είχαν τυπωθεί τα 815 άρθρα και αποτελεί μίγμα Γαλλικής και Γερμανικής επιρροής. Η μεγάλη της έκταση δικαιολογείται ελλείψει αστικού κώδικα, διότι ήταν αναγκαία η περίληψη και ουσιαστικών διατάξεων του αστικού δικαίου¹⁹⁶ που έπρεπε να ρυθμιστούν, προκειμένου να καταστεί δυνατή η λειτουργία των δικαστηρίων. Το άρθρο 13 ορίζει ότι για την εκδίκαση των ιδιωτικών διαφορών υπάρχουν δικαστήρια Ειρηνοδικών, Πρωτοδικών, Εμποροδικών και Εφετών, αλλά πάντοτε δύο μόνο βαθμοί δικαιοδοσίας για κάθε πολιτική αγωγή. Για την αρμοδιότητα την καθ' ύλην των δικαστηρίων επί αμφισβητούμενων υποθέσεων, ή αντικρουόμενων τελεσιδίκων αποφάσεων, καθώς και περί κακής εφαρμογής, ή εσφαλμένης ερμηνείας του νόμου, αποφαινεται ο Άρειος Πάγος.

Παράλληλα αρμόδια για την επίλυση των πολιτικών διαφορών είναι και τα Διαιτητικά Δικαστήρια. Συγκεκριμένα τα Ειρηνοδικεία αποτελούνται από τον

¹⁹³ Η θανατική ποινή στην Οθωνική Ελλάδα εκτελείτο εκτός του τουφεκισμού (για αδικήματα του στρατιωτικού ποινικού κώδικα συνήθως) και με την λαιμητόμο, η οποία ήρθε με τους βαυαρούς σε δυο τύπους, μόνιμη και μεταφερόμενη. Η μόνιμη ήταν στημένη στις φυλακές Παλαμηδίου, ενώ η μεταφερόμενη συνοδεία χωροφυλάκων και δήμιων μεταφερόταν ανά την επικράτεια, βλ. Γ. Σταθόπουλου, *Θανατικές Εκτελέσεις στην Πάτρα* - Πάτρα 2018, σελ.93.

¹⁹⁴ G.L.Mauger, *Ο Ελληνικός Λαός*, σελ.342 επ.

¹⁹⁵ Με το από 29 Σεπτεμβρίου /11 Οκτωβρίου 1834 Διάταγμα, το άρθρο 1000 του κώδικα που αναφέρεται στο χρόνο ισχύος του νομοθετήματος ορίζει ότι ισχύει από την ημέρα που θα αρχίσουν τις εργασίες τους τα δικαστήρια που συστήνονται σε εφαρμογή του σχετικού διατάγματος, βλ. Ν.Πανταζόπουλου, *ό.π.*, σελ.201.

¹⁹⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε τον διορισμό επιτρόπου, συγγενικού συμβουλίου, διόρθωση ληξιαρχικής πράξης, προσωρινής εγκατάστασης στην περιουσία αφάντου, διαζυγίου και διαστάσεως, διανομή κτημάτων κ.α Βλ. G.L.Mauger, *ό.π.*, σελ.406.

Ειρηνοδίκη και το γραμματέα και ως προς την αμφισβητούμενη δικαιοδοσία είναι αρμόδια, είτε κατά νόμο,¹⁹⁷ είτε κατά παρέκταση της αρμοδιότητας τους, μετά από συμφωνία των διαδίκων, οπότε ο Ειρηνοδίκης αποφαίνεται ως διαιτητής. Ως προς την εκούσια δικαιοδοσία ο ειρηνοδίκης αποφασίζει είτε ως δικαστής,¹⁹⁸ είτε ως συμβιβαστικός υπάλληλος, για υποθέσεις κατά παρέκταση αρμοδιότητας, ή πριν προχωρήσει στη συζήτηση και την έκδοση απόφασης. Στην αμφισβητούμενη διαδικασία, η προδικασία είναι απλή και σύντομη,¹⁹⁹ διεξαγόμενη δημόσια και προφορικά και αποβλέπει αρχικά στο συμβιβασμό των μερών και σε περίπτωση αποτυχίας συνεχίζεται η εκδίκαση της υπόθεσης κατ' αντιμωλία. Τα ένδικα μέσα (έφεση, ανακοπή, αναίρεση) κατά των αποφάσεων του Ειρηνοδίκη ασκούνται χωρίς έγγραφη προδικασία.

Τα Πρωτοδικεία συγκροτούνται από τρεις Δικαστές συμπεριλαμβανομένου του προέδρου, συμπραττόντων του Εισαγγελέα και του Γραμματέα και έχουν αναλογικά την ίδια περίπου τετραπλή αρμοδιότητα²⁰⁰ και αποτελούν τα κυριότερα όργανα για την επίλυση κάθε πολιτικής υπόθεσης, δικάζοντας ελλείψει Εμποροδικείου, εμπορικές υποθέσεις καθώς και άλλες οικονομικής φύσεως διαφορές. Σε ορισμένες περιπτώσεις αποφαινόμενοι σε πρώτο και τελευταίο βαθμό,²⁰¹ προκειμένου δε για τις εφέσεις κατά αποφάσεων των ειρηνοδικείων και διαιτητικών αποφάσεων σε τελευταίο βαθμό.

Δύο είδη διαδικασίας εισάγονται για επίλυση διαφορών: των συνήθων και των συνοπτικών υποθέσεων. Η συνήθης διαδικασία μπορεί να είναι έγγραφη με απόφαση του δικαστηρίου. Αγωγή δεν δύναται να κοινοποιηθεί, χωρίς να προηγηθεί απόπειρα συμβιβασμού ενώπιον αρμόδιου Ειρηνοδίκη, ή αποτυχία του. Δια της επίδοσης της αγωγής, του «απολογητηρίου εγγράφου»²⁰² του εναγομένου και την ανταπολογία του ενάγοντος, περαιούται η έγγραφη διαδικασία. Κατόπιν της εκφώνησης της υπόθεσης άρχεται η κατ' αντιμωλία (αντιπαράσταση των διαδίκων), προφορική και δημόσια διαδικασία. Κάθε διάδικος καταθέτει έγγραφη πρόταση που

¹⁹⁷ Αποφασίζει ανεκκλήτως με υλική αρμοδιότητα ως το ποσό των 20 δραχμών και εκκλητώως μέχρι του ποσού των 100 δραχμών, για όλες τις προσωπικές και περί κινητών κτημάτων αγωγές.

¹⁹⁸ Αποφασίζει για σφράγιση ή αποσφράγιση, διενεργεί συμβολαιογραφικά καθήκοντα σε περιφέρεια που δεν υπάρχει συμβολαιογράφος και για ότι ανάγεται στην επιτροπεία και την κηδεμονία, καθώς και τα συγγενικά συμβούλια.

¹⁹⁹ Εξαιρείται η κλήση, η οποία συντάσσεται από τον ειρηνοδίκη με αίτηση του διαδίκου.

²⁰⁰ Ως συμβιβαστές δικαστές, ως διαιτητές και ως δικαστές, όπως και οι ειρηνοδίκες.

²⁰¹ Δικάζουν καθ' ύλην αρμόδια για αντικείμενο διαφοράς μέχρι 500 δραχμές και επί εμπραγμάτων αγωγών με υλική αρμοδιότητα έως 25 δραχμές.

²⁰² Αντίκρουση, αντίθετοι ισχυρισμοί.

στηρίζεται σε στοιχεία της προδικασίας και μπορεί μέχρι το πέρας της διαδικασίας, να την αποσαφηνίσει και αναπτύξει περαιτέρω. Μετά αγορεύει ο Εισαγγελέας και κατόπιν εκδίδεται η απόφαση, ή αναβάλλεται σε επόμενη διάσκεψη και εφόσον πρόκειται περί δυσσερμήνευτων και δύσκολων υποθέσεων, διατάσσεται έγγραφος διαδικασία.

Η συνοπτική διαδικασία αφορά υποθέσεις επείγουσες, που χρήζουν λήψης προφυλακτικών μέτρων²⁰³ για αποτροπή επικείμενου κινδύνου, παρεμπόδισης υποθέσεων, εφέσεις κατά αποφάσεων Ειρηνοδικείων, καθώς και προσωπικές αγωγές, στηριγμένες σε ευκρινή και αποδεδειγμένα έγγραφα των οποίων το αντικείμενο δεν υπερβαίνει τις πεντακόσιες δραχμές, όπως επίσης διαφορές περί μίσθωσης κτημάτων και της διακατοχής αυτών.

Η προδικασία συνίσταται στην επίδοση της αγωγής και η ακροαματική διαδικασία διεξάγεται την τρίτη από την επίδοση μέρα. Η προθεσμία αυτή δύναται να επεκταθεί, ή συντμηθεί, ένεκεν επικείμενου κινδύνου, κατόπιν παροχής εγγυήσεως υπό του ενάγοντος. Αν αποδειχθεί στην ακροαματική διαδικασία ότι η δίκη δεν είναι κατεπείγουσα, παραπέμπεται η υπόθεση, χωρίς νέα επίδοση της αγωγής στη τακτική διαδικασία. Η απόφαση δεν μπορεί να διατάσσει περισσότερα από τα αναγκαία προφυλακτικά μέτρα για την αποτροπή του επικείμενου κινδύνου και παύει να ισχύει με την έκδοση τελεσίδικης αποφάσεως, ή με συμβιβασμό των μερών, ή δια εγγυοδοσίας.

Τα Εμποροδικεία συγκείμενα από το πρόεδρο, τέσσερις δικαστές και δυο παρόδρους, που έχουν την εμπορική ιδιότητα, διορίζονται από τη κυβέρνηση. Η συνοπτική διαδικασία ισχύει εν προκειμένω για εμπορικές υποθέσεις, με την διαφορά ότι η προθεσμία προς συζήτηση είναι ακόμη συντομότερη, διότι οι διάδικοι πρέπει να εμφανιστούν στο δικαστήριο την επομένη της επίδοσης της αγωγής. Μάλιστα επί ναυτικών υποθέσεων συγχωρείται άμεση κλήση χωρίς προηγούμενη διαταγή του προέδρου. Η διαδικασία στο ακροατήριο είναι πολύ σύντομη. Επί οικονομικών διαφορών επιτρέπονται ενστάσεις, ανταπολογίες και επανανταπολογίες²⁰⁴ στην ίδια συνεδρίαση. Επί λογιστικών διαφορών οι διάδικοι μπορούν να αποτανθούν σε συμβιβαστές. Σε κάθε απόφαση που απαγγέλει προσωπική κράτηση του ηττηθέντος

²⁰³ Πρόκειται για πρόδρομο τύπο των σημερινών ασφαλιστικών μέτρων.

²⁰⁴ Προσομοιάζει στη σημερινή προσθήκη-αντικρουση επί των ισχυρισμών του αντιδίκου του σημερινού κώδικα πολιτικής δικονομίας.

διαδίκου, επί οικονομικών διαφορών, εκτελείται αμέσως, επί άλλων εμπορικών υποθέσεων, μετά από τρεις μέρες, ανεξάρτητα αν έχει ασκηθεί έφεση ,ή ανακοπή. Η έφεση δεν έχει ανασταλτικό χαρακτήρα, αλλά συζητείται σε κάθε στάση της δίκης.

Στα Εφετεία γίνεται εκ νέου, η εξέταση της εκδικασθείσας διαφοράς, αποφασίζοντας στο τελευταίο βαθμό περί όλων των ανεκκλήτων αποφάσεων των πρωτοδικείων, εμποροδικείων και των αναλόγου βαθμού διαιτητών .Αυτά συγκροτούνται από πέντε δικαστές συμπεριλαμβανομένου του προέδρου και συμπαραιστάμενων του Εισαγγελέως Εφετών και Γραμματέα. Η έφεση που έχει ανασταλτικό, μεταβιβαστικό και επικοινωνικό²⁰⁵ αποτέλεσμα, ασκείται εντός 30 ημερών από της κοινοποίησης της οριστικής απόφασης στον αντίδικο .Η προδικασία τερματίζεται στις συνήθεις υποθέσεις, δια της επίδοσης του εφετηρίου εγγράφου από τον εκκαλούντα και της κοινοποίησης του απολογητήριου εγγράφου από τον εφεσίβλητο στον εφεσιβάλλοντα. Στις συνοπτικές αρκεί μόνο η επίδοση του εφετηρίου δικογράφου. Απαραίτητη προϋπόθεση έναρξης της συζήτησης, είναι η καταβολή προστίμου εκ δέκα δραχμών. Μετά την συζήτηση στο ακροατήριο που είναι δημόσια και προφορική, στις οποίες αγορεύει, όπως και στα πρωτοβάθμια δικαστήρια, ο Εισαγγελέας, εκδίδεται η απόφαση. Οι Εφέτες εξετάζουν αν οι κατώτεροι δικαστές απεφάνθησαν ορθώς ,ή όχι και εφάρμοσαν τους ισχύοντες νόμους. Η απόφαση που μεταρρυθμίζει ,ή εξαφανίζει την προσβληθείσα πρωτοβάθμια, διακρατεί την υπόθεση και την εκδικάζει ,ή την παραπέμπει σε άλλο δικαστήριο που ορίζει στην απόφαση του.²⁰⁶

Ο Άρειος Πάγος, καίτοι είναι το ανώτατο δικαστήριο, δεν αποτελεί τριτοβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο ουσίας, αλλά ακυρώνει τις αντίθετες προς τους κείμενους νόμους ,αποφάσεις των υποδεέστερων δικαστηρίων και παραπέμπει με την αναιρεθείσα απόφαση την εκδίκαση της διαφοράς σ' άλλο δικαστήριο.²⁰⁷ Συνεπώς δεν αποφαινεται επί των πραγματικών περιστατικών, αλλά πάντοτε επί νομικών ζητημάτων. Συντίθεται από το πρόεδρο, ένα αντιπρόεδρο, πέντε δικαστές, ένα πάρεδρο, ένα εισαγγελέα και ένα γραμματέα²⁰⁸.

Η αναίρεση δεν έχει ανασταλτική δύναμη ,ασκείται εντός 30 ημερών από την επίδοση της προσβλητέας απόφασης .Η προδικασία τερματίζεται με την υποβολή

²⁰⁵ Η άσκηση εφέσεως από έναν επηρεάζει και τους λοιπούς διαδίκους

²⁰⁶ Ν.Πανταζόπουλου, ό.π, σελ.206.

²⁰⁷ G.L.Mauger, *Ο Ελληνικός Λαός* σελ.418.

²⁰⁸ Βλ.Διάταγμα της 1/13 Ιανουαρίου 1835 «Περί Διορισμού των Δικαστηρίων».

και επίδοση της αίτησης αναιρέσεως από τον αναιρεσεύοντα στον αναιρεσίβλητο και της εμπρόθεσμης επίδοσης προς τον αναιρεσεύοντα του απολογητηρίου εγγράφου.

Μετά την εγγραφή της δίκης στο πινάκιο, ο πρόεδρος διορίζει ένα εκ των αρεοπαγιτών ως εισηγητή και πριν την επ' ακροατηρίω συζήτηση, προηγείται η κατάθεση χρηματικής ποινής 200 δραχμών. Η διαδικασία στο ακροατήριο χωρίζεται σε δυο στάδια. Κατά το πρώτο αναγιγνώσκεται η εισήγηση του Εισηγητού Δικαστή, αγορεύουν οι διάδικοι, ή οι πληρεξούσιοι τους και τελευταίος αγορεύει ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου. Μετά ταύτα το δικαστήριο αποφασίζει χωρίς παρουσία των διαδίκων για την τύχη της αίτησης αναιρέσεως. Αν αυτή απορριφθεί ως απαράδεκτη, ή αβάσιμη, καταδικάζεται ο ηττηθείς αναιρεσειών στην κατατεθείσα χρηματική ποινή. Αν γίνει αποδεκτή η αίτηση και αναιρεθεί η απόφαση, ξεκινά το δεύτερο στάδιο. Σ' αυτό, αν η αναίρεση της απόφασης έγινε λόγω εσφαλμένης εφαρμογής του νόμου, το Δικαστήριο συζητεί εκ νέου κατά την ίδια, ή την αμέσως επόμενη συνεδρίαση περί της ουσίας της υπόθεσης και εφαρμόζει το κατάλληλο άρθρο του νόμου, σε κάθε άλλη δε περίπτωση, παραπέμπει την υπόθεση σε άλλο, ομοιόβαθμο δικαστήριο με το αποφανθέν, την αναιρεθείσα απόφαση, για νέα συζήτηση. Κατά της απόφασης του Αρείου Πάγου δεν χωρεί άλλο ένδικο μέσο.

Η διαιτησία είναι μια σημαντική ρήτρα για την ανέλιξη του Ελληνικού δικαίου και ο Μάουρερ διέγινωσε έγκαιρα την αξία της,²⁰⁹ αφού διαπίστωσε ότι στην διάρκεια της τουρκοκρατίας τα δικαστήρια ήταν ουσιαστικά διαιτητικά. Για το λόγο αυτό διατήρησε το θεσμό αυτό και στην έννομη τάξη του νέου Ελληνικού κράτους,²¹⁰ μέχρι τα τακτικά δικαστήρια να εμπνεύσουν εμπιστοσύνη. Η ρύθμιση της πολιτικής δικονομίας στα άρθρα 105-126 διαστέλλει μεταξύ τακτικών²¹¹ και «συμβιβαστικών» διαιτητικών δικαστηρίων, με τα πρώτα να επιλύουν τις διαφορές με ετυμηγορία, που επιφέρει τις συνέπειες τελεσιδίκου αποφάσεως, η οποία καθίσταται εκτελεστή, κατόπιν επικυρώσεως του προέδρου πρωτοδικών και τα δεύτερα αποσκοπούν στη διαμεσολάβηση των διαιτητών ως συμβιβαστών, που ενεργούν κατόπιν επιθυμίας των διαδίκων για την επίλυση της υπόθεσης.

²⁰⁹ G.L.Maurer, ό.π, σελ.407.

²¹⁰ Και στη πολιτική διαδικασία του Καποδίστρια του έτους 1830 προβλέπεται η διαιτητική διαδικασία, δια αιρετοκρισίας εκούσιας και κατ' ανάγκη (άρθρα 426-472), βλ. ανωτέρω σελ.73.

²¹¹ Τα «αποφασίζοντα» «εκούσια» ,ή «εξηναγκασμένα» δικαστήρια.

Το συνυποσχετικό δια του οποίου οι διάδικοι δύνανται να προσφεύγουν στα διαιτητικά δικαστήρια, αφορά όλες τις διαφορές, πλην των γαμικών και διατροφής,²¹² στις οποίες είναι απαραίτητη η αγόρευση εισαγγελέως προ της έκδοσης των αποφάσεων.

Στα «εξηναγκασμένα» διαιτητικά δικαστήρια, ο ενάγων περί εμπορικών, ή οικονομικών υποθέσεων, έχει το δικαίωμα με τη κατάθεση της αγωγής να ζητήσει διαιτητές και να εκβιάσει με τον τρόπο αυτό τη σύσταση διαιτητικού δικαστηρίου.²¹³ Κατά των διαιτητικών αποφάσεων δύνανται, αν δεν υπάρχει αντίθετη συμφωνία στο συνυποσχετικό να ασκηθεί το ένδικο μέσο της έφεσης, όχι όμως της ανακοπής, ή της αναίρεσης.²¹⁴

Στην Πράξη η εφαρμογή της νέας νομοθεσίας της αντιβασιλείας υπό τον Μάουρερ, που προβλέφθηκε από τους τέσσερις κώδικες πραγματοποιήθηκε με τα εξής Βασιλικά Διατάγματα:

Δια του από 16/28 Οκτωβρίου 1834 Διατάγματος «*Περί του αριθμού των καθεδρών και της δικαιοδοσίας των Δικαστηρίων του Βασιλείου*».²¹⁵ Με αυτό συστήθηκαν δέκα πρωτοδικεία, ένα σε κάθε νόμο (Ναύπλιο, Τρίπολη, Πάτρα, Σπάρτη, Σύρο, Αθήνα, Χαλκίδα, Άμφισσα, Μεσολόγγι²¹⁶ και Πύλο), τρία εμποροδικεία σε Σύρο, Πάτρα και Ναύπλιο, δύο εφετεία σε Αθήνα και Τρίπολη και ένα Ακυρωτικό (Άρειος Πάγος) για όλο το Βασίλειο. Κατά το άρθρο 15 τα Ειρηνοδικεία παραμένουν ως προς τον αριθμό και τις αρμοδιότητες τους ως έχουν, μέχρι την έκδοση ιδιαίτερου Διατάγματος για αυτά.²¹⁷

Με το από 1/13 Ιανουαρίου 1835 Διάταγμα «*Περί Διορισμού των Δικαστηρίων*», επανδρώθηκαν με δικαστές τα συσταθέντα δικαστήρια.²¹⁸ Ταυτόχρονα με το Διάταγμα *Περί ενάρξεως των εργασιών των Δικαστηρίων της Επικρατείας*

²¹² Αντίθετα στην αναγκαστική αιρετοκρισία της πολιτικής δικονομίας του Καποδίστρια προβλέπονταν η επίλυση οικογενειακών κυρίως διαφορών.

²¹³ Προβλέπετο από το εθμικό δίκαιο κυρίως της Μυκόνου βλ. Ν. Πανταζόπουλου, ό.π. σελ. 209.

²¹⁴ Κατά την πολιτική δικονομία του 1830 ήταν ανέκκλητες οι αποφάσεις της κατ' ανάγκη αιρετοκρισίας.

²¹⁵ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 38 5/17 Νοεμβρίου 1834, σελ. 274 επ.

²¹⁶ Ήδη λειτουργούσε από το 1824 το δικαστήριο των Εκκλητών στο Μεσολόγγι με πλούσια νομολογία, βλ. Σπ. Κανίνια, *Η Δικαιοσύνη στο Μεσολόγγι*, Αθήνα 1983, σελ. 266.

²¹⁷ Πρόκειται για το Διάταγμα της 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1835 «*Περί των Ειρηνοδικείων και Πταισματοδικείων*».

²¹⁸ Βλ. Επίσης και το από 6/18 Φεβρουαρίου Διάταγμα *περί διορισμού των παρά τοις Δικαστηρίοις του Βασιλείου Παρέδρων*.

ορίζεται ότι τα δικαστήρια αρχίζουν τις εργασίες τους στις 25 Ιανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1835 και παύουν να λειτουργούν τα μέχρι τότε υπάρχοντα δικαστήρια Ναυπλίου, Χαλκίδος, Μεσολογγίου και το Εμποροδικείο Σύρου.

Δια του από 1/13 Ιανουαρίου 1835 Διατάγματος *Περί της εποχής καθ' ην εμβαίνει εις ενέργειαν η νέα νομοθεσία* ορίζεται ότι οι τρεις κώδικες του Μάουρερ (ο Οργανισμός των Δικαστηρίων, η Ποινική και Πολιτική Δικονομία) ισχύουν από τις 25 Ιανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1835.²¹⁹ Από τη μέρα έναρξης ισχύος των άνω νομοθετημάτων καταργούνται όλοι οι υπάρχοντες νόμοι και όλα τα διατάγματα και έθιμα που αντιβαίνουν στο περιεχόμενο τους. Τα παραπάνω νομοθετήματα, έργο κυρίως του μέλους της αντιβασιλείας Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ, υπήρξαν πρωτοποριακά, αν και ο ίδιος δεν πρόλαβε να δει τα περισσότερα ισχύοντα.²²⁰

Στο τομέα της Διοικητικής δικαιοσύνης αξιοσημείωτη είναι η ίδρυση του *Ελεγκτικού Συνεδρίου*²²¹ με το από 27 Σεπτεμβρίου/9 Οκτωβρίου 1833 Διάταγμα της Αντιβασιλείας. Πρώτος πρόεδρος του Συνεδρίου διετέλεσε ο Γάλλος Αρτμόν Ρεμύ, ο οποίος μαζί με τους Σπανιολάκη, Επίτροπο της Επικρατείας και τον Αντιπρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Παπαδόπουλο, καθώς και από άλλο ένα μέλος αποτελούσαν τους τέσσερις σύνεδρους, οι οποίοι συνεπικουρούνταν στο έργο τους από ένα γραμματέα, δυο υπογραμματείς και 11 λογιστές.

Με το Διάταγμα της ίδρυσης του καθορίστηκε, ότι στο Ελεγκτικό Συνέδριο υπάγεται όλο το λογιστικό του κράτους και έχει σκοπό να επιτηρεί τους υπόλογους, να επεξεργάζεται τους λογαριασμούς²²² και να διαπιστώνει αν τηρούνται οι αρχές του δημοσιονομικού συστήματος και να κρίνει από τα αποτελέσματα της διαχείρισης ποιές μεταβολές επιβάλλονται για την επίτευξη του δημόσιου συμφέροντος.²²³

²¹⁹Ο Ποινικός Νόμος είχε ήδη τεθεί σε εφαρμογή από τις 19 Απριλίου/1 Μαΐου 1834.

²²⁰ Απεπέμφθη τέλη Ιουλίου 1834.

²²¹Πρόδρομος του Ελεγκτικού Συνεδρίου υπήρξε το «*Το Λογιστικόν και Ελεγκτικόν Συμβούλιον*» που συνεστήθη από τον κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια με το 23/8-9-1829 ψήφισμα της Δ'Εθνοσυνέλευσης με σκοπό τον έλεγχο των δημόσιων χρημάτων, βλ. Α.Γκόνη, *Η Ιστορία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, πρακτικά Συνεδρίου με θέμα: *Ιστορική εξέλιξις του ελεγκτικού συνεδρίου Ελλάδος Γαλλίας* Αθήνα 1993,σελ.45 .

²²²Μνεία της λειτουργίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου αξίζει, στο καταλογισμό εις βάρος των Ορλάνδου, Λουριώτη για την διαχείριση των δανείων της ανεξαρτησίας των ετών 1824-1825, καθώς και του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη για άστοχη διαχείριση των προσόδων Τριπόλεως και Καρύταινας, βλ.Α.Γκόνη, ό.π, σελ.47.

²²³Βλ.Α.Γκόνη, ό.π, σελ.46.

5.2 Οι προσπάθειες για σύνταξη Αστικού Κώδικα

Μετά την έκδοση των τεσσάρων κωδίκων και την αποχώρηση του Μάουρερ και αφότου είχαν υποβληθεί οι απαντήσεις των τοπικών αρχών στην Γραμματεία επί της Δικαιοσύνης, επί των τεθέντων υπ' αυτού ερωτημάτων περί των ισχύοντων νομικών εθίμων, τέθηκε εκ νέου το ζήτημα της σύνταξης αστικού κώδικα και προς το σκοπό αυτό εκδόθηκε το από 1/13 Ιανουαρίου 1835 Διάταγμα με το οποίο συγκροτήθηκε νομοπαρασκευαστική επιτροπή υπό την προεδρία του προέδρου του Αρείου Πάγου Χριστόδουλου Κλονάρη, με έργο την προσαρμογή του Γαλλικού Αστικού Κώδικα στις Ελληνικές συνθήκες. Εδόθη προτεραιότητα στα τμήματα του αστικού δικαίου που δεν καλύπτονταν από το περιεχόμενο της *εξαβίβλου* και διασαφηνίστηκε ότι ο κώδικας θα καταρτιζόταν από μετάφραση των διατάξεων του αντίστοιχου Γαλλικού,²²⁴ τροποποιώντας τις διατάξεις που δεν συνταυτίζονταν με τα έθιμα και τις συνήθειες του ελληνικού λαού και όσες είχαν στη πράξη αποδειχθεί απρόσφορες.

Με δεδομένο ότι από 25 Ιανουαρίου 1835 άρχιζε η λειτουργία των δικαστηρίων, κατέστη αναγκαίος ο επανακαθορισμός του προσωρινώς εφαρμοστέου αστικού δικαίου για την αποφυγή δικαστικών αμφιβολιών. Το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας, μετά από πολλές περιπέτειες²²⁵ προχώρησε στη σύνταξη νομοθετικού διατάγματος περί των προσωρινώς εφαρμοστέων κανόνων δικαίου. Το διάταγμα της 23 Φεβρουαρίου/7Μαρτίου 1835²²⁶ προέβλεπε ότι μέχρι τη σύνταξη αστικού κώδικα ισχύουν: «Οι πολιτικοί νόμοι των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, οι περιεχόμενοι εις την *εξάβιβλον του Αρμενόπουλου*²²⁷ ...Τα έθιμα όμως, όσα πολυχρόνιος και αδιάκοπος συνήθεια, ή αποφάσεις δικαστικά καθιέρωσαν, υπερισχύουν όπου επεκράτησαν».²²⁸

²²⁴ Ορίστηκε με το από 16/28 Μαρτίου 1835 διάταγμα επιτροπή με σκοπό τη μετάφραση του Γαλλικού Αστικού Κώδικα .

²²⁵ Απέρριψε αρχικά την σχετική εισήγηση του Γραμματέα Δικαιοσύνης Γ.Πραΐδη και ανέθεσε σε νομοθετική επιτροπή την επεξεργασία του σχεδίου νόμου, βλ.Χ.Δημακοπούλου, *Η πορεία προς σύνταξη Ελληνικού Αστικού Κώδικος*, Αθήνα 2008, σελ.206 επ.

²²⁶ Το περιεχόμενο του διατάγματος αυτού βασίστηκε στη πρόταση της συσταθείσας νομοθετικής επιτροπής και απείχε κατά πολύ από την πρόταση του Γραμματέα επί της δικαιοσύνης, ο οποίος πρότεινε την εφαρμογή ανεξαιρέτως της συλλογής του Αρμενόπουλου, βλ. Ιακ.Βισβίζη, *Το υπουργικόν σχέδιον του Β.Διατάγματος της 23 Φεβρουαρίου 1835*, Αθήνα 1928.

²²⁷ Όχι την *Εξάβιβλο* ως κώδικα νόμων γενικώς ,αλλά μόνο των περιεχομένων σ' αυτή πολιτικών νόμων των βυζαντινών αυτοκρατόρων Βλ.Χ.Δημακοπούλου, ο.π σελ.217

²²⁸ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, της 7/19 Μαρτίου 1835 φ.7 σελ.52.

5.3 Η Ίδρυση της Νομικής Σχολής

Το πανεπιστήμιο Αθηνών ιδρύθηκε με το, από 31 Δεκεμβρίου/12 Ιανουαρίου 1837 Διάταγμα και εκλήθη αρχικά «*Οθώνειο*».²²⁹ Μεταξύ των σχολών του περιλαμβάνονταν και η *Σχολή των Νομικών και Πολιτικών Επιστημών*, όπως ονομάστηκε τότε η Νομική σχολή. Καθηγητές σ' αυτή ορίστηκε ο τότε πρόεδρος του Αρείου Πάγου Ανδρόνικος Πάϊκος, ο πρόεδρος Εφετών Αθηνών Δημ.Σούτσος, ο Εισαγγελέας Εφετών Αθηνών Γ.Ράλλης, ο Σύμβουλος στη Γραμματεία της Δικαιοσύνης Κ.Προβελέγγιος, ο Αρεοπαγίτης G.Feder, ο αντεισαγγελέας του Αρείου πάγου Λ.Μελάς και ο δικηγόρος Γ.Μαυροκορδάτος. *Σημάντωρ*²³⁰ της σχολής διορίστηκε ο Δ.Σούτσος. Καθορισμός των εδρών της σχολής δεν γινόταν τότε, αλλά το περιεχόμενο των μαθημάτων καθορίζονταν από τους ίδιους τους καθηγητές. Με το διάταγμα της 14/26 Απριλίου 1837 τροποποιήθηκε το ιδρυτικό διάταγμα του πανεπιστημίου και η νομική μετονομάστηκε σε *Σχολή Νομικών Επιστημών*. Μέρα ενάρξεως των μαθημάτων ορίστηκε η 3/15 Μαΐου 1837. Πρώτος καθηγητής του Ρωμαϊκού δικαίου διορίστηκε ο Αιμίλιος Χέρτζογκ. Η λειτουργία της σχολής είχε ως φυσική συνέπεια την προσέλευση φοιτητών, αλλά και ακροατών,²³¹ όπως προβλέφθηκε. Το γεγονός αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την αθρόα αύξηση του αριθμού των φοιτητών. Χαρακτηριστικά κατά το πρώτο έτος λειτουργίας του πανεπιστημίου εκ του συνόλου των 52 τακτικών φοιτητών του, οι 22 γράφτηκαν στη νομική σχολή. Αντίστοιχα επί 75 ακροατών, οι 71 γράφτηκαν στη νομική. Κατά το 1841 οι αριθμοί έβαιναν εντυπωσιακώς αυξανόμενοι και το ενδιαφέρον για τις νομικές σπουδές ήταν διογκωμένο. Επί συνόλου 159 τακτικών φοιτητών, στη νομική εγράφησαν οι 54 και επί 153 ακροατών, εγράφησαν οι 115. Η μεγάλη αυτή συρροή φοιτητών απέδειξαν την ανεπάρκεια του υφιστάμενου καθηγητικού προσωπικού για την κάλυψη των αυξανόμενων διδακτικών απαιτήσεων. Για την αντιμετώπιση του εισήχθη ο θεσμός του *υφηγητού*.²³² Οι τρεις πρώτοι υφηγητές της νομικής σχολής ήταν οι Πέτρος Στούμπος, Παύλος Καλλιγιάς και Πέτρος Παπαρρηγόπουλος.

²²⁹ Η σημερινή ονομασία «*Καποδιστριακό*» καθιερώθηκε το 1911, ενώ από το 1862 ονομάζεται «*Εθνικό*».

²³⁰ Κοσμήτορας.

²³¹ Ανθρώπων που στερούνταν νομικών προσόντων κυρίως δημοσίων υπαλλήλων, βλ. Χ.Δημακοπούλου, ο.π σελ.258.

²³² Στην τροποποίηση του κανονισμού του πανεπιστημίου, αναφέρονται ως «*ιδιαίτεροι διδάσκαλοι*» *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.16 της 24 Απριλίου 1837, σελ.65.

Η διδασκαλία του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου, που είχε εισαχθεί υπό την έννοια του δικαίου των *χριστιανών ημών Αυτοκρατόρων*, ήδη από το προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδος του 1822 και είχε επαναπροσδιοριστεί με το νομοθετικό διάταγμα *περί Πολιτικού Νόμου*, περιελήφθη στο πρόγραμμα μαθημάτων της νομικής σχολής. Οι καθηγητές και βέβαια οι δικαστές θα αναλάμβαναν την έρευνα και επιστημονική ανάλυση, καθώς και την νομολογιακή κρίση του γνωστικού αντικειμένου του. Ο πρώτος καθηγητής αυτού Αιμ. Χέρτζογκ δίδαξε με βάση την *εξάβιβλο* του Αρμενόπουλου. Από το 1838 εισήχθη στη διδασκαλία και το εγχειρίδιο ρωμαϊκού δικαίου του γερμανού Φερδινάνδου Μακέλδεϋ, μεταφρασμένο από τους καθηγητές Γ. Ράλλη και Μ. Ρενιέρη.

Τον Χέρτζογκ διαδέχθηκε στη διδασκαλία του ρωμαϊκού δικαίου, ο Παύλος Καλιγιάς. Με νομικές σπουδές σε Γερμανικά πανεπιστήμια,²³³ διαπρεπής δικηγόρος και διδάκτωρ του δικαίου στο πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, αντιτάχθηκε σφόδρα στην εφαρμογή του Γαλλικού αστικού κώδικα.

Τον Καλλιγιά διαδέχθηκε το 1845 ο Πέτρος Παπαρρηγόπουλος. Αρχικά υπήρξε υπάλληλος της Γραμματείας της Δικαιοσύνης και κατόπιν ασχολήθηκε με τη δικηγορία και ήταν αδελφός του ιστορικού Κων/νου Παπαρρηγόπουλου, επίσης σπουδασμένος στα γερμανικά πανεπιστήμια του Μονάχου και της Χαϊλδεβέργης. Σημαντικός καθηγητής ήταν και ο Βασίλειος Οικονομίδης που δίδαξε ως υφηγητής στο Ρωμαϊκό δίκαιο και διατέλεσε τρεις φορές Κοσμήτωρ της νομικής σχολής και πρύτανης του πανεπιστημίου με σημαντικό συγγραφικό έργο.²³⁴ Ακολούθησε ο εξ Ηπείρου καταγόμενος δικηγόρος Κωνσταντίνος Φρεαρίτης που άσκησε τα καθήκοντα του μέχρι τον Οκτώβρη του 1855 και πολλοί άλλοι διαπρεπείς νομικοί.

5.4 Η Διαμάχη των θεωρητικών του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου

Το αντικείμενο της διδασκαλίας του ανωτέρω μαθήματος, καθώς και το περιεχόμενο του Διατάγματος της 23^{ης} Φεβρουαρίου /7 Μαρτίου 1835²³⁵ που ρύθμιζε

²³³ Μόναχο, Χαϊλδεβέργη, Βερολίνο.

²³⁴ Συνέγραψε πόνημα με τίτλο *Στοιχεία Αστικού δικαίου*. Από την κατάταξη των πηγών του Ελληνικού Αστικού Δικαίου αφαιρεί την *Εξάβιβλο* παρά το γεγονός ότι αυτή προσδιόριζε πρωτίστως τους ισχύοντες νόμους εκ των *Βασιλικών*, βλ. Χ. Δημακοπούλου, *Η πορεία προς Σύνταξιν Ελληνικού Αστικού Κώδικος*, σελ. 259.

²³⁵ Όρα ανωτέρω σελ. 99.

προσωρινά το εφαρμοστέο αστικό δίκαιο, έτυχε ευρύτατης ερμηνευτικής επιστημονικής διαμάχης μεταξύ των νομομαθών και καθηγητών της νομικής σχολής.

Ως προς το νόημα του Διατάγματος αυτού πρέπει να θεωρήσουμε πιθανό ότι οι εμπνευστές του ήθελαν να ισχύσουν ως αστικό δίκαιο οι περιεχόμενοι στην Εξαβίβλο αυτοκρατορικοί νόμοι. Με την άποψη αυτή όμως δεν ήταν σύμφωνοι όλοι οι νομικοί της εποχής.

Ο πρώτος καθηγητής του ρωμαϊκού δικαίου στη Νομική σχολή Αιμίλιος Χέρτζογκ εκφράζει την σιγουριά ότι οι άλλες, πέραν της εξαβίβλου, πηγές του βυζαντινού δικαίου και ιδιαίτερα τα βασιλικά και οι μεταγενέστερες νεαρές των αυτοκρατόρων, δύναται πάντα να χρησιμοποιούνται καλύπτοντας τα κενά της εξαβίβλου. Επιχειρηματολογεί ότι το υλικό για την σύνταξη της εξαβίβλου άντλησε ο Αρμενόπουλος άμεσα, ή έμμεσα από τις παραπάνω πηγές και ότι αυτά τα κείμενα επικυρώθηκαν από την νομοθετική εξουσία ειδικότερα με τον Οργανισμό των Δικαστηρίων της 15/27 Αυγούστου 1830.

Πέρα από τη θεωρητική όψη του προβλήματος υπήρχε και πρακτική δυσκολία που συνίσταται στην έλλειψη αντιτύπων, ή χειρογράφων των Βασιλικών.²³⁶

Η αδυναμία χρησιμοποίησης των πηγών του βυζαντινού δικαίου οδήγησε τους καθηγητές της νομικής σχολής Γεώργιο Ράλλη και Μάρκο Ρενιέρη να μεταφράσουν το 1838 το εγχειρίδιο ρωμαϊκού δικαίου του Γερμανού νομοδιδασκάλου *Ferdinand Mackeldey*. Με τον τρόπο αυτό θέλησαν να προσφέρουν ένα βοήθημα στους εφαρμοστές του δικαίου για το αστικό έννομο πλαίσιο. Στη μετάφραση αυτή πρόσθεσαν τις ενδείξεις των αντίστοιχων χωρίων των Βασιλικών με τη παρατήρηση ότι η κωδικοποίηση αυτή αποτελεί πράγματι το ισχύον ελληνικό δίκαιο. Η ενέργεια αυτή περαιτέρω αποσκοπούσε να ανακόψει την προσπάθεια ορισμένων νομικών κύκλων για την αυτούσια εισαγωγή του Γαλλικού Πολιτικού Κώδικα, πέραν του ήδη εισαχθέντος εμπορικού.

Η παραπάνω προσπάθεια των εν λόγω καθηγητών δεν έλυσε το πρόβλημα και οι ερμηνευτικές δυσχέρειες εξακολουθούσαν να ταλανίζουν τα δικαστήρια ιδιαίτερα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα με αφορμή το Διάταγμα του 1835 ανάμεσα στην

---

²³⁶ Παρόλη την έρευνα που διατάχθηκε σε μοναστηριακές βιβλιοθήκες βρέθηκαν μόνο δυο αντίτυπα των Βασιλικών του Λέοντα ΣΤ του Σοφού, βλ. Σ. Τρωϊανού-Ι. Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, *Ιστορία του Δικαίου*, σελ. 322.

αποδοχή του βυζαντινού δικαίου των Βασιλικών²³⁷ και σε αυτή του δικαίου των Ιουστινιάνειων Πανδεκτών.²³⁸

Κυριότερος εκφραστής της αποδοχής του δικαίου των Πανδεκτών ήταν ο Παύλος Καλλιγιάς, ο οποίος όπως και πολλοί σύγχρονοι του νομικοί, είχε εξοικειωθεί με αυτό, κατά την διάρκεια των σπουδών του στη Γερμανία. Κατά τον Καλλιγιά, η Αντιβασιλεία θέλησε να περιβάλλει με ισχύ νόμου μόνο τις διατάξεις που είχε συγκεντρώσει στην Εξάβιβλο ο Αρμενόπουλος για ασφάλεια δικαίου. Θεωρούσε ότι τα κενά που άφησε η συλλογή του Αρμενόπουλου έπρεπε να συμπληρωθούν με την Ιουστινιάνεια Κωδικοποίηση,²³⁹ παραβλέποντας ότι μεταξύ Αρμενόπουλου και Ιουστινιανού παρεμβάλλονταν τα Βασιλικά και οι άλλες πηγές του Βυζαντινού δικαίου που αποτελούσαν μια ολοκληρωμένη έννομη τάξη.

Η πίεση του ρωμαϊκού απέναντι στο βυζαντινό δίκαιο γίνονταν όλο και πιο έντονη, λόγω και της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί από την επιστροφή στην Ελλάδα, νέων νομικών που σπούδασαν στη Γερμανία και εξειδικεύθηκαν στο δίκαιο των Πανδεκτών, καθώς και το μεταφραστικό κύμα στα ελληνικά, της συγγραφικής παραγωγής γύρω από το δίκαιο αυτό,²⁴⁰ που κατέκλυσε το νομικό κόσμο της χώρας, ήταν φυσικό να γείρουν την πλάστιγγα υπέρ του Ιουστινιάνειου κώδικα, ως κύρια πηγή του νεώτερου ελληνικού αστικού δικαίου. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το δίκαιο αυτό ίσχυσε αμετάβλητο μέχρι τη σύνταξη του αστικού κώδικα, καθώς από το διάταγμα της Αντιβασιλείας του 1835, όπως θα δούμε κατωτέρω, δημοσιεύτηκαν κυρίως τη περίοδο μετά την Αντιβασιλεία, αρκετά νομοθετήματα, τα οποία τροποποιούσαν το Ιουστινιάνειο δίκαιο σε εκείνους τους τομείς του ιδιωτικού δικαίου που οι οικονομικοκοινωνικές συνθήκες επέβαλαν αλλαγές.

²³⁷ Κυριότεροι εκφραστές του βυζαντινού δικαίου των Βασιλικών ήταν οι Βασίλειος Οικονομίδης, Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, ενώ ο Νικόλαος Δημαράς έπαιρνε μια ενδιάμεση θέση, βλ. Σ.Τρωϊανού-Ι.Βελισσαροπούλου-Καρακώστα, ό.π, σελ.324.

²³⁸ Η μελέτη του ιουστινιάνειου δικαίου και ιδιαίτερα του Πανδέκτη κυριάρχησε στην Ευρώπη για αρκετούς αιώνες (11ος-19ος), προβάλλοντας, ανάλογα με τις συνθήκες, και μία διαφορετική μεθοδολογία προσέγγισης και ερμηνείας του νομικού αυτού κειμένου. Οι συνθήκες που επικράτησαν στη γερμανική νομική επιστήμη, ιδιαίτερα κατά το 17ο αιώνα, οδήγησαν στον συγκερασμό στοιχείων του Ρωμαϊκού και του Γερμανικού Δικαίου, φέρνοντας για άλλη μία φορά στο προσκήνιο τη μελέτη του Corpus Juris Civilis και ιδιαίτερα αυτή του Πανδέκτη, βλ.Ε.Παπαγιάννη, ό.π, σελ.196-198.

²³⁹ Corpus iuris civilis.

²⁴⁰ Έργα του Πανδεκτιστή Β.Windscheid κ.α.

5.5 Νομοθετικές πρωτοβουλίες στο τομέα του δικαίου την περίοδο της απόλυτης και συνταγματικής Μοναρχίας

Με την ενηλικίωση του Όθωνα και την έναρξη της Βασιλείας του, συνεχίστηκαν οι νομοθετικές παρεμβάσεις στο τομέα της δικαιοσύνης, που ξεκίνησαν με την Αντιβασιλεία και πρωτίστως τον σχεδιασμό του Μάουρερ.

Κατά το έτος 1835 με το από 18/30 Σεπτεμβρίου οργανωτικό Διάταγμα συνεστήθη σε δικαστηριακή βάση το *Συμβούλιο της Επικρατείας*.²⁴¹ Σύμφωνα με το άρθρο 29 του Διατάγματος αυτού: «Όλα τα αντικείμενα της πολιτικής και ποινικής νομοθεσίας, τα αφορώντα προτάσεις είτε περί εισάξεως γενικών νέων νόμων, είτε περί καταργήσεως, ή τροποποιήσεως υφιστάμενων, ή περί επισήμου ερμηνείας αυτών θέλουν συζητησθαι του λοιπού εις το Συμβούλιον της Επικρατείας, του οποίου θέλει προς τούτο ερωτάσθαι η γνώμη. Του Συμβουλίου η γνωμοδότησις θέλει ζητησθαι προ της δημοσίευσως των τοιούτων νόμων, εξαιρουμένων ιδίως κατεπεύγουσων περιστάσεων, ή μη επιδεχόμενων αναβολή, αλλά και εις ταύτας τας περιστάσεις θέλουν κοινοποιείσθαι εις το Συμβούλιον αμέσως μετά την δημοσίευσιν προς επιθεώρησιν και γνωμοδότησιν».²⁴² Η άνω περιγραφείσα αρμοδιότητα ανετέθη στο Α΄ Τμήμα της πολιτικής και ποινικής νομοθεσίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, με τη συμπλήρωση ότι ιδιαίτερης σπουδαιότητας νομοθετήματα θα επεξεργάζονται από αυτό το Τμήμα πριν εισαχθούν στην Γενική Συνέλευση του Συμβουλίου.²⁴³ Τα τμήματα του Συμβουλίου ήταν συνολικά τέσσερα, το Α΄ Τμήμα με αρμοδιότητες για την ποινική και πολιτική νομοθεσία, όπως αναφέρθηκε, το δεύτερο τμήμα αρμόδιο για τα οικονομικά θέματα, τα τρίτο τμήμα για τα λοιπά διοικητικά θέματα και το τέταρτο τμήμα για την εκδίκαση διοικητικών υποθέσεων. Το Συμβούλιο της Επικρατείας αποτελείτο εν ολομέλεια, από 20 τουλάχιστον μέλη.²⁴⁴

Οι αρμοδιότητες του εκτός της παραπάνω περιγραφής του άρθρου 29 για τις συμβουλευτικές του δικαιοδοσίες επί προτάσεων νόμων και επιβολής φόρων, αφορούσαν και την εξέταση του κρατικού προϋπολογισμού, τις πολιτογραφήσεις, την εισαγωγή σε δίκη των δημοσίων υπαλλήλων και την εξέταση αναφορών για θέματα προσβολής των ατομικών ελευθεριών και της ιδιοκτησίας. Στις δικαστικές του

²⁴¹ Το οποίο συνεστήθη αρχικά με την έλευση του Όθωνα ως συμβουλευτικό όργανο της Βασιλείας αντικαθιστώντας το «Πανελλήνιο» του Καποδίστρια.

²⁴² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.8 της 18 Σεπτεμβρίου 1835, σελ.29-36.

²⁴³ Ολομέλεια.

²⁴⁴ Βλ.Γ.Πετρόπουλου, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο 1833-1843* Αθήνα 1985, σελ.275.

αρμοδιότητες περιλαμβάνονταν παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας, η εκδίκαση ενδίκων μέσων κατά αποφάσεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς και οι διοικητικές διαφορές και ιδιαίτερα οι προκαλούμενες από σύγκρουση αρμοδιοτήτων δικαστικών και διοικητικών αρχών .

Παράλληλα στο πεδίο του αστικού δικαίου θεσπίζονται νομοθετήματα προς την κατεύθυνση του Γαλλικού Αστικού Κώδικα όπως ο νόμος της 11^{ης} /23 Αυγούστου 1836 *Περί των Υποθηκών και του Ενεχύρου* και το Βασιλικό Διάταγμα της 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1836 *περί εκτελέσεως του περί υποθηκών νόμου*,²⁴⁵ όπως και νόμοι για το ενέχυρο (1/13 Δεκεμβρίου 1836), για την ενηλικότητα της 15/27 Οκτωβρίου 1836, ο νόμος *περί διακρίσεως των κτημάτων* της 21^{ης} Ιουνίου/3^{ης} Ιουλίου 1837.²⁴⁶

Με την πολιτειακή μεταβολή και το σύνταγμα το ψηφισθέν από την Γ' Σεπτεμβρίου *Εθνική των Ελλήνων Συνέλευση* που καθιέρωνε την συνταγματική μοναρχία την 18 Μαρτίου 1844, δεν επελήφθη ως προς τους οργανωτικούς του δικαίου νόμους, διότι τα βασικά νομοθετήματα είχαν ρυθμιστεί από την αντιβασιλεία και είχε δρομολογηθεί και η ρύθμιση του αστικού κώδικα .Ως εκ τούτου απαλείφθηκε η σχετική πρόβλεψη του συντάγματος του 1827 για την εισαγωγή του Γαλλικού αστικού δικαίου. Για την δικαιοσύνη το Σύνταγμα αυτό όριζε ότι πηγάζει από το Βασιλιά και διενεργείται από Δικαστές που διορίζει ο ίδιος .Καθιερώνεται επίσης για πρώτη φορά η εγγύηση του φυσικού δικαστή και το ορκωτό δικαστικό σύστημα²⁴⁷.

Τον Απρίλιο του 1842 συνεστήθη από τον Γραμματέα επί της Δικαιοσύνης Γεώργιο Ράλλη, νέα επιτροπή υπό του γενικού γραμματέα του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Προβελέγγιου προκειμένου να προετοιμάσει κυρίως το νέο Πολιτικό νόμο. Επίσης νέα επιτροπή συνεστήθη το Νοέμβριο του 1848 υπό του Χριστόδουλου Κλονάρη, όπως επίσης και το 1856 υπό τον Γ.Ράλλη. Από το έργο της τελευταίας αυτής επιτροπής προήλθε ο νόμος Τ}Α'(391) της 29^{ης} Οκτωβρίου 1856 «*Αστικός*

²⁴⁵ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.41/12-8-1836 και 50/23-9-1836, σελ.185-194 και 251-263 αντίστοιχα .

²⁴⁶ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.25/10-7-1837, σελ.108-110.

²⁴⁷ (άρθρα 86,89,92-93) Βλ.Ν.Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στην Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Αθήνα 2011, σελ.92.

Ελληνικός Νόμος»,²⁴⁸ καθώς και ο νόμος ΧΠΘ (689) της 17^{ης} Αυγούστου 1861 «*Περί ανηλίκων, επιτροπείας, χειραφεσίας και κηδεμονίας αυτών*».²⁴⁹

Ο Ελληνικός Αστικός Νόμος είναι το πρώτο σημαντικό αστικό νομοθέτημα, το οποίο εκδόθηκε μετά το σύνταγμα του 1844.²⁵⁰ Θεωρητικά ο νέος νόμος αποτελεί το πρώτο τμήμα του, από το 1835 προπαρασκευαζόμενου Αστικού Κώδικα. Πρακτικά όμως ήταν ένας τροποποιητικός νόμος, του Βασιλικού Διατάγματος της 1/13 Φεβρουαρίου 1833 *Περί Εφημερίδας της Κυβερνήσεως* και του αντίστοιχου διατάγματος της 20^{ης} Οκτωβρίου/1^{ης} Νοεμβρίου 1836 *περί ληξιαρχικών πράξεων*.²⁵¹

Στο πεδίο του σωφρονιστικού δικαίου, ο Μάουρερ πριν την αποχώρηση του προσπάθησε διαπιστώνοντας την κακή κατάσταση των φυλακών,²⁵² να ανεγείρει την περίοδο αυτή, ξεχωριστές φυλακές για υπόδικους και κατάδικους στο Ναύπλιο, την Χαλκίδα, την Αθήνα και αλλού.

Με το από 31/12/1836 Διάταγμα «*περί σωφρονιστικής φυλακής*» προβλέφθηκε το πλαίσιο λειτουργίας των φυλακών για κατάδικους. Καθιερώνονταν ο χωρισμός των καταδίκων κατά το είδος του εγκλήματος, το φύλο, την ηλικία, η διαπαιδαγώγηση τους κατά τα χριστιανικά πρότυπα και η διαβίωση τους στη φυλακή κατά το «*ωβούρνειο*»²⁵³ σύστημα. Το ομολογουμένως προοδευτικό αυτό Διάταγμα δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί²⁵⁴ λόγω έλλειψης κτιριακής υποδομής στο Βασίλειο.

Στην Οθωνική Ελλάδα μέχρι το 1863 υπήρχαν πέντε ποινικές φυλακές που στεγάζονταν σε παλιά ενετικά κτίσματα στο Ναύπλιο (Ακροναυπλία), Παλαμηδί, Χαλκίδα, την Πύλο και το Ρίο. Επίσης υπήρχαν «*εξεταστικές*» φυλακές, κυρίως για υπόδικους στην Αθήνα («*Μενδρεσές*» και παλιά Στρατώνα), την Τρίπολη, Καλαμάτα, Σπάρτη, Μεσολόγγι, καθώς και γυναικείες φυλακές και φυλακές για χρεωφειλέτες.²⁵⁵ Η διαμονή των κρατούμενων στις φυλακές ρυθμιζόνταν από το

²⁴⁸ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.75/15-11-1856, σελ.397-405.

²⁴⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.42/23-8-1861, σελ.283-293.

²⁵⁰ Εκδόθηκε το ίδιο έτος και νόμος *περί μεταγραφής*.

²⁵¹ Βλ.Χ.Δημακοπούλου, *ό.π.*, σελ.344.

²⁵² Επισκεπτόμενος τις φυλακές ανέφερε: «*οι κρατούμενοι, ανάμεσον των ιδίων αυτών περιττωμάτων, ευρίσκοντο εντός βρωμερών υπονόμων*», βλ. G.L.Mauger, «*Ο Ελληνικός Λαός*», σελ.365.

²⁵³ Τήρηση απόλυτης σιωπής μεταξύ των κρατούμενων κατά τις ώρες της κοινής εργασίας και απομόνωση του κρατούμενου σε ατομικό κελί κατά τη νύχτα, βλ. Νέστωρος Κουράκη, *Ποινική Καταστολή*, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ.186.

²⁵⁴ Εφαρμόστηκαν μόνο οι διατάξεις που προβλέπονταν για θέματα εποπτείας των φυλακών και των πειθαρχικών ποινών σε συνδυασμό με τις αναφερόμενες στις φυλακές διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας του 1834, βλ. Ν.Κουράκη, *ό.π.*, σελ.186.

²⁵⁵ Εφαρμόζονταν οι διατάξεις της πολιτικής δικονομίας του 1834 περί προσωποκρατήσεως.

Βασιλικό Διάταγμα της 11.3.1836 «Περί εξόδων διατροφής και συντηρήσεως των ενδεών υποδίκων και καταδίκων». Ειδικά για τους χρεωφειλέτες ίσχυσαν οι σχετικές διατάξεις της Πολιτικής Δικονομίας²⁵⁶ και κρατούνταν με έξοδα των δανειστών τους, ενώ οι υπόλοιποι κρατούμενοι δικαιούνται ½ οκά ψωμί και ένα δεκάλεπτο ημερησίως, με το οποίο μπορούσε ο καθένας να προμηθευτεί είδη διατροφής από τα «ομοπωλεία», που λειτουργούσαν από ιδιώτες στις φυλακές.²⁵⁷

Την κατάσταση των φυλακών στην Οθωνική περίοδο περιγράφει με γλαφυρό, αλλά και συγκρατημένο τρόπο ο Γάλλος ιπότης Βενιαμίν Αππέρ,²⁵⁸ στον οποίο προτάθηκε από τον Βασιλιά Όθωνα να ερευνήσει την κατάσταση των ελληνικών φυλακών και να υποβάλει σχέδιο για την, από κοινού, εγκατάσταση όλων των εγκληματιών, σ' ένα μόνο σωφρονιστήριο. Στο βιβλίο²⁵⁹ του περιγράφει την εικόνα των φυλακών και ιδιαίτερα τις Πύλους, ως φυλακή-σχολείο και προτείνει την ίδρυση μιας βιομηχανικής και γεωργικής αποικίας, όπου όλου οι κρατούμενοι με ποινές άνω του χρόνου θα συγκεντρώνονταν, χωριζόμενοι σε δέκα τάξεις και ανάλογα με την διαγωγή τους και την εργασία τους, θα προάγονταν σε ανώτερη τάξη με συνέπεια την βελτίωση των όρων διαβίωσης τους. Το σχέδιο αυτό, που προτάθηκε να λειτουργήσει στις εγκαταστάσεις του κάστρου της Μεθώνης δεν υλοποιήθηκε τελικά.

Συμπερασματικά η νομοθετική αποστολή του Διατάγματος του 1836 υπήρξε η δικαιοσύνη θεμελίωση των μελλοντικών φυλακών, αφού μέχρι εκείνη την στιγμή δεν λειτουργούσε κάποια «σωφρονιστική»²⁶⁰ φυλακή επί της οποίας θα εφαρμοζόταν αυτό το νομοθέτημα.²⁶¹

Στο ποινικό σκέλος αξίζει μνηεία μιας σειράς νομοθετημάτων, όπως οι νόμοι *περί εξυβρίσεως εν γένει και περί τύπου* (1837), *περί σωματεμπορίας* (1841), *περί*

²⁵⁶ Άρθρα 998 επ. περί προσωρινής κρατήσεως.

²⁵⁷ Γενικό σύστημα παρασκευής συσσιτίου στις φυλακές του κράτους καθιερώθηκε μόλις το 1935, βλ. Γ.Α Κατωπόδη, *Η Εξέλιξις της περί διατροφής των εν φυλακαίς κρατουμένων ελληνικής νομοθεσίας από της Εθνικής Ανεξαρτησίας μέχρι σήμερα*, περιοδικό *Σωφρονιστικά Πληροφορία* τ.1939, σελ.234-240.

²⁵⁸ Ο Αππέρ από την ηλικία των 25 ετών, έπειτα από δεινή προσωπική περιπέτεια στις γαλλικές φυλακές αφιέρωσε τη ζωή του στη μελέτη και βελτίωση των συνθηκών στις φυλακές, τα νοσοκομεία, τα σχολεία και τους στρατώνες της εποχής του, βλ. Ν.Κουράκη, ό.π, σελ.188.

²⁵⁹ Β.Αππέρ *Ταξίδι στην Ελλάδα* 1856.

²⁶⁰ Με την έννοια που όριζαν οι διατάξεις του συγκεκριμένου Διατάγματος, ήτοι την κτιριακή δομή των φυλακών και την υποδοχή και τρόπο μεταχείρισης των κρατουμένων, βλ. Χ.Δημόπουλου, ό.π, σελ.74.

²⁶¹ Μόλις το 1864 με την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα εξασφαλίστηκε ένα κτίριο με τις προδιαγραφές που έθετε το σωφρονιστικό νομοθέτημα του 1836, αυτό των φυλακών της Κέρκυρας.

ναυταπάτης και πειρατείας (1845),περί ζωοκλοπής (1848),περί στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας (1860),περί ναυτικής ποινικής νομοθεσίας (1861) και στο εμπορικό δίκαιο οι νόμοι *περί ναυαγίων και ναυαγιαρέσεων* (1856) και *περί αναγνωρίσεως ανωνύμων εταιρειών* (1861).

Τέλος στον τομέα της διοικητικής δικαιοσύνης το θέμα της ρύθμισης των διοικητικών διαφορών θα τεθεί σε πιο εξειδικευμένη βάση, αρχικά όπως είδαμε ανωτέρω²⁶² με το Συμβούλιο της Επικρατείας και αργότερα με το νόμο 2531 της 9.7.1838 .Με το νόμο αυτό ιδρύθηκαν δικαστήρια πρωτόκλητα και δευτερόκλητα με αρμοδιότητα την εκδίκαση φορολογικών κυρίως διαφορών,²⁶³ ενώ ήδη με το, από 7 Μαΐου 1837 Βασιλικό Διάταγμα ορίζονταν ποιες διαφορές θα εκδικάζονταν από τις διοικητικές αρχές και ποιες από τα πολιτικά δικαστήρια.²⁶⁴Με το Βασιλικό Διάταγμα της 26^{ης} Ιουλίου 1860 συστήθηκε στο υπουργείο Οικονομικών το «Γνωμοδοτικό Συμβούλιο» με, μεταξύ άλλων, αρμοδιότητα τη δικαστική παράσταση του δημοσίου στα δικαστήρια.²⁶⁵

---

²⁶² Οράτε ανωτέρω σελ.104.

²⁶³ Στην ουσία πρόκειται για τα πρώτα αμιγώς διοικητικά δικαστήρια που δημιουργήθηκαν στο ελληνικό κράτος, εφόσον τις διοικητικές διαφορές μέχρι τότε εκδίκαζε η πολιτική δικαιοσύνη και η διοίκηση.

²⁶⁴ Εκδόθηκαν και άλλα βασιλικά διατάγματα ,όπως το Βασιλικό Διάταγμα της 10^{ης} Φεβρουαρίου 1856, που αφορά την δικονομική παράσταση του δημοσίου στα δικαστήρια αυτά κ.α. Βλ.Χρ.Κωνσταντινόπουλου, *Οι Διοικητικές Διορές κατά την Περίοδο 1821-1832 και τα πρώτα βήματα της Διοικητικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988, σελ.110.

²⁶⁵ Πρόδρομος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, βλ.Γ.δημακόπουλου-Χ.Δημακοπούλου, *Η δικαστική υπεράσπιση των συμφερόντων του Δημοσίου 1833-188,2* Αθήνα 2002, σελ.287.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Με την αναδρομή που επιχειρήσαμε στο δίκαιο που επικράτησε στον Ελληνικό χώρο, είδαμε την επίδραση που άσκησε στο Ελληνικό δίκαιο το Ρωμαϊκό δίκαιο, καθώς και ο Χριστιανισμός στην βυζαντινή εκδοχή του ρωμαϊκού δικαίου και πως θεμελιώδεις νομικές αρχές επικράτησαν από εκείνες τις περιόδους στην συλλογική συνείδηση και στα συναλλακτικά ήθη. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα διαχρονικά, σπέρματα του δικαίου αυτού να ενυπάρχουν και στις περιόδους που οι Έλληνες απώλεσαν την κρατική οντότητα που επέβαλε και διαμόρφωνε το δίκαιο, αλλά και αυτή η κληρονομιά να αποτελέσει τη βάση της διαμόρφωσης ιδιότυπων δικαστικών θεσμών που αναπτύχθηκαν κυρίως στην τουρκοκρατία.

Είδαμε λοιπόν ότι κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης διαμορφώθηκαν τρεις αντιλεγόμενες μεταξύ τους δικαιοταξίες. Το επίσημο δίκαιο, ήτοι το οθωμανικό, το βυζαντινό και το λαϊκό εθιμικό. Φορέας του πρώτου ήταν ο τούρκος δυνάστης, που αντικατέστησε το δημόσιο δίκαιο των βυζαντινών και το επέβαλε δια των ιεροδικείων. Φορέας της δεύτερης δικαιοταξίας ήταν ο κλήρος που εφάρμοζε με τα προνόμια που δόθηκαν από τον κατακτητή, ουσιαστικά το βυζαντινό-ρωμαϊκό δίκαιο στις ιδιωτικές διαφορές, με όργανο τα εκκλησιαστικά δικαστήρια. Και ο τρίτος φορέας του άγραφου λαϊκού-εθιμικού δικαίου ήταν οι διάφορες κοινωνικές συσσωματώσεις (κοινότητες, συντεχνίες) των Ελλήνων με όργανο επιβολής τα λαϊκά δικαστήρια.

Το λαϊκό, ως ζωντανό δίκαιο εξέφρασε μια δυναμική και βασιζόμενο πάνω στις γενικές ρήτρες της επιείκειας, της καλοπιστίας και δια της αιρετοκρισίας, απέσπασε και από την Εκκλησία σταδιακά και σε πολλές περιπτώσεις και αστικές διαφορές που υπάγονταν σ' αυτή και εξελίχθηκε κωδικοποιημένο πολλές φορές, κυρίως στη περιφέρεια των νήσων του Αιγαίου, όπου στην εξέλιξη του συμπεριέλαβε στοιχεία και αλλοδαπού δικαίου, όπως τον γαλλικό εμπορικό κώδικα.

Με το ανεπανάληπτο αυτό φαινόμενο παράλληλων δικαστικών μηχανισμών των υποδούλων Ελλήνων στα πλαίσια του Οθωμανικού κράτους, εξελίχθηκε μεταξύ αυτών των δικαιοταξιών μια αντιπαράθεση για την επικράτηση της μιας, απέναντι στις άλλες, μέσα στο πλαίσιο του πολυκρατισμού που κυριάρχησε κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, η οποία έφτασε μέχρι τα χρόνια της Επανάστασης και δυσχέρανε

τις προσπάθειες για συγκρότηση ενιαίου κράτους και ενιαίου δικαίου ως ζητούμενο των εξεγερθέντων Ελλήνων.

Οι επαναστατικές συνελεύσεις των Ελλήνων επηρεασμένες από το πνεύμα του διαφωτισμού και της γαλλικής επανάστασης διακήρυξαν στα καταστατικά τους κείμενα, με τρόπο πανηγυρικό, τα ατομικά δικαιώματα των πολιτών στο ελεύθερο Ελληνικό κράτος, καθώς και την διασφάλιση τους. Αυτό προϋπόθετε την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας. Η εκτελεστική όμως εξουσία, τόσο στα τοπικά πολιτεύματα, όσο και στην Ελληνική πολιτεία, επενέβαιναν στην λειτουργία της δικαιοσύνης και σε πολλές περιπτώσεις την υποκαθιστούσαν, με κύριο στόχο την πολιτική επικράτηση.

Αναποτελεσματικά υπήρξαν και τα νομοθετικά μέτρα που ελήφθησαν για την οργάνωση της δικαιοσύνης και για λόγους αντικειμενικούς, όπως η διεξαγωγή του πολέμου, αλλά και οι ελλείψεις της απαραίτητης υποδομής (δικαστές και διαμορφωμένο δικαιοδικό πεδίο).

Οι πολίτες εθισμένοι στην επίλυση των διαφορών τους από τους δικαστικούς μηχανισμούς που αναπτύχθηκαν στην τουρκοκρατία, στα πλαίσια του κοινοτικού και εκκλησιαστικού περιβάλλοντος, δυσφορούσαν στην προοπτική της ετερόνομης ρύθμισης των συμφερόντων τους, μέσω των δικαστικών επιτροπών και των έκτακτων δικαστηρίων που συγκροτήθηκαν από τα κυβερνητικά όργανα.

Με την έλευση του Καποδίστρια και την συγκρότηση ενιαίου κυβερνητικού σχήματος, έγινε απόπειρα άσκησης νομοθετικής πολιτικής για την οργάνωση της δικαιοσύνης στο πλαίσιο που καθόρισαν οι διατάξεις των τριών συνταγμάτων της Επανάστασης. Οι προσπάθειες αυτές αντιμετώπισαν πολλά εμπόδια, από τις δυνάμεις που έβλεπαν στις ενέργειες αυτές, πρόθεση να περιοριστεί η πολιτική τους επιρροή.

Ιδιαίτερα την δεύτερη καποδιστριακή περίοδο συνεχίστηκε η έντονη νομοθετική δραστηριότητα που είχε προοδευτικό πρόσημο και στόχευση στην προσαρμογή της δικαιοσύνης σε ευρωπαϊκά πρότυπα, όμως για να αντιμετωπιστεί η αντίδραση των πολιτικών αντιπάλων της καποδιστριακής διακυβέρνησης, ασκήθηκε δυναμική πολιτική με σκοπό την υπαγωγή της δικαστικής λειτουργίας κάτω από κυβερνητική εποπτεία.

Η πολιτική αυτή έχει την ερμηνεία της στις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στην καθημαγμένη από τον πόλεμο χώρα και στις πολιτικές

καταστάσεις ανωμαλίας που παρήγαγε ο φατριασμός της πολιτικής ζωής. Συνεπώς υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να αξιολογηθούν τα βασικά νομοθετήματα της περιόδου αυτής, όπως ο διοργανισμός των δικαστηρίων (152 ψήφισμα της 15 Αυγούστου 1830) και η Πολιτική και Εγκληματική διαδικασία που εκδόθηκαν ταυτόχρονα.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι η αιρετοκρασία αργά αλλά σταθερά αναγνωρίζεται ως μέσο επίλυσης των ιδιωτικών διαφορών,²⁶⁶ από την νομοθεσία τόσο των επαναστατικών συνελεύσεων, όσο και της καποδιστριακής περιόδου, παρά τις τάσεις να ακολουθηθούν παλαιά, όπως οι νόμοι των αυτοκρατόρων και ξένα πρότυπα, όπως το γαλλικό δίκαιο.

Το κράτος υπεισήλθε στη διαδικασία αυτή της αυτόνομης δικαιοσύνης, που πολλοί Έλληνες και κυρίως οι Μανιάτες θεωρούσαν νομικό τους φέουδο,²⁶⁷ σαν διαιτητής κυρίως στο κλειστό πλαίσιο των αντιδικιών που προέρχονταν από ανθρωποκτονίες. Η διείδυση αυτή ήταν δυσχερής γιατί δεν επρόκειτο για ζήτημα δικαίου, όπως πράγματι ήταν, αλλά για πρόβλημα τιμής που βασιζόνταν στο κριτήριο του κοινωνικού ελέγχου και ιδιαίτερα στη Μάνη, που η τιμή ήταν πρώτη στο κώδικα της κοινωνικής συμπεριφοράς, εν αντιθέσει με την αντίληψη του νομοθέτη που προέτασσε την ασφάλεια και τη ζωή, έναντι της τιμής. Υπό το πρίσμα αυτό αποτιμάται η προσπάθεια που έγινε για την παγίωση της ιδέας της δικαιοσύνης, μέσα από την νομοθετική πολιτική του Καποδίστρια.

Συμπερασματικά το σύνολο των νόμων για τη δικαιοσύνη στα πρώτα χρόνια της επανάστασης αποσκοπούσε στην οργάνωση σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους, στόχος που τελικώς δεν επιτεύχθηκε, αφού ο κύκλος που άρχισε με την πρώτη εθνοσυνέλευση και ολοκληρώθηκε με την πέμπτη δεν επέφερε σημαντική πρόοδο στην αποτελεσματική οργάνωση του δικαίου, ιδιαίτερα δε, μετά τη δολοφονία του κυβερνήτη και τα νομοθετικά μέτρα που ελήφθησαν, τα γεγονότα αυτά, απέδειξαν το πτωχόρισμα στις συνθήκες που επικρατούσαν με το ξεκίνημα της εθνικής προσπάθειας.

Η έλευση του Όθωνα αποτελεί καμπή στη ιστορία του δικαίου μας, διότι η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την πύκνωση την νομοθετικής παραγωγής στο

²⁶⁶ Ορισμένες ποινικές διαφορές που προέκυπταν από το έθιμο της αντεκδικήσεως είχαν επίσης επιλυθεί δια της αιρετοκρασίας, με βάση ψηφίσματα της καποδιστριακής περιόδου που την αναγνώριζαν ως μέσο επίλυσης.

²⁶⁷ Βλ. Ν. Πανταζόπουλου, *Η δικαιοσύνη στο νέο Ελληνικό κράτος* συμβολή στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.ΙΒ, Αθήνα 1975.

τομέα της δικαιοσύνης, κυρίως από την Αντιβασιλεία, η οποία παραλαμβάνει μια έννομη τάξη εγκλωβισμένη στην βυζαντινή κληρονομιά κυρίως στο πεδίο του αστικού δικαίου, το οποίο οι επαναστατικές συνελεύσεις είχαν επαναφέρει και την δεδομένη συνύπαρξη τόσο με το εθιμικό δίκαιο, όσο και τα γαλλικά νομικά πρότυπα.

Η εποχή της Αντιβασιλείας λοιπόν χαρακτηρίζεται υπερκινητική στο οργανωτικό κομμάτι της δικαιοδοτικής λειτουργίας του νεοσύστατου κράτους και λόγω των ελλείψεων του νομικού πλαισίου και της καχυποψίας για το προϊσχύσαν καθεστώς.²⁶⁸ Με πρωτεργάτη τον Μάουρερ εκδίδονται οι τέσσερις θεμελιώδεις κώδικες (Πολιτική και Ποινική δικονομία, Ποινικός νόμος και ο Οργανισμός δικαστηρίων και συμβολαιογράφων), στα αντικείμενα δηλαδή εκείνα όπου εκτιμήθηκε ότι η συνύπαρξη των εθίμων ήταν περιττή. Στις βασικές αρχές των κωδίκων αυτών, ο Μάουρερ εξοβελίζει την γαλλική επιρροή και στρέφεται προς την γερμανική νομοθεσία, ως υπόδειγμα για τον νομικό, τρόπο τινά, εκπολιτισμό του δικαϊκού συστήματος. Εμβληματική περίπτωση ο ποινικός νόμος του 1833 με το, Βαυαρικής απόχρωσης, σχολαστικιστικό πνεύμα του, καθιερώνοντας την αρχή της γενικής πρόληψης και θεμελιώνοντας την δικαιοκρατική αρχή της νομιμότητας της ποινής, παραγκωνίζοντας τα ποινικά έθιμα.

Ως θιασώτης της ιστορικής σχολής του δικαίου παρέλειψε την σύνταξη αστικού κώδικα, λόγω της έλλειψης των προϋποθέσεων ενσωμάτωσης των εθίμων σ' αυτόν, παρόλο που αποδέχθηκε την ισχύ τους και συστηματοποίησε την συλλογή των εθίμων, ενεργοποιώντας τις περιφερειακές υπηρεσίες του κράτους προς το σκοπό αυτό, θέτοντας σχετικά ερωτήματα. Προέκρινε όμως πρώτα την ερμηνεία τους υπό το πρίσμα συγκεκριμένων νομικών συστημάτων .

Μολοταύτα με το Βασιλικό Διάταγμα της 23 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1835 προσπάθησε να τερματίσει την αβεβαιότητα και σύγχυση που δημιουργούσε η πολλαπλότητα των βυζαντινών πηγών, πλην όμως αυτό επέφερε την γνωστή διαμάχη των νομομαθών μεταξύ των εφαρμοστών της εξαβίβλου, της ύστερης βυζαντινής περιόδου και των ρωμαϊστών-πανδεκτιστών, που ήθελαν ως πηγή το κλασσικό ρωμαϊκό δίκαιο κωδικοποιημένο από τις ιουστινιάνειες συλλογές και καλλιεργημένο από τη γερμανική επιστήμη. Η επικρατήσασα τελικώς εκδοχή των πανδεκτιστών,

---

²⁶⁸Βλ.Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*.

σηματοδότησε την δυσπιστία απέναντι στις εγχώριες επιστημονικές δυνατότητες και αποτέλεσε επιλογή νομικού εκπολιτισμού επιβεβλημένου, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των νομοθετών της συγκεκριμένης περιόδου, για την κάλυψη των αναγκών της Ελλάδος του 19^{ου} αιώνα²⁶⁹ και αποτυπώθηκε και στη λειτουργία της νομικής σχολής, με την υποχώρηση της γαλλικής επιρροής και την προσκόλληση στο γερμανικό πανδεκτισμό.

Ως προς τη συγκρότηση των δικαστηρίων, αυτή η περίοδος αποτέλεσε σταθμό αναφορικά με τη συστηματική και ορθολογική οικοδόμηση των βαθμών ιεραρχίας τους, με το Οργανισμό του 1834 και την ίδρυση του Αρείου Πάγου, Εφετείων, Εμποροδικείων και Πρωτοδικείων. Η ανεξαρτησία των δικαστικών αρχών θα αποκτήσει τα πρώτα της ψήγματα με την καθιέρωση της συνταγματικής μοναρχίας και την θέσπιση της αρχής του φυσικού δικαστή, καθώς και της δημοσιότητας των δικών, της αιτιολογίας των αποφάσεων, του ορκωτού συστήματος και του ασυμβιβάστου των δικαστικών λειτουργιών, όπως και της υπαγωγής διοικητικών διαφορών στα τακτικά δικαστήρια.

Στην καθημερινότητα τη δικαστηριακή όμως, η απονομή της δικαιοσύνης προσκρούει στην ανεπάρκεια διαθέσιμων κανόνων του ουσιαστικού δικαίου. Ειδικότερα στο πεδίο του αστικού δικαίου τα δικαστήρια ταλανίζονται από ένα πλέγμα απαρχαιωμένων, αναχρονιστικών και δυσερμήνευτων έως και δυσεύρετων νόμων. Στο ποινικό και εμπορικό δίκαιο, η δικαιοσύνη έχει να επεξεργαστεί ένα νομικό πλαίσιο σύγχρονο μεν, αλλά άκριτα μεταφυτευμένο από ξένες έννομες τάξεις. Για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου η οθωνική διακυβέρνηση με εμβλαωματικές νομοθετικές προσπάθειες, επιδιώκει την συμπλήρωση των βυζαντινών νόμων και των κωδίκων της αντιβασιλείας, με προσαρμογή στα νέα κοινωνικά δεδομένα (π.χ ο ελληνικός αστικός νόμος, περί σωφρονιστικής φυλακής κ.α).

Συμπερασματικά την περίοδο αυτή τέθηκαν οι βάσεις για την ομογενοποίηση του δικαίου στη χώρα μας και τον εξορθολογισμό της δικαστικής λειτουργίας. Ειδικά στο τομέα του ποινικού δικαίου ο ποινικός νόμος του Μάουρερ, παρόλο τον φορμαλισμό του, εισάγει στην Ελλάδα τις στοιχειώδεις κατακτήσεις του

---

²⁶⁹ Βλ.περισσότερα Μιχ.Τσαπόγα, *Η Ανανέωση του δικαίου. Επίσημο δίκαιο και τοπικά έθιμα 1833-1871*, Αθήνα 2003.

ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού και καταργεί τα κατά τόπους ποινικά έθιμα, όπως της Μάνης και αξίζει να τύχει περαιτέρω επιστημονικής έρευνας σε μελλοντικές εργασίες .Ακόμα όμως και στο αστικό δίκαιο που δέχθηκε τις μεγαλύτερες επικρίσεις για την ουσιαστική παραγκώνιση των εθίμων, υπέρ της λόγιας εκδοχής του βυζαντινού δικαίου, που επέβαλαν οι πανδεκτιστές, οφείλουμε να δεχθούμε ότι οθωνική περίοδος απέβλεψε στην κάλυψη μιας ουσιαστικής και πραγματικής κοινωνικής ανάγκης που ήταν η ασφάλεια και η ενότητα του εφαρμοζόμενου δικαίου, κάτι που δεν ήταν δυνατόν να προσφέρει ο αποσπασματικός χαρακτήρας των κατά τόπους εθίμων. Άλλωστε οι εθιμικές γενικές ρήτρες που κατέστησαν ευέλικτο το αστικό δίκαιο ενσωματώθηκαν στο επίσημο δίκαιο με μεταγενέστερους νόμους και απόληξη, τον εισαχθέντα το 1946, Αστικό κώδικα.-

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, των ετών 1828-1832, Γενικά Αρχεία του Κράτους-Βιβλιοθήκη Ιστορικών μελετών.
- *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, των ετών 1834-1856, Γενικά Αρχεία του Κράτους.

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Νίκος, *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στην Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Αθήνα 2011.
- Αναστασίου Ιωάννης, *Ελλάδα :Ιστορία και Πολιτισμός Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1981, τ.5.
- Ανδρουλάκης Νίκος, *Ποινικόν Δίκαιον Γενικό Μέρος*, Αθήνα 2006, τ.2.
- Αξελός Λουκάς, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952. Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα 1972.
- Αποστολόπουλος Δ.Γ, *Η εμφάνιση της σχολής του φυσικού δικαίου στην τουρκοκρατούμενη ελληνική κοινωνία*, Αθήνα 1980.
- Βαζούρας Αρ, *Έθιμα και κράτος στο νεώτερο ελληνικό κράτος*, Αθήνα 1974.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα 2003.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους από τους Τούρκους*, στο έργο «*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*», Αθήνα 1975,τ.1.
- Βισβίλης Ιάκωβος, *Πολιτική δικαιοσύνη κατά την Ελληνική Επανάσταση μέχρι του Καποδίστρια μετ' ανέκδοτων εγγράφων*, Αθήνα 1941.
- Βισβίλης Ιάκωβος, *Τα ερωτήματα του υπουργείου δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών*, Επετηρίς Αρχείου Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, 1950.

- Βισβίτζης Ιάκωβος, *Το Υπουργικόν σχέδιον του Β.Διατάγματος της 23 Φεβρουαρίου 1835*, Αθήνα 1928.
- Βισβίτζης Ιάκωβος. *Παρατηρήσεις επί της απονομής της Δικαιοσύνης* Επετηρίς ιστορίας του δικαίου Ακαδημίας Αθηνών 1995.
- Geib Gustav, *Παρουσίασις της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα. Στην διάρκεια της Τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα του Α΄*, Χαϊλδεβέργη 1835-Αθήνα 2008.
- Γέροντας Δημήτριος, *Περί του Εθιμικού Δικαίου των Αθηνών της Τουρκοκρατίας και της Επαναστάσεως*, Αθήνα 1964.
- Γκόνης Ανδρέας, *Ιστορική εξέλιξις του Θεσμού των Ελεγκτικών συνεδρίου Ελλάδος- Γαλλίας*, Αθήνα 1993.
- Δημακόπουλος Γεώργιος, *Η Διοικητική οργάνωση κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827. Συμβολή εις την Ιστορία της Ελληνικής Διοικήσεως*, Αθήνα 1966.
- Δημακόπουλος Γεώργιος, *150 έτη από της καθιδρύσεως του νέου Ελληνικού Δικαστικού Οργανισμού (1835-1985)*. Επετηρίς ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 1985-1986.
- Δημακόπουλος Γεώργιος, *Ο Κώδιξ των Νόμων της Ελληνικής Επαναστάσεως 1822-1828*, Αθήνα 1966.
- Δημακόπουλος Γεώργιος, *Ο Κώδιξ των Θεσπισμάτων της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα 1967.
- Δημακόπουλος Γεώργιος, *Ο Κώδιξ των Ψηφισμάτων της Ελληνικής Πολιτείας*, Αθήνα 1972.
- Δημακόπουλος Γεώργιος.-Δημακοπούλου Χαρίκλεια, *Η δικαστική υπεράσπισις των συμφερόντων του Δημοσίου 1833-1882*, Αθήνα 2002.
- Δημακοπούλου Χαρίκλεια, *Η πορεία προς σύνταξιν ελληνικού αστικού κώδικα : Η περίοδος των αναζητήσεων. Συμβολή εις την ιστορία του νεοελληνικού δικαίου*, Επετηρίδα της Ιστορίας του Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, 2008.

- Δημόπουλος Χαράλαμπος, *Το Ελληνικό σωφρονιστικό Δίκαιο κατά τον 19^ο αιώνα εκδόσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
- Θέμελη-Κατηφόρη Δέσποινα, *Η Δίωξη της πειρατείας και το θαλάσσιο δικαστήριο κατά την πρώτη καποδιστριακή περίοδο 1828-1829*, Αθήνα 1973.
- Καλτσώτης Δημήτριος, *Το Δικαστήριο από την πρωτόγονη πορεία στην αταξική*, Αθήνα 2002.
- Κανίνιας Σπυρίδων, *Η Δικαιοσύνη στο Μεσολόγγι*, Αθήνα 1983.
- Καρολίδης Παύλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Νεώτεροι χρόνοι*, Αθήνα 1932 .
- Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών, *Πλευρές του νομικοπολιτικού εποικοδομήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1997.
- Κουμαριανού Αικατερίνη-Πετρόπουλος Ιωάννης, *Η Θεμελίωση του Ελληνικού κράτους*, Αθήνα 1982.
- Κουράκης Νέστωρ, *Ποινική καταστολή*, Αθήνα-Κομοτηνή 1985.
- Κωνσταντινόπουλος Χρήστος, *Οι Διοικητικές διαφορές κατά την περίοδο 1821-1832 και τα πρώτα βήματα της διοικητικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα 1988.
- Κωστής Κώστας, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, Αθήνα 2018.
- Λεκέας Σωκράτης, *Τακτικά διοικητικά δικαστήρια ,ιστορική διαδρομή, οργάνωση και λειτουργία*, Αθήνα 2008.
- Μάουρερ Γκέοργκ Λούντβιχ, *Ο Ελληνικός λαός*, Χαϊδελβέργη 1835-Αθήνα 1976.
- Μιρασετζής Δημοσθένης, *Η Ελληνική ποινική νομοθεσία κατά τα έτη 1822-1834*, Αθήνα 1934.
- Μιχαηλάρης Παναγιώτης, *Αφορισμός: η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1997.
- Μοσχοβάκης Νικόλαος, *Το εν Ελλάδι δημόσιο δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882 .

- Μουσούρης Ιωάννης, *Η Ιστορία της ελληνικής δικαιοσύνης*, Αθήνα 1940.
- Μπελιά Ελένη, *Δυο σχέδια αφορώντα εις την σύσταση ειδικών δικαστηρίων στη Μάνη 1833-1836*, Αθήνα 1976.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Η δικαιοδοτική πολιτική κατά την επανάσταση και την καποδιστριακή περίοδο ,απόπειρες αποκατάστασης της δικαστικής εξουσίας από την εκτελεστική*, Αθήνα 1978.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, Αθήνα 1993.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Εκκλησία και Δίκαιο εις την Χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1986.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1958.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Ιστορία του Ελληνικού δικαίου: πανεπιστημιακές παραδόσεις* Θεσσαλονίκη 1974.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Το δια της επαναστάσεως του 1821 θεσπισθέν δίκαιο και οι έλληνες νομικοί*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Από της «λόγιας» παραδόσεως εις τον Αστικό Κώδικα*. Αθήνα 1947 .
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Ο Ιωάννης Γεννατάς και η οργάνωση της δικαιοσύνης επί Καποδιστρίου*, Αθήνα 1948.
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Georg Ludwig Von Maurer Η προς Ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της Νεοελληνικής Νομοθεσίας*, Θεσσαλονίκη 1968 .
- Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Η δικαιοσύνη στο νέο Ελληνικό κράτος*, στο έργο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ.12.
- Παπαγεωργίου–Βενετάς Αλέξανδρος, *Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα 2002.
- Παπαγιάννη Ελευθερία, *Ιστορία Δικαίου από την αρχαιότητα στο σύγχρονο ελληνικό κράτος*, Αθήνα 2015.

- Παπαθεοδώρου Θεόδωρος, *Ο ποινικός νόμος του 1834 και ο Georg-Ludwig von Maurer*, στο έργο *Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα 2002.
- Παπαρούνης Π.Ν, *Τουρκοκρατία*, Αθήνα 2013.
- Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη Λυδία, *Η Αναγκαστική Εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου 1600-1821*, Επετηρίς της ιστορίας του Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, 1998.
- Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη Λυδία, *Κριτικές Παρατηρήσεις για την νομική Θεμελίωση του νέου Ελληνικού Κράτους*, Αθήνα 2012.
- Παπαχρυσοστόμου Αθηνά, *Η πορεία προς την Αθηναϊκή Δημοκρατία .Η μαρτυρία των αρχαίων πηγών*, Αθήνα 2014.
- Πετρίδης Παύλος, *Δίκαιο και θεσμοί :τιμητικό αφιέρωμα στο Νικόλαο Πανταζόπουλο*, Αθήνα 2000.
- Πετρόπουλος Γιάννης, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο 1833-1843*, Αθήνα 1997.
- Πλειώνης Λεωνίδα, *Το ναυτικό δίκαιο της προεπαναστατικής ναυτιλίας των Ελλήνων*, Αθήνα 2007.
- Σαρρής Νεοκλής, *Οσμανική Πραγματικότητα*, Αθήνα 1990.
- Σερεμέτης Δημήτρης, *Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια πρώτη περίοδος 1828-29*, Θεσσαλονίκη 1959.
- Σιάτρας Δημήτρης, *Ελληνικά κοινοτικά δικαστήρια κατά την τουρκοκρατία*, Βόλος 1997.
- Σταθόπουλος Τάσος, *Θανατικές Εκτελέσεις στην Πάτρα- Πάτρα* 2018.
- Σταματόπουλος Τ, *Ο εσωτερικός αγώνας*, Αθήνα 1961. τόμος 4.
- Στρατηγοπούλου Χριστίνα, *Κοινωνικοοικονομικές απόψεις της Διοίκησης του Ιωάννη Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα 1988.

- Τούρτογλου Μενέλαος, *Ο διοργανισμός των δικαστηρίων και η πολιτική και εγκληματική διαδικασία του 1830*, Επετηρίδα κέντρου Ερευνών ιστορίας ελληνικού δικαίου Ακαδημίας Αθηνών, 1958.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Αι φυλακαί επί Καποδίστρια* Επετηρίδα του Αρχείου της ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, 1954, τ.5.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Η Επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης στην ελληνική ποινική νομοθεσία κατά την επανάσταση και την Καποδιστριακή περίοδο* . Επετηρίς ιστορίας δικαίου, Αθήνα 1980-1981.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Η ποινική δικαιοδοσία στη Μάνη*, Αθήνα 1972.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Μελετήματα ιστορίας ελληνικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1984.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Η Διάκριση των εξουσιών επί Καποδίστρια*, Μελετήματα, τόμος 4, Αθήνα 2001-2002.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Η Κατάσταση της Δικαιοσύνης στην Ελλάδα κατά την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια*, Μελετήματα Αθήνα 2002 τόμος 4,.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Τα πρώτα εν Ελλάδι Ακυρωτικά Δικαστήρια*, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, Αθήνα 1966, τ.10.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Απονομή χάριτος κατά το Μεταβυζαντινόν Δίκαιον*, Αθήνα 1973-1974.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Η Ποινική Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας*. Αθήνα 1968.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Το βυζαντινό δίκαιο και η επίδραση του στο ποινικό δίκαιο των μετεπαναστατικών χρόνων*. Επετηρίδα της Ιστορίας του δικαίου, Αθήνα 1998.
- Τούρτογλου Μενέλαος, *Περί της Αρχής «έγκλημα δεν υπάρχει ,ούτε ποινή επιβάλλεται άνευ νόμου» Βυζάντιο-Τουρκοκρατία-Μετεπαναστατικοί χρόνοι*, Επετηρίδα της Ιστορίας του δικαίου, Αθήνα 2004.

- Τούρτογλου Μενέλαος - Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη Λυδία, *Η Συμβολή των Δραγομάτων του Στόλου στην προαγωγή της Δικαιοσύνης των Νήσων του Αιγαίου* Ακαδημία Αθηνών, 2002.
- Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Ελληνικόν δίκαιον κατά τον δέκατο ένατο αιώνα*, Αθήνα 1975.
- Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος, *Η πολιτική δικαιοσύνη επί Καποδίστρια*, πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών 1948.
- Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος, *Επί της Προστασίας της γυναικός κατά την εποχή του Καποδίστρια*, Αρχείο Ιδιωτικού Δικαίου, , Αθήνα 1936, τ.3.
- Τρωϊανός Σπυρίδων, *Η περιπέτεια του βυζαντινού δικαίου στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα: Η περίπτωση των τόκων*, Θεσσαλονίκη 1996.
- Τρωϊανός Σπυρίδων, *Η Έρευνα και η εφαρμογή του βυζαντινού δικαίου από την ελληνική επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα «ένας νέος κόσμος γεννιέται»*, Αθήνα 1996.
- Τρωϊανός Σπυρίδων-Βελισσαροπούλου-Καρακώστα Ιωάννα, *Ιστορία Δικαίου: από την αρχαία στην νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα- Κομοτηνή 2002.
- Τσαπόγα Μιγάλη, *Η Ανανέωση του δικαίου. Επίσημο δίκαιο και τοπικά έθιμα 1833-1871*, στο έργο *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000*, Αθήνα 2003, τόμος 4^{ος}.

Γ. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Δημητράτου Ν.Γ, *Η Ιστορική εξέλιξη της νομοθεσίας του ουσιαστικού ποινικού δικαίου στη νεώτερη Ελλάδα. Από το Απάνθισμα των Εγκληματικών στον ποινικό κώδικα*, ΝΟΜΙΚΟ ΒΗΜΑ 2013.
- Κατωπόδης Γ.Α, *Η Εξέλιξις της περί διατροφής των εν φυλακαίς κρατουμένων ελληνικής νομοθεσίας από της Εθνικής Ανεξαρτησίας μέχρι σήμερα*, Σωφρονιστικά Πληροφορία τ.1939.

- Νάκος Γ.Π, *Δικαιϊκές αντινομίες του απότερου ιστορικού –δικαιϊκού παρελθόντος .Η «απαξίωση» του Βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ* 2016.
- Παπαντωνίου Νικόλαος, *Το ιδιωτικό δίκαιο των Ελλήνων κατά την επανάσταση του 1821, ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ* 1976.
- Σταθόπουλος Μιχάλης, *Τα έθιμα ,ο Maurer και η νομοθετική πολιτική στον τομέα του Αστικού Δικαίου τον 19^ο αιώνα ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ* 1994.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη ανήκει στο πεδίο της ιστορίας του δικαίου και εξετάζει την οργάνωση της δικαιοσύνης στο νέο Ελληνικό κράτος, που προέκυψε μετά την εθνεγερσία και συγκεκριμένα την περίοδο, που τις τύχες της χώρας οι Έλληνες εμπιστεύτηκαν, με την Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας στον Ιωάννη Καποδίστρια και την περίοδο, κατά την οποία οι μεγάλες δυνάμεις όρισαν τον, υιό του ηγεμόνα της Βαυαρίας Λουδοβίκο Ά Βίττελσμπαχ, Όθωνα, Βασιλιά του Ελληνικού κρατιδίου.

Στο πρώτο κεφάλαιο της διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσης γίνεται μια αναδρομή στο δίκαιο του ελληνικού χώρου και παρουσιάζεται συνοπτικά η εξέλιξη του κατά την πάροδο του χρόνου. Η αναδρομή ξεκινά με τη παρουσίαση του δικαίου στους αρχαϊκούς χρόνους, τις μυκηναϊκές πόλεις και το έργο των μεγάλων νομοθετών σε Αθήνα, Σπάρτη και αλλού. Συνεχίζεται στους κλασσικούς χρόνους και στην Ελληνιστική εποχή η επισκόπηση του δικαϊκού συστήματος και φτάνουμε στη εξέταση του Ρωμαϊκού δικαίου που πλέον συστηματοποιεί και καλλιεργεί το δικαϊκό πλαίσιο και θεμελιώνει την νομική επιστήμη. Η αναδρομή κλίνει με την επιθεώρηση του βυζαντινού δικαίου, που με την επίδραση του Χριστιανισμού μετεξελίσσει το Ρωμαϊκό δίκαιο και δημιουργεί τη λόγια νομική παράδοση που θα χρησιμοποιηθεί ως βάση από τους υπόδουλους, στους Οθωμανούς, Έλληνες, για την ανάπτυξη αυτόνομων δικαστικών θεσμών.

Ακολουθεί στο δεύτερο κεφάλαιο, εν συνόψει, η κατάσταση του δικαίου στην Τουρκοκρατία. Γίνεται μνεία της διοικητικής και δικαστικής συγκρότησης του κράτους των Οθωμανών και διατρέχονται οι δικαστικοί θεσμοί που ανέπτυξαν οι υπόδουλοι Έλληνες, τα Εκκλησιαστικά και Κοινοτικά δικαστήρια, εξετάζεται ο αφορισμός ως αποδεικτικό και δικονομικό μέσο και η κατάσταση ιδιαίτερα του ιδιωτικού δικαίου των Ελλήνων, καθώς και του ποινικού .

Έπεται στο τρίτο κεφάλαιο, η έκθεση της νομοθετικής πολιτικής στο τομέα της απονομής της δικαιοσύνης που άσκησαν τα τοπικά πολιτεύματα και οι εθνικές συνελεύσεις της επαναστατημένης Ελλάδας.

Στο τέταρτο και το πέμπτο κεφάλαιο αναπτύσσεται το κυρίως θέμα της εργασίας, αφού παρουσιάζεται αμιγώς το παραγόμενο νομοθετικό έργο που αφορά την σύσταση των δικαστηρίων, καθώς και το εφαρμοστέο ουσιαστικό και δικονομικό δίκαιο για την απονομή της δικαιοσύνης, από την Καποδιστριακή διοίκηση, την

προσπάθεια ετερόνομης απονομής του δικαίου που επιχείρησε και την εργώδη προσπάθεια κυρίως της αντιβασιλείας του Όθωνα και μετέπειτα της Μοναρχίας του, απόλυτης και συνταγματικής, για τη σύστασή και λειτουργία τριών βαθμίδων δικαστηρίων και τη συγκρότηση των βασικών κωδίκων, βασισμένων κυρίως σε ξένα πρότυπα, όπως και τις ενέργειες για σύνταξη αστικού κώδικα με συγκερασμό λόγιας και δημόδους νομικής παράδοσης, τη λειτουργία της νομικής σχολής και της διαμάχης των νομοδιδασκάλων σχετικά με το προσήκον εφαρμοστέο αστικό δίκαιο.-